ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

IURIDICA

TVŮRČÍ ODKAZ LENINISMU V ŘEŠENÍ AKTUÁLNÍCH OTÁZEK STÁTU A PRÁVA

Vol. XXXV 1989/4 Pag. 1—92

© Univerzita Karlova, Praha 1989

OBSAH

Úvodem 7
1. O Leninově práci „Stát a revoluce" — *prof. JUDr. S. Kučera, CSc.* 11
2. K některým aspektům leninské teorie a metodologie kritické analýzy — *prof. JUDr. L. Kubů, CSc.* 21
3. Otázka přechodného období a vývojové etapy socialistického státu — *JUDr. K. Trojan, CSc.* 27
4. Poznámky k demokracii — *prof. JUDr. Ing. E. Kučera, DrSc.* . 31
5. Princip svobody v socialistické demokracii — *JUDr. J. Harvánek* 41
6. Přestavba a demokracie — *JUDr. A. Gerloch, CSc.* 47
7. Strategie urychlení hospodářského a sociálního rozvoje a některé otázky společenského působení práva — *doc. JUDr. J. Čapek, CSc.* 59
8. K sociálnej podmienenosti hospodárskej prestavby našej spoločnosti — *doc. PhDr. E. Borys, CSc.* 69
9. Majetkové hodnoty a účinnost práva v procesu přestavby hospodářského mechanismu — *doc. JUDr. P. Hungr, CSc.* . . . 75
Souhrny 81

СОДЕРЖАНИЕ

Введение 1
1. О работе В. И. Ленина „Государство и революция". — проф. д-р С. Кучера, канд. наук 7
2. К некоторым аспектам ленинской теории и методологии критического анализа. — проф. д-р Л. Кубу, канд. наук 11
3. Вопрос о переходном периоде и этапы развития социалистического государства. — д-р К. Троян, канд. наук 21
4. Замечания по демократии. — проф. д-р инж. Э. Кучера, д-р наук 27
5. Принципы свободы в социалистической демократии. — д-р Й. Гарванек 31
6. Перестройка и демократия. — д-р А. Герлох, канд. наук . . . 41
7. Перестройка экономического механизма и некоторые вопросы общественного воздействия права. — доц. д-р Й. Чапек, канд. наук 47
8. К социальной обусловленности экономической перестройки нашего общества. — доц. д-р Э. Борыс, канд. наук 57
9. Материальные ценности и эффективность права в процессе перестройки экономического механизма. — доц. д-р П. Гунгр, канд. наук 69
Резюме 75

INHALT

Einleitung 7
1. Über Lenins Werk „Staat und Revolution" — *Prof. Dr. S. Kučera, CSc.* 11
2. Zu einigen Aspekten der Leninschen Theorie und Methodologie der kritischen Analyse — *Prof. Dr. L. Kubů, CSc.* 21
3. Die Frage der Übergangsperiode und der Entwicklungsetappe des sozialistischen Staates — *Dr. K. Trojan, CSc.* 27
4. Bemerkung zur Demokratie — *Prof. Dr. Ing. E. Kučera, DrSc.* . 31
5. Freiheitsprinzipien in der sozialistischen Demokratie — *Dr. J. Harvánek* 41
6. Umgestaltung und Demokratie — *Dr. A. Gerloch, CSc.* . . . 47
7. Die Strategie der Beschleunigung der wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung und einige Fragen der gesellschaftlichen Wirkung des Rechtes — *Doz. Dr. J. Čapek, CSc.* 57
8. Zur sozialen Bedingtheit der Wirtschaftsumgestaltung unserer Gesellschaft — *Doz. Dr. E. Borys, CSc.* 69
9. Die Eigentumswerte und die Wirksamkeit des Rechts im Prozeß der Umgestaltung des Wirtschaftsmechanismus — *Doz. Dr. P. Hungr, CSc.* 81
Zusammenfassung 75

ÚVODEM

Současná doba se stává obdobím přelomu ve vývoji socialismu. Obnovení dynamismu společenského vývoje na základě nové kvality růstu není možné bez přehodnocení všech stránek života společnosti, bez přestavby celé soustavy společenských vztahů a procesů.

Teorie a praxe přestavby je jedním ze svých nikoli nepodstatných aspektů spojena s obnovováním a tvůrčím rozvíjením teoretického odkazu zakladatelů vědeckého světového názoru i s novou všestrannou analýzou zkušeností a poznatků uzlových bodů dosavadního vývoje socialistického společenského řádu. Mimořádně významnou příležitostí k rozvinutí analýz, diskusí a hledání řešení nazrálých problémů současnosti se na různých úrovních stalo 70. výročí nezapomenutelné dějinné události — Velké říjnové socialistické revoluce, jíž začala nová epocha společenského pokroku v historii lidstva.

Teoretický a praktický odkaz Velkého října se stal impulsem pro hlubší zamyšlení nad aktuálními otázkami a problémy společenské úlohy státu a práva v nových podmínkách rozvoje československé socialistické společnosti. Katedra obecné teorie státu a práva právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze iniciovala pracovní setkání představitelů všech kateder teorie státu a práva s cílem vyměnit si v neformální a věcné diskusi názory na tyto otázky.

Celostátní seminář kateder TSP, který se uskutečnil ve dnech 13. až 15. 10. 1987 v obci Křivoklát u Prahy jsme nazvali „Aktuální otázky státu a práva ve světle tvůrčích idejí leninismu". Nechtěli jsme, aby se rozšířil počet těch vědeckých akcí, ve kterých jsou předneseny předem připravené referáty, které nevyvolávají žádné reakce přítomných a jsou jen monologem či „dialogem hluchých". Proto jsme použili v naší právní vědě ne zcela běžnou metodu panelové diskuse. Problematiku jsme rozdělili do tří tematických okruhů, k nimž byly předem rozeslány teze úvodního referátu. Pověřený referent uvedl příslušný blok stěžejními myšlenkami a inicioval diskusi, pro kterou byl dán dostatečný časový prostor.

Tento náš záměr se zdařil a domnívám se, že křivoklátský seminář zůstane v paměti účastníků jako po mnoha letech jedna z prvních živých neformálních a přitom vysoce kvalifikovaných vědeckých rozprav, jako

jedna z takových teoretických diskusí i polemik, které jedině mohou vytvářet tolik potřebné demokratické a otevřené prostředí rozvoje československé právní vědy.

První tematický okruh, zaměřený na aktuální význam Leninova díla „Stát a revoluce", jehož vznik je jak známo úzce spjat s přípravou Říjnové revoluce, uvedl prof. dr. Stanislav Kučera, CSc. Ve svém vystoupení se zabýval všemi hlavními aspekty práce, největší pozornost však obrátil na problematiku demokratické diktatury proletariátu, podmínek její existence, způsobů a cílů jejího uskutečňování, jejího charakteru jako podstaty státu nového typu. Prof. Kučera zdůraznil, že v Leninově práci nacházíme cenné podněty pro řešení současných otázek rozvoje a prohlubování socialistické demokracie. Jsou jimi zejména teze o odumírání socialistického státu tím, jak sílí jeho jednota se společností, jak se prohlubuje jeho skutečně demokratický charakter. Podtrhl, že proces demokratizace a tedy socializace státu musí být kontinuitním a uvědomělým procesem. Současně ovšem tento revolučně se měnící stát zůstává hlavním nástrojem revolučních přeměn společnosti, její přestavby.

V druhém tematickém okruhu obrátili účastníci semináře již detailněji a konkrétněji pozornost na otázky rozvoje demokracie a samosprávy v podmínkách realizace závěrů XVII. sjezdu KSČ a při využití inspirativních podnětů XXVII. sjezdu KSSS. Úvodní slovo k této problematice přednesl vedoucí pořádající katedry prof. dr. ing. Eduard Kučera, DrSc.

Svoje vystoupení orientoval zejména na zkušenosti z Pařížské komuny a z prvního porevolučního období vývoje sovětské společnosti a jejich aktuální význam. Ukázal na řadě konkrétních teoretických postulátů, že pro V. I. Lenina byla Pařížská komuna stálým zdrojem poučení jako „konečně nalezená forma, ve které mohlo být uskutečněno osvobození práce", která naplnila novým, proletářským obsahem základní vývojové principy demokracie: svobodu, rovnost, bezpečnost a účast obyvatelstva na správě a rozhodování veřejných záležitostí a položila základy samosprávné organizaci proletariátu a pracujících. Současně však Lenin přihlížel ke specifickým podmínkám předrevolučního a revolučního Ruska. Prof. Kučera zevrubně analyzoval jak první zárodečnou etapu sovětské formy proletářské demokracie, tak Leninovy náměty k její modifikaci v období NEPu. V závěru shrnul podstatné principiální znaky leninské koncepce demokracie nového typu, jejichž oživení a rozvinutí je v podmínkách přestavby hospodářského mechanismu a celé společnosti nezbytné.

V návazné diskusi účastníci semináře poukázali na řadu otázek, spjatých s tvůrčím využitím leninské koncepce socialistické demokracie v současných podmínkách rozvoje československé socialistické společnosti.

Třetí tematický okruh, věnovaný úloze práva při přestavbě hospodářského mechanismu ČSSR, uvedl doc. dr. Jiří Čapek, CSc. Zdůraznil, že právo je toliko dílčí soustavou velmi složitého systému regulativního působení a řízení a nemůže nahrazovat jiné metody regulace a řízení společnosti, zejména nástroje ekonomického řízení. Zároveň je ovšem nositelem hodnot a funkcí, v nichž nemůže být v systému regulativního společenského působení v podmínkách přestavby zastoupeno. Důsledná analýza a hlubší poznání nezbytného rozsahu a zároveň mezí potřebné právní regulace a metod působení práva v podmínkách řízení prostřednictvím zájmů tvoří stěžejní úkol právní vědy. V žádném případě nelze funkční možnosti práva ztotožňovat s úlohou práva v direktivním systému řízení. V procesech přestavby hospodářského mechanismu a celé společnosti lze tedy prognózovat objektivně nutné posuny v úloze, funkcích práva a dalších strukturních elementů mechanismu právní regulace.

Doc. Čapek dále poukázal na předpokládané obtíže v působení práva v přechodné etapě vytváření nového hospodářského mechanismu, ve kterém se nutně budou prolínat a v mechanismu právní regulace odrážet jak cíle překonaného, tak nově vytvářeného hospodářského mechanismu. Toto období bude klást zvýšené politické a odborné nároky nejen na oblast legislativy, ale také na interpretační a aplikační praxi a její promyšlené vedení a usměrňování v duchu přestavby.

S určitým časovým odstupem, který umožňoval hlouběji promyslet náměty vzešlé z bohaté diskuse ve všech třech tematických okruzích, byly stěžejní teoretické poznatky a závěry zpracovány do písemné podoby. Přistoupili jsme rovněž k určité redakční úpravě písemných příspěvků po obsahové i formální stránce. Lze si jen přát, aby tato práce vyvolala u čtenáře podněty k přemýšlení o otázkách trvale i současně aktuálních.

Praha, duben 1988 *Aleš Gerloch*

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 11—20

1.

STANISLAV KUČERA

O LENINOVĚ PRÁCI „STÁT A REVOLUCE"

1. S výročím Velké říjnové socialistické revoluce je nerozlučně spojen i vznik jednoho z nejznámějších a nejvýznamnějších teoretických děl V. I. Lenina, vznik knihy „Stát a revoluce". Je tomu tak přesto, že kniha byla napsána před říjnovým povstáním a tiskem vyšla až po něm.

Rozhodující pro toto spojení jubilejí je vedle časové blízkosti to, že kniha se zabývá hlavní otázkou revoluce — otázkou moci. A není pochyby o tom, že myšlenky, jimiž se kniha zabývá, revoluci zřejmě ovlivnily již proto, že autorem díla i vůdcem revoluce byl tentýž člověk — V. I. Lenin. Revoluce tak ověřovala prakticky dílo ještě dříve než stačilo vyjít tiskem.

2. Lenin přikládal otázce státu v revoluci a zejména v revoluci socialistické mimořádný význam. To vyplývalo z prvotnosti — včetně prvotnosti časové — politiky před ekonomikou v socialistické revoluci. O Leninově hodnocení této věci svědčí i fakt, že v době mimořádně bouřlivých a dramatických událostí, v době, kdy se musel skrývat, si nalezl dost času, energie a soustředění k tomu, aby mohla být kniha o státu napsána. Již v posledních měsících svého pobytu v emigraci ve Švýcarsku se Lenin věnoval intenzívnímu studiu problematiky státu, studiu prací Marxe, Engelse i dalších autorů. Z výpisků, konspektů a komentujících poznámek se zrodil „sešit v modrých deskách". Obsah tohoto „modrého sešitu" se pro Lenina stal významným pramenem při psaní díla o státu a revoluci.

Leninova kniha se přirozeně neomezuje jenom na reprodukci názorů Karla Marxe a Bedřicha Engelse na stát. Zároveň znamená tvůrčí rozvinutí tohoto učení, rozvinutí odpovídající podmínkám 20. století a blížící se socialistické revoluce.

3. Obsah Leninovy knihy tvoří především pozitivní výklad marxistic-

kých názorů na stát a jeho podstatu. Druhou stránkou věci a zároveň nutnou podmínkou dalšího rozvoje marxistické teorie státu je nesmiřitelný boj proti nebezpečí deformací tohoto učení. Tak také Marx a Engels vždy postupovali — bránili učení o státu proti nepřátelům otevřeným i skrytým, proti nepřátelům, kteří marxismus otevřeně odmítali, i těm, kteří se pokrytecky vydávali za jeho stoupence.

Lenin ve své knize připomíná zejména Marxův a Engelsův boj proti anarchismu a oportunismu. Ale v roce 1917 žil tento Marxův a Engelsův boj ve vědomí samotného dělnického hnutí ve zkreslené podobě. Zatímco boj tvůrců vědeckého komunismu proti anarchismu názorů jeho nositelů na stát byl dostatečně znám, pak jejich boj proti oportunistickým deformacím upadal v zapomenutí a nebyl připomínán.

Je proto zcela přirozené, že náprava tohoto nedostatku byla jedním z hlavních cílů, které si Lenin při psaní „Státu a revoluce" kladl. A stejně pochopitelné je to, že za této situace zaměřoval hlavní palbu proti oportunismu jako hlavnímu nebezpečí.

Velkou pozornost věnoval Lenin objasnění podstaty státu a Marxových a Engelsových názorů na ni. S tím je těsně spojeno i osvětlení vzniku státu a jeho podmínek, jak to líčí Bedřich Engels v práci „Anti Dühring" a zejména v práci „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu". Lenin velmi důrazně upozorňuje na to, že zakladatelé vědeckého komunismu nespojovali vznik státu se smírem tříd, s jejich dohodou, s kompromisem mezi nimi. Naopak! Ve vzniku státu viděli produkt nesmiřitelnosti rozporů a konfliktů mezi třídami.

Taková je dialektika vývoje. Zostření rozporů mezi třídami, třídní dezintegrace společnosti, ohrožení její samotné existence třídními konflikty činí nutným zvláštní nástroj „integrace společnosti" v podobě státu. Dokud je společnost „přirozeně sjednocena" tím, že ještě není rozdělena na třídy, nepotřebuje takový zvláštní nástroj. Ale podmínky, za nichž je takový zvláštní nástroj nutný, vedou nutně k tomu, že stát jako nástroj společenské integrace se nutně ocitá v rukou jedné z protikladných tříd — třídy vykořisťovatelů. Totéž platí i o právu.

Stát tedy vniká jako nástroj panství jedné třídy nad druhou třídou a třída, která má stát ve svých rukou, nemůže postupovat jinak než tak, že si tento nástroj utváří „ke svému obrazu". Stát nabývá třídní charakter, a to jak co do své podstaty, tak i co do svých forem.

Popírání nebo podceňování třídního charakteru státu je pak společným jmenovatelem jak anarchismu, tak i oportunismu. Ale zatímco první z nich chápe každý stát jako absolutní zlo, pak druhý pojímá netřídně daný, tj. buržoazní stát a idealizuje si jej.

Oportunisté stejně jako anarchisté nepočítají s věčnou existencí státu. Ale na rozdíl od anarchistů nechtějí oportunisté stát prostě zrušit, ale

počítají s jeho odumíráním. Jenže oním odumírajícím státem je pro ně starý — nadtřídně chápaný — stát buržoazní.

4. Již zakladatelé vědeckého komunismu postavili proti anarchistické „hře na revoluci" a proti oportunistickému odmítání revoluce ideu revoluce skutečné, revoluce socialistické, tj. revoluční nahrazení starého státu státem novým. Jinými slovy: zatímco anarchisté si představují socialistickou revoluci jako zrušení státu ze dne na den a zatímco oportunisté revoluci odmítají, protože stát se nemění a je pouze zapojován do služeb pokroku, prosazuje marxismus nahrazení buržoazního státu státní mocí proletariátu. A právě to je socialistická revoluce, alespoň pokud ji chápeme v „užším", „politickém" smyslu.

Stát, který se ze socialistické revoluce rodí, je nutně a nevyhnutelně diktaturou proletariátu. Bez diktatury proletariátu není možné skutečné potlačení svržené buržoazie, bez ní nemůže budování socialismu být trvalým a nezvratným. Tak tomu bylo v době, kdy Lenin psal svou knihu o státu, tak je tomu i dnes. Současně však je třeba vidět, že Lenin pojímá diktaturu proletariátu ve všech jejích rovinách, vlastnostech a funkcích. Diktatura proletariátu je skutečně „panstvím proletariátu nad buržoazií". Ale současně skutečná diktatura proletariátu předpokládá masovou podporu, podporu tohoto panství celou pracující většinou společnosti. Diktatura proletariátu je tedy současně formou třídního svazku proletariátu s těmi částmi neproletářských skupin, které k proletariátu váže alespoň určitá stránka jejich materiálních zájmů, je to způsob vedení společnosti dělnickou třídou a v neposlední řadě má diktatura proletariátu v národním i mezinárodním měřítku mnohostranné tvůrčí možnosti, poslání a funkce.

5. Nastolení diktatury proletariátu a její uhájení zahrnuje a předpokládá rozbití starého a vytvoření nového státního aparátu. Po zkušenostech z Pařížské komuny dokonce v této souvislosti zakladatelé vědeckého komunismu hovoří o tom, že „Manifest komunistické strany" je „místy zastaralý". Přitom mají na mysli jmenovitě to, že „... Komuna podala důkaz, že dělnická třída nemůže prostě převzít hotový státní stroj a uvést jej do chodu pro vlastní účely ..."[1])

I další zkušenosti revolučního hnutí potvrzovaly oprávněnost tohoto názoru. Rozbití starého státního aparátu je nutné, třebaže formy a způsoby této přeměny mohou být rozmanité. Nelze totiž dělat revoluční opatření a zajišťovat dosažené výsledky revoluce pomocí starého státního aparátu, pomocí starých kádrů a starých institucí. Hovoříme-li o rozbití starého státního aparátu, pak nejde jen o výměnu osob, ale i o změnu samotné struktury státní moci, struktury mocenských orgánů.

---

[1]) Marx, K.—Engels, B.: Vybrané spisy sv. I, str. 18, Praha 1954.

Vždyť uplatnění skutečné státní moci dělnické třídy a prosazování jejích zájmů nemůže záviset jen na osobních vlastnostech lidí vykonávajících tuto moc a zejména na tom, zda lidé s potřebnými vlastnostmi významná místa v orgánech moci zaujmou nebo ne. Moc dělnické třídy a všeho pracujícího lidu musí být zabezpečena celým systémem mocenských orgánů, systémem vztahů, povahou společenských institucí a objektivní povahou pravidel činnosti zaručujících správný výběr a důslednou kontrolu těch, kdož budou jménem dělnické třídy v mocenských orgánech působit. Systém mocenských orgánů a vztahů s nimi spojených (vztahů uvnitř orgánů i vztahů mezi orgány) musí stimulovat výběr správných lidí se správnými vlastnostmi a eliminovat ty, jimž potřebné vlastnosti chybějí.

A právě takové systémové záruky poskytovala poprvé v dějinách státní moc, která se nazývá „Pařížská komuna". Komuna vytvářela „systémové" záruky proti odtržení státu od občanů a proti odtržení zástupců lidu od zastupovaných. Dosahovala toho tím, že zrušila nezávislost zvolených zástupců na voličích, a to zavedením principu kontrolovatelnosti, neustálé odpovědnosti a odvolatelnosti zástupců lidu.

Na druhé straně pak Komuna zavedla volitelnost všech funkcionářů, všech „úředních osob" a dala do rukou volených zástupců lidu nejen tvorbu obecně závazných norem, tvorbu zákonů, ale i tvorbu a realizaci konkrétních rozhodnutí, aplikaci a praktické uplatňování zákonů. Komuna tak spojila formální, „oficiální" moc s mocí faktickou, a to v rukou těchže, tj. volených mocenských orgánů.

Komuna přeměnila zastupitelské sbory z orgánů diskutujících a pro formu hlasujících ve skutečné pracovní instituce. Zrušila tedy starou dvojkolejnost moci a její formální dělbu. Tím vším ale také zrušila i „klasický" parlamentarismus.

Těmito novými skutečnostmi vytvořila komuna společenskovztahovou, institucionální a systémovou základnu pro sjednocení lidu a státu, pro negaci stavu, kdy stát je „zvláštní institucí určenou k potlačování", institucí stojící nad lidem, od lidu odtrženou a lidu odcizenou. Moc nad lidem (byť by se rodila sebedemokratičtějším způsobem) se přeměnila v moc lidu samotného.

Ale tím, že stát v podobě Komuny přestal být „zvláštní mocí stojící nad společností" přestal být zároveň státem ve starém smyslu slova. Nepřestal být státem vůbec, ale přestal být státem v tradičním významu.

A právě takový stát, stát typu Pařížské komuny pokládal Lenin za optimální státní podobu diktatury proletariátu. Jako systém bezprostřední, přímé demokracie dává moc do rukou lidu a na lidu samotném závisí, k čemu ji použije, zda k plnění úkolů jenom demokratických, nebo již socialistických.

V době, kdy Lenin psal „Stát a revoluci", byly již známy jisté zkuše-

nosti s novou formou takového státu, se sověty, se sovětskou mocí. Moc sovětu dělnických, vojenských a rolnických zástupců vznikla v průběhu únorové, buržoazně demokratické revoluce v roce 1917, a to v souvislosti s tzv. „dvojvládím". Jestliže „Prozatímní vláda" byla politickým výrazem diktatury buržoazie, pak sověty se staly politickým výrazem druhého ze dvou možných výsledků buržoazně demokratické revoluce,[2]) tj. demokratické diktatury proletariátu a rolnictva.

Vývoj mezi únorem a říjnem 1917 pak vedl k tomu, že revoluce se stala nepřetržitou, že demokratická revoluce poměrně rychle a během krátké doby přerostla v revoluci socialistickou. A tak jako zrála revoluce, jak se měnil její charakter, její sociálně ekonomický a třídní obsah, tak se měnil a změnil i třídní obsah revoluční moci, samotných sovětů. Sovětská moc, která byla zpočátku formou demokratické diktatury proletariátu a rolnictva (přitom ovšem nebyla jedinou vládou, ale jednou ze dvou vlád, přechodně pak nebyly sověty vládou vůbec, protože se staly přívěskem Prozatímní vlády) se stala formou diktatury proletariátu.

V době, kdy psal Lenin knihu „Stát a revoluce", nebyl tento vývoj ještě ukončen. Naopak, heslo „Všechnu moc sovětům" muselo být na přechodnou dobu vzato z pořadu dne. Ale možnost být orgánem diktatury proletariátu byla v sovětské moci obsažena. V podmínkách narůstající celospolečenské krize v dalších týdnech a měsících se tato možnost zvětšovala a v důsledku vítězného říjnového povstání se stala skutečností. Sověty celou svou strukturou umožňovaly uskutečňování reálné moci lidu a lid vedený dělnickou třídou začal po vítězném povstání a svržení buržoazní Prozatímní vlády této moci používat k prosazení a realizaci přeměn socialistického charakteru.

6. Lenin se ovšem neomezuje na to, že charakterizuje stát jako něco, co v tradičním smyslu již vlastně státem není. Socialistický stát, stát proletářský chápe zároveň jako stát „odumírající", podobně jako to hodnotil Bedřich Engels — zejména v práci „Anti Dühring". Dialektika věcí a vývoje je totiž taková, že „čím více se účastní všechen lid přímo výkonu státní moci, tím méně je třeba této moci".[3])

Právě takový stát nového typu potřebuje proletariát proto, aby mohl zbavit buržoazii výrobních prostředků a potlačit její kontrarevoluční pokusy (a — ještě lépe — jim vůbec předejít), ale také proto, že takový stát je schopný splnit tvůrčí poslání v rozvoji a organizování ekonomiky, v oblasti kulturně-výchovné a sociální, při upevňování solidarity dělnické

---

[2]) Tento dvojí možný výsledek buržoazně demokratické revoluce předpokládal Lenin a psal o tom v knize „Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci". Jedním „tradičním" a „vyzkoušeným" výsledkem mohla být diktatura buržoazie, druhým pak to, o čem píšeme v textu dále.

[3]) Lenin, V. I.: Spisy sv. 25, str. 430.

třídy jedné země s pokrokovými silami ve všech zemích. Takový stát je schopen aktivitu a iniciativu mas nejen umožnit, ale i podnítit.

V neposlední řadě se od takového státu očekává, že bude uplatňovat zásady rovnosti odpovídající nižší, socialistické fázi komunismu — uplatňování rovného měřítka na nerovné lidi. Právě v takovém smyslu hovoří Lenin o tom, že společnost v tomto svém vývojovém stadiu ještě nepřekročila úzký rámec „buržoazního práva".

Rozdělování na bázi této rovnosti, tj. podle množství, jakosti a společenské důležitosti vykonané práce, jež je nutné v této první, nižší fázi komunismu jistě plodí nerovnosti, komplikace a také námitky z pozice rovnostářství. Takovýmto námitkám je ovšem možno směle a úspěšně čelit. Nerovnosti plynoucí z dodržování zásady rozdělování podle práce je možné hájit a obhájit. Skutečné a vážné komplikace a skutečné negativní jevy ve společnosti souvisejí naopak s porušováním nebo nedostatečným uplatňováním této zásady.

Socialistický stát je schopen tyto problémy řešit; jako stát nového typu může poskytnout dostatečný prostor i dostatečné prostředky k účinnému boji za socialistické rozdělování. Lenin píše: „Stát odumírá, protože již není kapitalistů, není již tříd, proto nelze již potlačovat vůbec žádnou třídu.

Avšak stát ještě neodumřel úplně, neboť zůstává ochrana „buržoazního práva", posvěcujícího faktickou nerovnost. K úplnému odumření státu je třeba úplného komunismu."[4])

Lenin spojuje vytvoření podmínek pro úplné odumření státu s komunistickým rozdělováním podle potřeb a s ekonomikou komunistické společnosti vůbec.

Zároveň však věnuje velkou pozornost dialektické souvislosti mezi vývojem státu a vývojem demokracie.

Především vysvětluje samotnou podstatu každé demokracie tím, že spojuje demokracii se státem. „Demokracie není totožná s podřízením menšiny většině. Demokracie je stát, který uznává podřízení se menšiny většině, tj. organizace k soustavnému násilí jedné třídy nad druhou, jedné části společnosti nad druhou."[5])

Rozdíly mezi jednotlivými druhy a typy demokracie se tedy týkají toho, která třída formou dané demokracie vládne, toho, zájmy které třídy hájí v daném státě příslušná většina.

Je-li demokracie stát, pak odumírání státu je současně odumíráním demokracie jako státu (nikoli ovšem odumíráním společenského řízení vůbec a účasti lidu na řízení společnosti).

---

[4]) Lenin, V. I.: Spisy sv. 25, str. 481.
[5]) Lenin, V. I.: Spisy sv. 25, str. 468—469.

7. Všechny tyto Leninovy úvahy o odumírání státu, o jeho ekonomických podmínkách a vlastním předpokládaném průběhu ovšem neřeší otázku, jaký vliv na průběh tohoto vývoje, jeho formy a tempo bude mít postup světového revolučního procesu. Neřeší před první vítěznou socialistickou revolucí otázku, jakým způsobem bude modifikován vývoj státu, jestliže revoluce zvítězí nejprve v několika málo zemích nebo dokonce v zemi jediné a socialistická společnost bude relativně dlouho budována v podmínkách kapitalistického obklíčení.

Tato eventualita skutečně nastala. Po dobu téměř tří desetiletí byl socialismus budován v jedné zemi, která se nacházela v kapitalistickém obklíčení. A i poté, co socialismus překročil rámec jedné země a stal se světovou soustavou, imperialismus stále existuje a představuje stálou hrozbu pro rozvíjející se socialismus. Za této situace je další trvání státu nutné již v zájmu obrany socialismu proti vnějšímu ohrožení.

Nicméně rozvoj ekonomických, třídně sociálních a politickomocenských podmínek v jednotlivých zemích nezůstal bez vlivu na vývoj státu a na řešení otázek s ním spojených.

Stát je nadále nutný, ale změněné poměry, především poměry třídně sociální umožňují, aby to již nemusela být diktatura proletariátu. Již od počátku šedesátých let se v dokumentech KSSS a dalších komunistických a dělnických stran tento nový stát nazývá státem všelidovým. Takto je charakterizován socialistický stát v sovětské ústavě z roku 1977 a nejnověji v nové redakci Programu KSSS schválené XXVII. sjezdem KSSS: „Tento stát je hlavním nástrojem zdokonalování socialismu v naší zemi a na mezinárodním fóru plní funkci obrany socialistických vymožeností, upevňování pozic světového socialismu, odporu proti agresívní politice imperialistických sil a funkci rozvíjení mírové spolupráce se všemi národy.“[6])

Slovo „přerůstání“, jehož se používá pro charakterizování přeměny diktatury proletariátu ve všelidový stát, vystihuje plynulost, ale i dialektickou protikladnost tohoto procesu. Jde o proces relativně dlouhodobý, vnitřně protikladný, přičemž kvalitativní změny, k nimž tu dochází, nelze vtěsnat do několika dnů nebo ji k určitému dni časově zařadit. Ještě nebezpečnější však by bylo „přeskakování etap“ a netrpělivost, ztotožňování faktu, že tento proces přeměny probíhá s jeho ukončením, chovat se tak, jakoby přeměna byla již dokončena a jakoby by bylo možno z toho vyvodit všechny praktické důsledky.

8. Leninova kniha „Stát a revoluce“ vyšla v mnoha jazycích a vydáních. Práce vyšla poprvé brzy po vítězství Velké říjnové socialistické

---

[6]) XXVII. sjezd KSSS, Dokumenty a materiály, Praha 1986, str. 154.

revoluce a byla tak v důležité etapě světových dějin a dějin Evropy nejdostupnějším dílem zabývajícím se sociálně politickou teorií marxismu — vědeckým komunismem.

Kniha seznamovala mezinárodní dělnické hnutí nejen s názory samotného Lenina, ale také (obsahem a rozsahem citovaných pramenů) zprostředkovávala poznání dosud neznámých (a někdy i záměrně „zapomínaných") myšlenek Marxe a Engelse. Proletáři různých zemí díky této Leninově knize poznali, že k tomu, aby mohl být někdo marxistou, nestačí uznávat třídní boj, ale je nutno toto uznání dovést až k myšlence diktatury proletariátu, že rozbití starého státního aparátu je nutnou podmínkou každé opravdu lidové revoluce na evropském kontinentě, že buržoazní stát je odstraňován socialistickou revolucí, že odumírat může jen stát proletářský, že násilí nemusí být v dějinách vždy jen vykonavatelem zla atd.

Pro dělnické hnutí v naší vlasti měla kniha „Stát a revoluce" mimořádný význam. Byla to první Leninova kniha, s níž se mohlo naše dělnické hnutí seznámit v českém překladu. Měla proto velký vliv na formování levice v sociální demokracii a pak i samotné komunistické strany.

Svůj mobilizující a inspirující vliv si zachovává Leninova kniha „Stát a revoluce" dodnes. Její myšlenky jsou stále aktuální pro mezinárodní dělnické hnutí i pro pracující naší země.

Především dává Leninova kniha impuls a návod k dalšímu rozvoji socialistického státu a státnosti. Jak tam, kde se uskutečňuje přerůstání státu diktatury proletariátu ve všelidový stát, tak tam, kde vývoj této úrovně již dosáhl, platí jako dlouhodobá liniie vývoje socialistického státu upevňování jednoty státu a společnosti na základě systému zachovávajícího základní principy státu typu Pařížské komuny. Trvalou platnost mají zásady volitelnosti, kontrolovatelnosti a odvolatelnosti zástupců lidu. Stejně tak si zachovává trvalou platnost zásada, že lid si svými volenými zástupci zákony nejen dává, ale je jejich prostřednictvím i provádí. Stejně tak platí stále i princip, že zastupitelské sbory jsou pracujícími institucemi a nikoli pouze skupinami mluvících, diskutujících a hlasujících osob.

V Leninově práci nacházíme cenné podněty pro další zdokonalování politického systému socialistické společnosti, jeho výstavby i stylu práce.

Zejména však nalézáme v této práci důležité podněty ve svém úsilí o další rozvoj socialistické demokracie jako demokracie pro pracující většinu společnosti a posléze pro celou společnost, z níž zmizely antagonistické třídy.

Přitom je ovšem třeba mít na zřeteli dvě skutečnosti. Především je nutné promýšlet a domýšlet to, co říká ve své knize Lenin o perspektivách vývoje demokracie včetně výroků o souvislosti odumírání státu a demokracie. Z celého ducha, ale i litery Leninovy práce vyplývá, že socialistický stát „odumírá" tím, že sílí jeho jednota se společností a že

společnost sama začíná plnit ony řídící a tvůrčí úlohy, jejichž plnění patřilo v minulosti k funkcím státu.

A tato jednota společnosti a státu platí i o demokracii jako státu. Demokracie nemůže být překonána ničím jiným než svým vlastním vývojem, svým vlastním zdokonalováním a prohlubováním, než rostoucí účasti lidu na tvorbě orgánů řízení společnosti a společenských procesů.

To za prvé. A za druhé je třeba zdůraznit to, že rozvoj socialistické státnosti není a nemůže být živelným procesem řídícím se jen ryzí smyslovou zkušeností, empírií. Rozvoj socialistické státnosti je podmíněn tím, že jeho hybnou silou budou obecné, podstatné, dlouhodobé a internacionální zájmy dělnické třídy, tedy ty zájmy, které jasně a jednoznačně určují historickou úlohu proletariátu. Podmínkou úspěšného prosazení těchto zájmů je jejich poznání, jehož nositelem a uskutečňovatelem může být jen strana dělnické třídy. Z toho plyne, že nezbytným předpokladem rozvoje socialistické státnosti a socialistické demokracie je vedoucí úloha komunistické strany v tomto procesu.

9. Ovšem z Leninovy práce neplynou jen podněty a poučení týkající se rozvoje samotné socialistické státnosti. Současně tato práce vyjadřuje a odráží i Leninovo pochopení tvůrčího poslání socialistického státu, pochopení skutečnosti, že úkolem tohoto státu není jen hájit existující hodnoty, ale také se aktivně podílet na tvorbě hodnot nových.

Socialistický stát je i dnes postaven před veliké tvůrčí úkoly: je prakticky hlavním uskutečňovatelem zdokonalování socialistické společnosti a její přestavby. Pod vedením strany, která sjednocuje dělnickou třídu na základě jejího nejrevolučnějšího zájmu, je důležitým tvůrcem podmínek pro to, aby rozvoj socialistické demokracie a socialismu šly ruku v ruce, aby se uplatňovala zásada „více socialistické demokracie — více socialismu".

Kniha je výsledkem rozvoje marxistického učení, rozvoje, který má skutečně tvůrčí charakter, rozvoje, který základní principy revoluční teorie neoslabuje, ale naopak prověřuje a tím posiluje. Zároveň z ní vyplývá návod k dalšímu tvůrčímu rozvoji tohoto učení, návod, který předpokládá, že hnutí bude přistupovat k novým skutečnostem řídíc se přitom marxistickou metodou vědecké analýzy. Podstatným znakem této metody je to, že využívá všech poznávacích možností, které nám poskytuje materialistická dialektika, proletářská třídnost a komunistická stranickost a v neposlední řadě i socialistická demokracie a demokratický centralismus.

Socialistická demokracie a demokratický centralismus, to je totiž kromě všeho ostatního také systém, struktura a dynamika společenských vztahů, souhrn míst, která zaujímají nositelé poznání ve společnosti a vazeb mezi

nimi, tedy společensky daný systém, který umocňuje a mobilizuje poznávací schopnosti lidí, vytváří možnosti konfrontace pohledů a poznatků, a tím i předpoklady pro omezení jednostrannosti a subjektivismu v poznání a rozhodování.

Rozvoj socialistické státnosti, socialistické demokracie a demokratického centralismu je tedy nejen výsledkem aplikace vědeckého poznání, ale i jeho důležitým předpokladem.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 21—25

2.

LUBOMÍR KUBŮ

K NĚKTERÝM ASPEKTŮM LENINSKÉ TEORIE A METODOLOGIE KRITICKÉ ANALÝZY

Nejen v kontextu Leninových prací, ale i marxismu-leninismu samém zaujímá „Stát a revoluce" významné místo. Toto jediné Leninovo nedokončené dílo (podle jeho slov je lépe zkušenost revoluce prožívat, než o ní psát) znamená, hodnotíme-li jej z hlediska marxisticko-leninské teorie státu a práva, rozhodný přínos pro další rozvoj marxistické koncepce státu vůbec a socialistického státu zvláště.

Aktuálnost, univerzální platnost „Státu a revoluce" však také spočívá v kategorickém požadavku bránit a současně rozvíjet v nekompromisní konfrontaci či v kritickém dialogu s nepřátelskými nebo cizími ideologiemi marxismus-leninismus jako systém filozofických, ekonomických a sociálně politických ideí pozitivním rozpracováním a řešením těch otázek a problémů nastolených realitou dvou společenských systémů, jež jsou v nemarxistické ideologii nesprávně a v protimarxistické ideologii falešně nebo zkresleně interpretovány.

„Stát a revoluce" je jedním z přesvědčivých příkladů tvůrčí aplikace marxisticko-leninské teorie a metodologie kritické analýzy buržoazní ideologie. Zdůrazňuji teorie a metodologie, neboť spolu s ostatními Leninovými díly, zvláště s „Materialismem a empiriokriticismem" a „Filozofickými sešity" (v nichž je především rozpracován princip stranickosti jako jádro leninské teorie kritické analýzy), tvoří ideově teoreticky integrovanou jednotu odůvodněných, vnitřně nerozporných tezí, výpovědí, principů a současně forem, metod a přístupů — jedním slovem teoretický a metodologický systém kritické analýzy. Kritická analýza tedy není, jak tvrdí někteří buržoazní ideologové, fenomen naoktrojovaný leninismem, ani není projevem komunistické agresivity či nesnášenlivosti, ale je imanentním rysem, logickým důsledkem světonázorové orientace marxismu-leninismu, jež spolu s rozvíjením marxismu-leninismu v jeho sebereflexi,

na bázi jeho vlastních zákonitostí plní nezastupitelnou poznávací a heuristickou funkci v rozvoji marxismu-leninismu a marxistických společenských věd. Především syntéza oněch dvou stránek pozitivně tvůrčí a kritické vytváří předpoklady (v minulosti nikoliv vždy využité) vyvarovat se jakékoliv formě dogmatismu a současně zprostředkovává marxismu-leninismu a marxisticko-leninským společenským vědám charakter otevřeného, stále se rozvíjejícího světonázorového a vědeckého systému, protože kritika je organicky integrována do analýzy zkoumaných jevů, procesů či problémů, nebo — jak přiléhavě vyjádřil jeden ze sovětských filozofů — je vpletena do tkáně analýzy jako její nezbytný komponent či stadium výzkumu a jako taková odkrývá nové cesty, přístupy, nová řešení, jak o tom svědčí materiály XXVII. sjezdu KSSS a XVII. sjezdu KSČ, které se k tomuto Leninovu odkazu filozofickoteoretické a metodologické kultury kritického myšlení jednoznačně přihlašují.

Rozhodující místo v marxisticko-leninské teorii kritické analýzy zaujímá princip stranickosti. Ač je tento princip univerzálním principem marxismu-leninismu a marxisticko-leninských společenských věd, útoky buržoazní ideologie (v nejlepším případě pochybnosti) směřují proti jeho leninské interpretaci, obviňujíce ji, že přesnou a přísnou analýzu nahrazuje subjektivismem a hypertrofovanou emocionalitou. Dezinterpretace leninského pojetí principu stranickosti slouží buržoazním ideologům k destruování kontinuity a teoretické koherence marxismu-leninismu a společenských věd, k primitivním klasifikacím (mezi jinými) Marxe jako vědce, Engelse jako filozofického diletanta a Lenina jako politického prakticistu a pragmatika.

Podle autorů encyklopedie „Marxism, Communism and Society" prý už první Leninovo dílo „Ekonomický obsah národnictví", v němž systematicky rozpracoval princip stranickosti, je nutno vykládat jako spojení marxistického hlediska s ruským radikalismem. V této souvislosti připomíná sovětský filozof Maslin, že tuto verzi výkladu principu stranickosti lze nalézt už u Berďajeva, který v roce 1909 napsal, že třídní výklad různých ideologií a filozofických učení se v marxismu převrací v jakousi chorobnou utkvělou ideu, jejíž kořeny je nutno hledat v monomanii, kroužkaření ruské inteligence, v jejím duševním habitu, jenž ji staví proti jakémukoliv objektivismu a univerzalismu.

Ve skutečnosti i Leninův „Stát a revoluce" je o tom výmluvným důkazem, princip stranickosti nespočívá v objektivismu ostatně Leninem ostře kritizovaném, ale na přísné vědecké objektivnosti v přístupu ke každému společenskému jevu či faktu. Kritická analýza je podle slov sovětského filozofa Melvina procesem dvou vzájemně se podmiňujících aspektů: odhalení sociálně třídní podstaty té či oné ideologie a určení jejího vztahu k základní otázce, jejíž zodpovězení ji situuje do jednoho

ze dvou vzájemně se vylučujících směrů: materialismu nebo idealismu. Kritická analýza, princip stranickosti tedy nemá nic společného s vulgárním sociologismem: nevyčerpává se toliko v odhalení sociálně politické podmíněnosti té které ideologie, ale odkrývá jejich ideově teoretická zdroje, zkoumá jejich gnoseologická východiska, jejich metodologii, hodnotí jejich teoretickou argumentaci, identifikuje jejich místo v systému buržoazní ideologie, konfrontuje teoretické a ideologické pozice jejich představitelů s jejich konkrétními politickými postoji, odhaluje specifiku jejich taktiky a strategie. Nic tedy není Leninově teorii kritické analýzy cizejší, než nahrazování vědecky korektní analýzy primitivními simplifikacemi, spočívajícími v redukci zkoumaných ideologických jevů na třídní základ, „redukování teoretických a ideologických pojmů na politické a ekonomické kategorie".

Ideologie i podle Leninových slov vyjadřuje ekonomický a politický boj v hlavních tendencích, v poslední instanci.

Přístupy současné buržoazní ideologie k marxismu-leninsmu, marxistickým společenským vědám, se v podstatě neliší od sedmdesátých let či dokonce od poválečných dob. Buržoazní ideologie stále žije ve znamení: ideologizace, infiltrace, falzifikace, v pokusech o pluralizaci marxismu-leninismu a marxistických společenských věd. Nicméně jeden rys je v tomto instrumentáři nový: v „The Introduction to Jurisprudence" vyslovil přední představitel buržoazní právní teorie, profesor londýnské univerzity Lloyd tyto nepochybně zajímavé myšlenky: V právu jako v ostatních intelektuálních sférách se objevují známky reakce, společné pocity, že empirismus a pozitivismus nejsou dostatečné, že musí být nalezena nějaká nová mystika, která by podepřela etos člověka a lidské společnosti. Právníci jsou opět zaujati pátráním po nějakém filozofickém, etickém, religiózně přirozeně právním základu práva, pátráním, jež je inspirováno přáním dospět k nějakému absolutnímu schématu hodnot, které by podpořilo a osvětlilo jejich vlastní smysl pro to, co je správné a nesprávné, spravedlivé a nespravedlivé. Není pochyb, uzavírá profesor Lloyd, že tento trend byl vyvolán požadavkem postavit se na odpor materialistickému přesvědčení komunistického světa. V buržoazní právní ideologii tak došlo tváří v tvář vzrůstající prestiži marxismu-leninismu a marxistických společenských věd k analogickému rozčarování nad jejich stavem, k jakému došlo v buržoazní sociologii v šedesátých letech, kdy tento stav vyjádřil R. Merton ve svém díle „The Social Theory and The Social Structure" těmito skeptickými slovy: Jestliže dřívější společenské teorie nepodporované verifikovanými pozorováními byly neodůvodněné, pak hledání faktů neusměrňované teorií je marné a jejich akumulace neintegrovaná teorií je bezvýznamná. I pro buržoazní právní teorii platí slova sovětských teoretiků Kelle a Kovalsona adresovaná buržoazní socio-

logii, že spekulativní konstrukce izolované od faktů reality stejně jako jednostranný empirismus postavený do protikladu k obecné společenské teorii (jakou je v marxismu-leninismu historický materialismus) nemohou vytvořit vědeckou sociologii (v našem případě) — skutečně vědeckou právní teorii.

Tato zkušenost vedla buržoazní právní ideologii od sedmdesátých a zvláště osmdesátých let k zaujetí nových metodologických a teoretických postojů. I když nadále přistupuje buržoazní právní ideologie k marxisticko-leninské právní vědě z pozic quasi teoretickoimanentní kritiky a do omrzení vyhledává a opakuje domnělé rozdíly v přístupu k právu u Marxe, Engelse a Lenina, pak mimo to se pokouší formulovat teoretičtější, filozofičtější koncepce, které tím, že by vystupovaly jako obecně univerzální teoretické alternativy marxistické právní teorie, by současně vůči ní plnily funkci kvalifikovanější, transcedentní, společenskohistorické kritiky.

Na světovém kongresu právní a sociální filozofie v Basileji s takovou koncepcí vystoupil Gray Dorsey, prezident mezinárodní asociace právní a sociální filozofie, v úvodním příspěvku, který nazval „K světovým perspektivám právní filozofie a sociální filozofie". Podle autora aktuálním problémem současnosti je, jak zabránit, aby společenské a právní filozofie si reklamovaly právo na univerzální platnost. Důvod, proč je nutno vyloučit takové ambice, shledává autor v tom, že jestliže si dvě nebo více sociálních a právních filozofií činí nárok na výlučnou univerzálnost, pak následky mohou představovat celé spektrum konfliktů, zahrnujících válku, hrozbu války, neustálou přípravu na válku, jiné formy násilí, guerillu, terorismus, a tak nakonec mohou vést k ochromení těch, kdo se pokoušejí vybudovat mravní společnost a spravedlivý právní systém. Pro tuto chvíli není podstatné, v čem jeho teoretická koncepce tzv. Jurisculture, opírající se o takové myslitele jako Huxley, Teilhrad de Chardin, J. Monod, spočívá. Podstatné je, že se s výzvou vzdát se univerzální platnosti obrací na marxistickou právní vědu, neboť by bylo tragédií, uzavírá autor svou apokalyptickou vizi v poslední osmé části své studie, kdyby si lidé měli vybrat filozofii společnosti a práva, protože si činí nárok na univerzální platnost. Podobný hlas zazněl i na zahájení celosvětového filozofického kongresu v Montrealu v roce 1983, na němž shodou okolností bývalý prezident mezinárodní filozofické společnosti zaujal stanovisko depolitizovat problémy. Autor doporučuje distancovat se od politického dialogu, vyloučit politické konflikty z filozofických diskusí. Jako konkrétní prostředek navrhuje přepracovat filozofický a společenskovědní slovník tak, že slova, která mají politické zabarvení, by byla nahrazena indiferentními, neutrálními pojmy. Než abychom hovořili o třetím světě, říká autor, je lépe hovořit o jiném světě. Pojem práv člověka nahraďme termínem problémy

člověka, místo o míru, navrhuje autor, mluvme o koexistenci... Ponecháme-li stranou vědeckou neudržitelnost autorova utopického projektu nového jazyka sociální filozofie, jedno nelze — podobně jako ve vystoupení Dorseye — přehlédnout. Ač autorův apel se obrací na všechny bez zřetele na jejich rozdílnou světonázorovou orientaci, logika jeho výzvy dopadá na marxismus-leninismus, na marxistickou filozofii. Vždyť buržoazní filozofie programově prohlašuje svou nadstranickost, politickou neutralitu, zatímco marxistická filozofie a společenské vědy se k principu stranickosti otevřeně přihlašují. Vystoupení obou ideologů znovu podtrhují aktuálnost Leninových myšlenek vyslovených v kritice Struveho a legálních marxistů, která ani v současnosti neztratila nic ze své platnosti: stravismus, napsal Lenin, je úsilí buržoazních teoretiků zničit marxismus „pomocí měkkosti", zadusit jej pomocí objetí, uznáním jakoby všech skutečně vědeckých stránek a prvků marxismu, kromě jeho agitátorské demagogické blankstickoutopické stránky. Jinými slovy: vzít z marxismu vše, co je přijatelné pro liberální buržoazii... a odvrhnout pouze živou duši marxismu, pouze jeho revolučnost.

Výraznější pozornost než tyto v podstatě stále fragmentární koncepce si zaslouží teorie formulované na principech filozofické antropologie, která v současnosti představuje ambiciózní tendenci být nejen filozofií člověka, ale prezentovat se jako univerzální sociofilozofický systém, platný i pro ostatní společenské vědy, tedy i pro právní vědu.

Marxismus-leninismus a marxistická právní věda jsou předmětem otevřené či zastřené kritiky ze strany tohoto tzv. humánně antropologického proudu, jak svědčí vystoupení na kongresech (Helsinky), či bohatá literatura, v níž je filozofická antropologie autorizována jako obecný základ právní vědy.

Kritická analýza však neznamená odmítnutí buržoazní právní teorie a linie. Jak bylo zdůrazněno v sovětské filozofické literatuře, každá teorie má co do společenského charakteru svou poznávací a ideologickou stránku. Tudíž i současná buržoazní teorie plní tuto poznávací funkci. I v ní je pozitivní obsah, ač rozpracovaný na idealistickém teoretickém a světonázorovém základě. Avšak úloha marxistů podle slov Leninových spočívá ve schopnosti osvojit si a přepracovat jejich vědecké poznatky poté, co je zbaví jejich reakčních tendencí, neboť marxismus-leninismus a marxisticko-leninské společenské vědy jsou stále se rozvíjející systémy, pro které je charakteristický jak nekompromisní boj s antimarxistickými ideologiemi a kritický dialog s nemarxistickými ideologiemi, tak i odmítání jakékoliv formy dogmatismu.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 27—30

3.

KAREL TROJAN

OTÁZKA PŘECHODNÉHO OBDOBÍ A VÝVOJOVÉ ETAPY SOCIALISTICKÉHO STÁTU

Leninovo dílo jako celek stejně jako práce „Stát a revoluce" mají stále velký význam i pro analýzu dnešních událostí, pro řešení teoretických otázek a problémů, které přináší naše současnost.

Úroveň poznání a pochopení jeho myšlenek spoluurčuje kvalitu našeho dnešního hodnocení současné situace v Sovětském svazu i u nás. V současných politických vystoupeních i odborné literatuře se objevuje často pojem revoluce. Buďto sám o sobě, nebo ve spojení revoluční změny, přestavba a revoluce, revoluce a reformy, revoluce a kvalitativní změny atd. Chtěl bych se v následujícím příspěvku věnovat otázce, jaká je povaha vyhlašovaných a též započatých změn, zda či nakolik jsou to změny revoluční a zejména bych se chtěl věnovat časovému zařazení přechodného období od kapitalismu k socialismu a s tím souvisejícím problémem periodizace vývojových etap socialistického státu. Na druhé straně se domnívám, že Leninovo dílo „Stát a revoluce" přináší řadu důležitých tezí, jejichž správný výklad je neobyčejně náročný a často diskusní i se znalostí jeho dalších prací a při důkladném pochopení současných událostí. Mám na mysli např. tuto Leninovu tezi: „Podstatu Marxova učení o státu si osvojil jedině ten, kdo pochopil, že diktatura jedné třídy je nutná nejen pro každou třídní společnost vůbec, nejen pro proletariát, jenž svrhl buržoazii, nýbrž i pro celé historické období, oddělující kapitalismus od „beztřídní společnosti", od komunismu."[1]) Nebo: „. . . teprve socialismem začne rychlý, skutečný, opravdu masový postup kupředu ve všech oborech společenského a individuálního života . . ."[2])

V odborné literatuře věnované vývojovým etapám socialistického státu, literatuře zvláště početné v 70. letech, převládal názor, že přechodné

[1]) Lenin, V. I.: Stát a revoluce, Mladá fronta, Praha 1967, str. 28.
[2]) Tamtéž, str. 69.

období, tak jak o něm hovořil K. Marx, tvoří přechod od kapitalismu k socialismu a jeho obsahem je budování základů socialismu. Socialistická revoluce probíhá v rámci tohoto období.

Současná odborná literatura, která reaguje či analyzuje některé myšlenky i reálné kroky sovětské přestavby z tohoto předcházejícího přístupu někdy vybočuje. Zastavíme se u některých názorů, které jsou zřejmě nahodile vybrané, nicméně ukazují na rozmanitost, rozptyl předkládaných závěrů.

Např. L. Hohoš uvádí: „Revolučnosť prestavby spočíva v tom, že v daných konkrétno-historických podmienkach komunistická strana uvedomele uznáva nevyhnutnosť prechodu na nový kvalitatívny stav spoločnosti."[3]) Obdobně uvádí v časopise Kommunist S. Sitarjan: „... společenskoekonomická formace nemůže být pokládána za ustrnulý jev, který je vystaven pouze evolučním kvantitativním změnám. V jejím rámci nastávají zásadní změny, které předurčují přechod na nový kvalitativní stupeň rozvoje."[4])

Mám za to, že v analýze vývojových etap společnosti a následně vývojových etap socialistického státu je třeba si položit tuto otázku: Jakým způsobem je do ní nutno promítnout uvedenou zásadní kvalitativní změnu, nejvýraznější od doby VŘSR? Je to předěl oddělující jednu vývojovou etapu socialismu od druhé, nebo je to předěl oddělující přechodné období od vlastního socialismu? Domnívám se, že je správnější spojit tuto podstatnou kvalitativní změnu s ukončením přechodného období, s okamžikem, kdy se začínají výrazně prosazovat vlastní zákonitosti socialistické společnosti. K této hypotéze se ještě vrátím.

K diskusi o vývojových etapách společnosti přispívá D. Kopejtková touto úvahou: do první socialistické etapy nemusí vstoupit společnost po dovršení přechodného období, tj. po vybudování základů socialismu, ale až po jejich upevnění. Navíc uvádí: „Ostatně samotný pojem »rozvinutý socialismus« jako termín historický, spjatý s určitými zjednodušenými představami o vývoji socialismu a navíc nepřesný svou dokonavostí, se v sovětských dokumentech i odborné literatuře přestává užívat; zatím se však jiné obecné označení pro vyšší socialistickou etapu neprosadilo."[5])

Vraťme se k charakteristice podstaty přestavby v SSSR. Vedle charakteristiky uvažovaných a prováděných změn jako reformy, radikální re-

---

[3]) Hohoš, L.: Stratégia urýchlenia a prestavba socialistických spoločenských vzťahov, Filozofia, 1987, č. 2, str. 201.

[4]) Sitarjan, S.: Politickoekonomické aspekty koncepce urychlení, Světový tisk, 1987, č. 46, str. 3 (překlad z čas. Kommunist, 1987, č. 7).

[5]) Kopejtková, D.: K periodizaci socialismu, Nová mysl, 1987, č. 6, str. 33, 37.
Obdobně o přechodném období Fabian, K., Kroupa, V.: Nesprávné názory na vývojové stupně socialistického státu. In: Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva, Academia, Praha 1975, str. 132.

formy,[6]) vedle již citovaného zdůraznění kvalitativních změn jako podstaty přestavby je možno se setkat s dalším pohledem. Jednak s názorem, že se jedná o revoluci, avšak revoluci zvláštního druhu. Jednak s názorem, že jde o komunistickou revoluci v užším, vlastním smyslu. J. Ligačov v časopise Otázky míru a socialismu uvádí: „Tyto přeměny jsou svou podstatou skutečně revoluční. Ve svém komplexu znamenají přechod sovětské společnosti z jednoho kvalitativního stavu do druhého. Je to však revoluce zvláštního druhu, neznamená nahrazení jednoho způsobu výroby jiným, ale probíhá v rámci jedné sociálně ekonomické formace, přesněji v rámci socialistické fáze komunistické formace . . .“[7])

O určitou syntézu názorů se pokouší J. Houška ve své studii Revoluce jako protiklad evoluce a reformy ve Filozofickém časopise. Uvádí zde: „Chápeme-li komunistickou revoluci v širokém smyslu jako celkový přechod od kapitalismu k plně vyzrálému komunismu, pak . . . musíme vydělit dva epochální revoluční skoky . . . První z těchto revolučních skoků je socialistická revoluce, prostředkující přechod od kapitalismu k socialismu . . ., je to poslední sociální revoluce v dějinách . . . Kvantitativními a dílčími, nepodstatnými kvalitativními změnami se poté nespěje k nějaké další sociální revoluci provázené mocenskopolitickými třídními přesuny, nýbrž ke globální, celospolečenské progresívní kvalitativní změně, . . . Jde o komunistickou revoluci v užším, vlastním smyslu.“[8])

Nechci ve svém příspěvku hodnotit jednotlivé názory, srovnávat, posuzovat jejich odlišnosti, hodnotit, zda jde, případně nakolik jde o revoluční změny. Chtěl bych si všimnout naopak toho, co je v uvedených částečně rozdílných názorech společné. Domnívám se, že společné je to, že změny, které nastávají v procesu přestavby, jsou hodnoceny jako nejzávažnější, největší, nejpodstatnější od VŘSR. Domnívám se, že již tato charakteristika umožňuje vytyčit dříve uváděnou hypotézu. Jestliže společnost, tak jak to formuloval Marx, po uchopení moci proletariátu prochází přechodným obdobím, nižší fází komunismu a poté vstupuje teprve do úplného komunismu, jestliže nejzávažnější změna ve společnosti po ukončení přechodného období je spojena právě se vstupem do socialistické fáze vývoje, pak je možno připustit, že teoretický, ale i praktický projekt sovětské přestavby je tím předělem, ve kterém končí přechodné období a začíná nižší fáze komunismu, tedy socialismus. (Obsahově obdobné členění v oblasti ekonomické vědy zdůvodňuje F. Valenta v článku Ekonomická teorie v přestavbě, Nová mysl, 1987, č. 10, str. 90.)

---

[6]) Dvořák, J.: Výrobní vztahy a hospodářský mechanismus ve strategii KSSS, Teorie socialismu, 1986, č. 3, str. 13.

[7]) Ligačov, J.: O revoluční podstatě přestavby v SSSR, Otázky míru a socialismu, 1987, č. 7, str. 2.

[8]) Houška, J.: Revoluce jako protiklad evoluce a reformy, Filozofický časopis, 1987, č. 4, str. 582.

Úvahu k otázce, jaké má dané členění vývojových etap společnosti dopad, jakou má souvislost se stanovením vývojových etap socialistického státu, bych uvedl následujícím citátem z monografie E. Kučery Marx a Engels o proletářské politické společnosti: „Lze oprávněně předpokládat, že vítězství proletářské revoluce v zaostalé zemi tyto úkoly výrazně modifikuje a že je rozšiřuje o další, jak destruktivní, tak zejména konstruktivní úkoly (které měly převážně splnit předchozí historické etapy). Tím se zřejmě revoluční diktatura proletariátu »obohacuje«, její trvání prodlužuje, mění se v samostatnou historickou vývojovou fázi, neboť nelze »bezprostředně zavést socialismus«."[9])

Vyjdeme-li z teze, že rozvinuté socialistické společenosti jako vývojové etapě socialismu odpovídá socialistický všelidový stát, tedy z teze, kterou přijala Ústava SSSR z roku 1977 i nová redakce Programu KSSS, z teze, o které se domnívám, že je správná, pak je zřejmé, že každé předcházející vývojové etapě odpovídá stát diktatury proletariátu. A jestliže bychom období před rozvinutým socialismem charakterizovali jako přechodné období, pak se nám celé přechodné období kryje se státem diktatury proletariátu. Mám za to, že tato skutečnost je jednou z předností výše uváděné hypotézy.

Učebnice obecné teorie státu a práva E. Kučery a kol. z roku 1977 nahlíží na vztah vývojových etap společnosti a státu takto: „Ukazuje se, že problematika vývojových etap socialistického státu úzce souvisí především s fázemi vývoje pokapitalistické společnosti, i když zřejmě není s nimi totožná."[10])

Domnívám se, že právě u počátečního vývoje socialistického státu je třeba vidět jeho úzkou souvislost s vývojem společnosti. Zralost, vývojové fáze, etapy vývoje společnosti jsou určovány zejména zralostí politiky, zralostí, dosaženými stupni vývoje celé nadstavby a zejména státu. A zvláště bych zdůraznil, že spojení státu diktatury proletariátu jen a jen s přechodným obdobím plně odpovídá jak Marxovu klasickému vymezení z Kritiky Gothajského programu, tak i náročnosti, velikosti a početnosti úkolů, které má přechodné období plnit a splnit.

---

[9]) Kučera, E.: Marx a Engels o proletářské politické společnosti, AUC Iuridica, monographia XII, Praha 1970, str. 49.

[10]) Kučera, E. a kolektiv: Obecná teorie státu a práva, díl II., Orbis, Praha 1977, str. 45.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 31—40

4.

EDUARD KUČERA

POZNÁMKY K DEMOKRACII

1. Sedmdesáté výročí Velké říjnové socialistické revoluce spadá v podstatě v jedno s Leninovým spisem Stát a revoluce. V něm, mimo jiné, zformuloval V. I. Lenin svou koncepci demokracie revolučního lidu vedeného proletariátem.

V. I. Lenin navazoval duchovně i prakticky na pokrokové proudy a tradice ruského myšlení a revolučního hnutí. Záhy rozpoznal, že v daném období je nositelem demokratických a revolučních tradic v Rusku, a jedinou skutečně revoluční silou proletariát. Bezvýhradně stanul na jeho třídní pozici a ztotožnil se s jeho historickým posláním.

Revoluční činnost donutila V. I. Lenina dlouhodobě žít v západní Evropě. To mu umožnilo velice hluboce si osvojit marxismus, proniknout do tradic a praxe revolučního hnutí chudiny a proletariátu (zvláště první a druhé Pařížské komuny), vědecky analyzovat jeho perspektivy v nových podmínkách imperialismu.

Ze symbiózy obou zdrojů se formuje Leninova koncepce proletářské demokracie a demokratismu proletářské politické společnosti. Je aprobací demokratického vývoje a jeho ztvárnění proletariátem a jejich aplikací do podmínek proletářského Ruska při položení důrazu na revolučně demokratickou tradici proletariátu Ruska.

2. V. I. Lenin pojímal demokracii jako historický jev. Chápal ji historicky konkrétně, tedy důsledně třídně. Bylo mu zřejmé, že proletariát naváže na vše pozitivní a nosné ve vývoji demokracie, že si toto osvojí, naplní novým třídním obsahem a dále rozvine, že důsledně spojí demokratismus s budováním nové společnosti. V jeho pojetí důsledný demokratismus „... přeměňuje se z buržoazní demokracie v demokracii proletářskou", je „jedním z podstatných úkolů boje za sociální revoluci".[1]) Teprve

[1]) Lenin, V. I.: Stát a revoluce, Spisy č. 25, str. 430, 475, 486, 465 aj.

ve spojení se socialismem dojde k naplnění demokratismu, neboť socialismus vyžaduje všestranné rozvinutí demokracie a svobodného člověka — budovatele, hospodáře a správce.

Zároveň si byl V. I. Lenin vědom, že ekonomická, sociální, vzdělanostní atd. zaostalost carského Ruska a sociálně politické prostředí, jež produkuje, budou závažnými zábranami formování proletářské politické společnosti a socialismu. Po převzetí moci nedovolí proletariátu „bezprostřední" přechod k socialismu. Ten se stane relativně dlouhodobým procesem. K jeho urychlení měly — mimo dalšího — přispět demokratické formy a metody organizace proletariátu a poloproletariátu při utváření a řízení nové společnosti. Poučení o nich hledal V. I. Lenin v Pařížských komunách, v Marxově a Engelsově pojetí demokracie, v demokratických tradicích revolučního proletariátu Evropy a zejména ve zkušenostech z revoluce 1905—1907 a Únorové revoluce 1917.

3. Historické zdroje pojetí proletářské demokracie — kromě posledně zmíněného — byly pro V. I. Lenina shodné se zakladateli marxismu.

Pařížská komuna z roku 1871 navázala ideově, politicky atd. na první Komunu z let 1793—1794. „Pouze" posunula její časovou a sociální dimenzi. (Ono „pouze" intepretuje V. I. Lenin jako přechod kvantity v novou kvalitu.) V tomto smyslu naplnila novým, proletářským obsahem základní vývojové principy demokracie: svobodu, rovnost, bezpečnost a účast obyvatelstva na správě a rozhodování veřejných záležitostí. Tyto rozšířila na celou společnost a důsledně je aplikovala jak ve sféře politické, tak sociálně ekonomické. Překonala organizační dualismus staré společnosti, aniž by zrušila metodické oddělení její občanské a politické sféry. Položila základy samosprávné organizaci proletariátu a pracujících. Stala se zárodečnou demokracií formou a obsahem, „akomodací politického a nepolitického státu".[2])

V Marxově (později i v Leninově) zobecnění naplnila Pařížská komuna demokratismem sociálně politické prostředí. Politicky a právně garantovala svobodu a rovnost občanů. Důsledně zavedla veřejnost do činnosti všech svých orgánů. Podřídila členy Generální rady a obvodních rad, orgány Komuny atd. občanům — voličům a veřejné kontrole veřejného mínění.

Z demokratismu prostředí vyrůstala demokratická organizace komunální moci a samospráva ve sféře hospodářské. Pokud nebylo užito prvků přímé demokracie, uplatnila Pařížská komuna princip zastupitelnosti a imperativní mandát. Zavedla všeobecné volby, nikoli ve všech stupních přímé. Důvodem bylo prosazení zmíněných dvou principů zásady odpo-

---

[2]) Marx, K., Engels, B.: Spisy sv. 1, str. 255—257.

vědnosti člena rady a původní model vertikální organizace, který později označil V. I. Lenin jako „demokratický centralismus".

Přímo, v tajném hlasování, byly voleny nejnižší komunální orgány (v Paříži obvodní rady). Generální rada byla delegována z členů obvodních rad obvodními radami. Členové Generální rady byli odpovědni svým obvodním radám. Vzhledem k tomu, že Generální rada a její orgány působily veřejně a seznamovaly občany se stanovisky svých členů, resp. úředníků, nalézali se členové Generální rady pod přímou kontrolou voličů a veřejnosti, kteří mohli dát a dávali impuls k jejich odvolání obvodní radou. Zástupci vyššího orgánu byli „poutáni" dvojace: přímo na delegující Komunu, nepřímo na občany a veřejné mínění. Byli a stále zůstávali zástupci. Demokratismus nebyl umenšen, spíše naopak. Shodně se mělo vytvářet celostátní zastupitelstvo.

Komunální organizace vyrůstala zdola. Komuna měla zajistit uspokojování potřeb obyvatelstva svého území. Pokud mohla, činila tak sama. Pokud uspokojení určité potřeby bylo nad její síly, spojovaly se komuny ve vyšší federace komun až po celostátní zastupitelství. Vyšší potřeba, vyšší zájem se formoval vydělováním — přirozenou cestou. Nebyly společnosti vnucovány shora, jak tomu bylo dříve. Byly objektivně vyšší až společenské. Departmantní svaz komun a celostátní zastupitelstvo mohly rovněž „přirozeně" koordinovat uspokojování potřeb, napomáhat rozvoji „slabých" komun atd., přirozeně (tj. ekonomickými nástroji, prostředky a metodami) vytvářet podmínky k ekonomickému a sociálnímu růstu.

Bylo to možné, protože organizaci komuny korespondovala organizace správy a řízení národního hospodářství. Podniky, které nadále provozoval majitel, byly podřízeny dělnické kontrole a jejím prostřednictvím „řízení" ze strany komuny. Podniky opuštěné majitelem nebo kde majitel odmítl je provozovat, byly převzaty komunou a zavedena v nich dělnická samospráva. Dělníci přímo nebo prostřednictvím samosprávných orgánů prováděli správu podniku. Odborné řízení bylo zachováno. Bylo voleno dělníky či samosprávnými orgány. Odpovídalo jim za výsledek činnosti a ekonomický rozvoj.

„Hospodářský mechanismus" měl horizontální a vertikální strukturu. V horizontální rovině navazoval na příslušnou komunu, resp. federaci komun, prostřednictvím průmyslově obchodní (popřípadě jiné hospodářské) komise. Vertikální struktura byla odvětvová. Vrcholila v „národohospodářské radě" při celostátním zastupitelstvu. Tím mělo dojít „přirozenou" a jednoduchou cestou k delimitaci potřeb a zájmů, ke koordinaci výroby a spotřeby a k položení základů k sociálně ekonomickému plánování.

Komuna sjednocovala „politickou" a „sociálně ekonomickou" správu a řízení v jeden mechanismus při respektování jejich specifiky metodickým oddělením. Obě složky byly důsledně samosprávné. Odborný aparát po-

měrně malý měl být vysoce kvalifikovaný a plně závislý na obou samosprávných strukturách.

K. Marx konstatoval, na základě praxe Pařížské komuny a jejích představ o výstavbě celostátního systému komun, že Pařížská komuna „mimovolně" naplňovala nesplnitelnou tužbu buržoazie o levné, pružné a efektivní moci. Mohla jí být jen proto, že byla konečně nalezenou formou, v níž mohlo dojít k osvobození práce.[3])

4. Stejný, ne-li umocněný důraz položila Pařížská komuna na princip bezpečnosti a právní jistoty. Snad s nadbytečným úsilím vyvarovat se omylů a přehmatů Jakobínské diktatury a první Pařížské komuny.

Politická a osobní práva občanů byla zaručena a důsledně respektována a chráněna. Sociální opatření, byť nemnohá a z našich dnešních hledisek ne dostatečná, směřovala k formování základů sociální jistoty. Paříž v té době, jak uznávaly i buržoazní noviny, byla nejbezpečnějším a nejspořádanějším městem Evropy, neboť pořádek zajišťoval sám pracující lid prostřednictvím Národních gard a dobrovolné milice.

Bezpečnost, politické a právní záruky občanského postavení jednotlivce, samosprávná organizace správy a rozhodování produkovaly demokratické prostředí s novým sociálním obsahem, ve kterém docházelo k sjednocování prvku uvědomělého řízení se spontaneitou pracujících.

A možná, že právě tato skutečnost dovolila, aby se nově objektivizoval „věčný" rozpor demokracie, rozpor mezi principem svobody a principem rovnosti (za Pařížské komuny ještě s třídně antagonistickým určením). Pařížská komuna, vycházející z francouzských demokratických tradic a převažujícího liberalismu položila důraz na svobodu. Nepřímo „podřídila" rovnost svobodě, což vedlo k postupnému narušování jednoty její sociální základny.

Již utopický socialismus a komunismus Velké francouzské revoluce si zmíněný rozpor více či méně uvědomoval. K. Marx jej analyzoval ve Svaté rodině a v dalších pracích. Byl si vědom nezbytnosti obou pro proletářskou politickou společnost. Zároveň mu bylo zřejmé, že důsledné prosazení jednoho principu oslabuje funkci druhého, popřípadě jej neguje. Svoboda porušuje rovnost, avšak nemůže bez ní existovat. Rovnost bez svobody tíhne k vulgárnímu rovnostářství a k nivelizaci. Oba, koneckonců, rovnost popírají; ústí v nerovnost mimo svobodu.

Pro proletářskou politickou společnost a socialismus je nezbytná jednota obou principů v jejich historické determinovanosti. K. Marx tuto jednotu formuloval s aplikací na sociálně ekonomickou sféru v zásadě „Každý podle svých schopností (svoboda rovných), každému podle jeho práce

[3]) Marx, K., Engels, B.: Vybrané spisy sv. I, str. 159, Svoboda 1950.

(rovné měřítko na nerovné lidi)". Tutéž zásadu však nezformuloval pro sféru politickou, pro politickou demokracii a demokratismus sociálně politického prostředí. Na její politickou stránku se později „pozapomnělo". Lze předpokládat, že řešení se skrývá v demokracii formou a obsahem, v samosprávě pracujících, v akomodaci politického a nepolitického státu. Neboť lze oprávněně konstatovat, že nedostatečné a nedůsledné uplatnění uvedené zásady v ekonomice vyvolává jisté nejasnosti v demokracii. Neharmonická aplikace svobody a rovnosti se projevuje negativně v hospodářském a sociálním vývoji.

5. V další své činnosti vycházeli K. Marx a B. Engels ze zobecnění Pařížské komuny, o čemž svědčí např. třetí díl Kapitálu, Kritika Gothajského programu, Anti-Dühring a další. V předmluvě k německému vydání Komunistického manifestu z roku 1872 píší: „... jsou všeobecné zásady, rozvinuté v tomto Manifestu, celkem také dnes ještě naprosto správné. Tu a tam bylo by třeba něco poopravit. Praktické uplatnění těchto zásad, jak prohlašuje sám Manifest, bude všude a vždy záviset na historicky daných okolnostech, a proto se nepřikládá revolučním opatřením, navrhovaným na konci II. oddílu, naprosto žádný samostatný význam. Dnes by tento odstavec zněl po mnoha stránkách jinak."[4])

Síla a životnost marxismu je v jeho historickomaterialistické a materialistickodialektické metodě a v jeho spojení s revolučním hnutím proletariátu. Je učením tvůrčím, stále se rozvíjejícím. Nové podmínky vyžadují nová řešení při respektování objektivních vývojových tendencí, historických zkušeností a revolučních tradic.

Pro V. I. Lenina byla Pařížská komuna stálým zdrojem poučení. Byla mu, přes sociálně ekonomickou dobovost, politickou specifičnost a jisté „omyly" (nebo možná právě pro ně), orientací proletariátu a kritériem hodnocení jeho úspěchů. Přitom V. I. Lenin si byl plně vědom, že historii nelze mechanicky „opakovat" a „přenášet" nejen pro odlišnost časové dimenze, nýbrž i jiné sociálně ekonomické a politické poměry, pro odlišný dějinný vývoj a nové zkušenosti. Obecné se objektivizuje pouze ve specifickém (resp. individuálním) a jako specifické. Obecná je tendence, praxe je specifická. V obecném je jednota, jež se naplňuje rozmanitostí a pestrostí zvláštního. Čím pestřejší je rozmanitost, tím důsledněji se prosazuje obecné.

6. Pro sovětskou formu proletářské demokracie byly rozhodující poměry předrevolučního Ruska a proces nastoletí a stabilizace sovětské moci v dané vnitřní a mezinárodní situaci. Tím byla determinována kontinuita a specifičnost.

---

[4]) Marx, K., Engels, B.: Vybrané spisy sv. II, str. 18, Svoboda 1950.

Prvořadou otázkou se stala třídní organizace proletariátu, byť nepočetného, avšak přirozeně sjednoceného. Druhou jeho spojení s nejpočetnější (převážně negramotnou) složkou společnosti — s rozptýleným poloproletariátem. Tvůrčí schopnosti ruského proletariátu našly řešení v sovětech. Teoretické zhodnocení jejich významu a úlohy v revoluci provedl V. I. Lenin.

Sověty se staly bezprostřední organizací proletariátu. Zahrnovaly v podstatě celou třídu. V jejich výstavbě se uplatnil výrobní, posléze výrobně územní princip. Základ byl v závodech, podnicích. „Vyšší" sověty byly delegovány. Jako orgány třídního revolučního boje a nejširší třídní organizace představovaly sjednocení přímé a zastupitelské demokracie. Byly revolučně politickými samosprávnými orgány proletariátu, přestože se formovaly „ve výrobě". Jako samosprávné neměly v zásadě „aparát". Vše obstarávala třída a její sověty.

Mezi Únorem a Říjnem se utvořily sověty zástupců vesnické chudiny, vojenských zástupců atd. Zároveň se sověty začaly organizovat vertikálně jednak podle hlediska sociálně třídního, jednak územního. Byl zvolen systém sjezdů delegátů sovětů, které položily základ k celoruské organizaci sovětů.

Sověty podstatně odformalizovaly demokracii. Členové sovětů a delegáti nadále pracovali ve svých výrobních obvodech. Byli pod průběžnou kontrolou třídy, která je neformálně volila, resp. odvolávala. Z druhé strany sověty byly (resp. musely být) s to povolat třídu a masy chudiny do akce a vést je v této akci.

V období občanské války se sovětská demokracie objektivizuje jako demokracie destrukce staré společnosti a starých poměrů a jako demokracie nové moci usilující o novou sovětskou společnost. Utváří se v podmínkách hospodářského rozvratu, občanské války a sociálně kulturního dědictví carismu. Revoluční masy bylo třeba orientovat na základní úkoly revoluce a na obranu revolučních vymožeností při maximálním využití jejich revolučního nadšení a aktivity. Pod vedením KSR(b), v jednotě s jejími revolučními záměry a sociálně politickými opatřeními, se zformovala demokracie revolučního činu a revoluční akce mas. Revoluční masy, v souladu s opatřeními sovětské moci (jednota spontaneity a uvědomělosti) samy plnily úkoly revoluce a bránily revoluční vymoženosti.

Demokracie masové revoluční akce neobyčejně uvolnila tvůrčí síly lidu. Rozvinula jeho schopnosti a vyzdvihla (dala vyniknout) z jeho řad přirozené vůdce, organizátory atd., zapálené pro věc revoluce. Vyškolila „armádu" jeho mluvčích a představitelů. Položila základy nové, skutečně demokratické moci, která reálně demokraticky začala fungovat.

Podmínky, z nichž demokracie masové akce a masového činu vyrostla, ji současně limitovaly. V údobí relativního klidu, resp. po splnění úkolů

destrukce, se stalo naléhavým začlenit masy do „běžné“ správy a řízení konstrukce nové společnosti. To však naráželo na vzdělanostní bariéru, nedostatek zkušeností z demokratické správy a demokratických metod řízení atd. ze strany pracujících. Konečně ani sověty pro podobné úkoly nebyly „vybaveny“. Vyvstala nutnost „vypomoci“ si některými starými mechanismy a v různém rozsahu i starým personellem. Z druhé strany orientoval V. I. Lenin stranu na pozitivní transformaci demokracie masového činu v účast pracujících na správě a řízení státu a společnosti. Každý pracující měl být opět „vtažen“ do veřejné činnosti úměrně jeho připravenosti, schopnostem a zájmům. Tato účast se mu měla stát školou demokracie, přípravou pro demokratické rozhodování. Předpokladem úspěchu (v souladu s Leninovými závěry) bylo především důsledné uplatnění principu veřejnosti v činnosti orgánů sovětské moci a neformální veřejná kontrola jejich činnosti v demokratickém prostředí. Za druhé úzké spojení těchto orgánů s pracujícími, jejich přitažlivost pro pracující a „otevřenost“ pracujícím. V tomto smyslu měla být účast pracujících na správě a řízení zábranou byrokratismu, oddělení státní moci pracujícím; podmínkou socializace sovětské státní moci. V perspektivě měla přetvořit sovětskou moc ve správu pružnou, racionální a efektivní (a lacinou) v souladu s tím, jak se škola demokracie bude přeměňovat v reálnou demokracii pracujících. Jde zřejmě o jednu ze stránek leninské koncepce sovětské demokracie z údobí konstrukce nové společnosti. Stránku stále inspirující, o čemž svědčí proces přestavby sovětské demokracie v posledních letech.

7. Třebaže sověty byly původně budovány ve výrobním, resp. výrobně místním principu, nezaměřovaly se (kromě zajištění potřeb revoluce) na správu hospodářství. Jedním z prvních dekretů sovětské moci byl dekret o dělnické kontrole. Úkolem výborů dělnické kontroly bylo zajistit plynulost výroby, zejména materiálních potřeb sovětské moci, a uspokojování oficiálně uznaných požadavků pracujících. Sovětská moc nepřistoupila ihned k vyvlastnění (kromě monopolu zahraničního obchodu, opatření v peněžnictví).

Působnost výborů dělnické kontroly se vesměs neomezovala na kontrolu. Výbory postupně začaly spravovat podniky, rozhodovat ve výrobním procesu atd. To vše ústilo ve faktické vyvlastnění. Vyvlastňující dekrety sovětské moci „registrovaly“ skutečný stav. Výbory dělnické kontroly (z různých příčin) však nezvládly potřeby řízení výroby a ekonomických styků. Závody byly zavírány, opouštěny. Narušila se (až zrušila) původní ekonomická infrastruktura. Zajistit válečnou výrobu a zásobování armády nebylo možné „postaru“. Původní obnovu nebylo možno uskutečnit „zdola“. Proto se přešlo k zabezpečení výrobních úkolů, k obnově nezbytných

výrob, k zajištění zásobování, a to „shora" a po „odborné linii". Byl zaveden „válečný komunismus" a „systém distribuce" z nedostatku. Determinovanost válečného komunismu, systém centrálně řízené distribuce, organizování pracujících v družstva atd. nelze odvozovat pouze z občanské války. Svou roli sehrály další skutečnosti včetně ideových představ o „přímém", „ne-zbožním" přístupu ke komunismu. K řízení národního hospodářství byl vytvořen Gosplan a později národohospodářské rady (budování na principu „profesionality").

Vše zmíněné ovlivnilo a modifikovalo jak demokracii masového činu a akce, tak zejména formující se účast pracujících na správě a řízení jako školu demokracie. Jejich těžiště se postupně situovalo do sféry účasti na realizaci usnesení a rozhodnutí. Neboť, jak konstatuje V. I. Lenin, „každá demokracie, jakož i vůbec každá politická nadstavba ... slouží koneckonců výrobě a je určována koneckonců výrobními vztahy dané společnosti".[5])

Specifickým projevem tvůrčí iniciativy pracujících, jistou obdobou demokracie masové akce, se staly „subotniky". V. I. Lenin je hodnotil nejen jako projev nového poměru k práci, nýbrž i jako potencionální schopnost proletariátu spontánně řešit závažné hospodářské úkoly „vlastními silami" (svépomocí). V uvedeném smyslu „subotniky" v sobě obsahovaly potencionální prvek samosprávy proletariátu. Tento však nerozvinuly a za válečného komunismu atd. ani nemohly. Doplňovaly formující se hospodářský mechanismus a jím byly revolučně (jako i pozdější formy kolektivní iniciativy pracujících) modifikovány.

8. Koncepcí „ne-zbožního" přístupu k nové společnosti (aplikovaného v podmínkách občanské války) „předběhla" komunistická orientace sociálně ekonomickou realitu sovětského Ruska. Bylo nezbytné vrátit se ke skutečnosti. Zformovat podmínky pro novou ekonomickou politiku a důsledně ji prosadit (srov. projev V. I. Lenina na X. sjezdu KSR(b) a usnesení X. všeruské konference KSR(b)).

Domnívám se, že V. I. Lenin koncipoval NEP jako dlouhodobou etapu, v jejímž průběhu se mělo sovětské Rusko dostat na úroveň průmyslově vyspělých zemí. Tím měly být vytvořeny všestranné předpoklady přechodu do nižší fáze komunismu.

V usnesení X. všeruské konference KSR(b) se konstatuje: „Hlavní zákon nové ekonomické politiky je směna zboží."[6]) NEP byl převážně zbožním modelem (později systémem) přístupu k socialismu. V mnohém byl podmíněn historickou a současnou realitou Ruska.[7])

---

[5]) Lenin, V. I.: Spisy sv. 32, str. 78.

[6]) KSSS v usnesení ..., díl I, Praha 1954, str. 496.

[7]) Zbožní model se původně nevztahoval na vztahy mezi podniky zestátněného sektoru, pokud nemělo jít o podniky „smíšené". Jeho uplatnění i zde nebylo perspektivně možné vyloučit.

Vyjdeme-li z výše uvedené Leninovy úvahy o vztahu demokracie a výroby, lze předpokládat, že by se NEP odzrcadlil v soustavě sovětské demokracie. V. I. Lenin podobnou modifikaci nevypracoval. Přesto v jeho projevech, dopisech apod. nalézáme mnohé závažné myšlenky, které jí nasvědčují.

Zbožní výrobu a směnu spojoval V. I. Lenin (v souladu s K. Marxem a B. Engelsem) se svobodou, rovností a bezpečností („vlastníků zboží"); v podmínkách NEPu určené sovětskou mocí a perspektivou komunismu. Dochází k procesu zrovnoprávnění pracujícího rolnictva s proletariátem. K respektování svobody rolnictva při jeho sociálně ekonomickém sdružování na demokratických principech. (Volba předsedy a vedení původních družstev z více kandidátů byla spíše samozřejmostí.) Utváří se demokratické sociálně politické prostředí jako prostor pro účinnou kritiku nešvarů a pro veřejnou kontrolu činnosti orgánů sovětské moci. Převážně šlo o rozvoj „mimostátní" demokracie jako podmínky skutečně demokratického fungování sovětské moci s „dopadem" na tuto moc. Zástupce do místních sovětů skutečně vybírali voliči, zástupce zpravidla volili z více kandidátů a vůči zvolenému se neformálně uplatňoval imperativní mandát. Obdobu nalézáme i v systému delegací.

Druhou stránkou zmíněného procesu bylo soustředěné úsilí o bezpečnost (a právní jistotu). Měla být zajištěna základními kodexy a dalším zákonodárstvím. Citovaná X. všeruská konference KSR(b) zdůraznila „nedotknutelnost" osobnosti, majetku atd.; položila důraz na veřejný pořádek, boj proti banditismu, kriminalitě a anarchismu. Zárukou bezpečnosti měla být, v pojetí V. I. Lenina, sovětská prokuratura, koncepce a praxe komplexní prevence, obsahová jednota v činnosti sovětské prokuratury a soudní kontrola nad rozhodnutími sovětských orgánů (srov. O „dvojí" podřízenosti a zákonnosti). Milice, prokuratura a soudy měly úzce spolupracovat s pracujícími v boji proti sociálním jevům. Členové strany měli jít příkladem. při provinění měli být přísně potrestáni. Formuje se jeden ze základních principů socialismu: demokratismus života strany je základní zárukou demokratismu života společnosti; zákonnost v jednání straníků základním předpokladem zákonnosti ve společnosti.

Vývoj demokratismu v prvních letech NEPu evolučně naplňoval základní principy demokracie profilované mocí proletariátu ve svazku s pracujícím rolnictvem. Rozvíjet školu demokracie k prvním výhonkům vlastního rozhodování státních a veřejných záležitostí proletariátem a pracujícím rolnictvem. Dál v tomto principu zřejmě ještě jít nemohl. Je to patrné z diskuse v odborech o tzv. „výrobní demokracii" proponované Bucharinem a Trockým. V. I. Lenin myšlenku „výrobní demokracie" odmítl v zásadě ze dvou důvodů. Setrval na praxi Pařížské komuny o metodickém, nikoli strukturně organizačním oddělení politické a občanské

společnosti, na představě jednoty demokracie formou i obsahem. Sledoval perspektivu samosprávy v návaznosti na sověty. Na samosprávu však stávající proletariát, který prošel v průběhu občanské války hlubokými sociálními proměnami, nebyl jako celek „připraven". Přesto její případné zárodky (viz výše) vysoce hodnotil a doporučoval je rozvíjet a pěstovat v transformující se demokracii masové revoluční akce, v demokracii „konstruktivního činu".

9. Formování sovětské demokracie, jak nejednou zdůraznil V. I. Lenin, bylo v mnohém specifické. Specifickým se však postupně naplňovaly podstatné a principiální znaky demokracie nového typu. Dělo se tak v nových podmínkách imperialismu a vítězství proletariátu v jedné zemi, který nejen vymoženosti revoluce uhájil, nýbrž je rozvinul v novou společnost. Tím je leninská a říjnová koncepce socialistické demokracie stále inspirující. Dostává se do centra pozornosti zvláště dnes, v době základní přestavby socialistického hospodářského mechanismu, jemuž musí demokratismus společnosti, státu a řízení odpovídat. A nejen to. Musí progresívně působit na ekonomiku, „pohánět její přeměnu",[8]) naplňovat původní Marxovu tezi o proletářské demokracii jako „akomodaci politického a nepolitického státu".

---

[8]) Lenin, V. I.: Spisy sv. 25, str. 465.

5.

J. HARVÁNEK

PRINCIPY SVOBODY V SOCIALISTICKÉ DEMOKRACII

1. Rozvoj socialistické demokracie patří k nejdůležitějším úkolům současnosti. Demokratické prostředí je nezbytným předpokladem zvyšování angažovaných postojů všech členů společnosti, jejich svobodného a úplného rozvoje.

Jde o dotváření nové kvality socialistického způsobu života, k čemuž přispívá i nastolování axiologických otázek. V tomto příspěvku nám půjde o vymezení vlivu role a významu svobody při vytváření optimálního sociálního klimatu ve společnosti.

Spojení práva a svobody se v právnické literatuře objevuje zpravidla ve dvou souvislostech. Jde jednak o charakteristiku práv a svobod občanů, zakotvených v ústavě a zákonodárství, nebo spojení svobody a práva jako dvou sociálních fenomenů. Z hlediska významu a funkce svobody nás zajímá zvláště druhý aspekt a z něj plynoucí otázky významu svobody pro právní regulování, poznání objektivní nutnosti jako základu kategorie, spojení svobody se zákonností a některé další, které mají fundamentální charakter.

Problematika svobody patřila a patří k velmi aktuálním, protože spolupůsobí při formování práva, jeho rozvoji a fungování, včetně zvyšování jeho hodnoty a právní kultury. Zabezpečuje rovněž spojení práv s povinností a právní odpovědností.

2. *PRINCIPY SVOBODY*

Jde o oblast, která nepatří v naší literatuře k příliš diskutovaným. Někteří autoři tvrdí, že vzhledem k tomu, že svoboda je společenským institutem, nemá smysl zkoumat její principy, neboť nemohou být ničím jiným než principy, na nichž je založeno socialistické společenské zřízení. Je samozřejmě pravda, že právní principy, včetně svobody, jsou

teoretickým reflexem socialistické společnosti, současně je však nutno poznamenat, že jednak tvoří určitou hierarchickou strukturu, jednak samy mají své základy — principy nižšího řádu, jež tvoří jejich osu. Charakteristika svobody by nebyla úplná bez vymezení principů, představujících jejich těžiště.[1])

V současných podmínkách jsou principy svobody určeny sociálními potřebami společnosti, v nichž se zrcadlí jak její zájmy, tak zájmy státu a jednotlivce. Jsou bezprostředně závislé zejména na dosaženém stupni rozvoje společnosti, přitom zpětně ovlivňují její další rozvoj. Jestliže se zaměříme na oblast sociálně politické a právní sféry, lze vydělit následující principy, které tvoří objektivní systém:

— rovnost,
— socialistický kolektivismus,
— ovládnutí podmínek odpovídajících potřebám a zájmům společnosti i jednotlivce,
— všestranný a úplný rozvoj osobnosti na základě harmonického rozvoje všech základních sfér společenského života,
— úcta ke svobodě, právům a zákonným zájmům druhých subjektů, jejich nerozlučné spojení s povinnostmi a jejich plněním.

a) Princip rovnosti

Jeho působení není na první pohled příliš patrné. Prostupuje však i hodnotu svobody. Odráží se v něm její určení jako společenského fenoménu a není bez jeho striktního dodržování možné pochopit obsah a funkce svobody ani její další rozvoj. Rovnost předpokládá takový stav společnosti, který umožňuje každému člověku disponovat všemi eventualitami všestranného a úplného rozvoje osobnosti. Současně umožňuje všem občanům rovné a široké možnosti účasti na řízení věcí veřejných. V oblastech, které jsou regulovány společenskými normami, včetně právních, je tento princip ztělesňován rovným postavením všech subjektů.

b) Socialistický kolektivismus

Je nezbytnou formou organizace společnosti, v něm se svoboda upevňuje a rozvíjí. Tato otázka úzce souvisí s řešením nutného sladění vztahu zájmů jednotlivce, skupin a společnosti. Socialistická společnost a v ní se rozvíjející společenské vztahy dávají reálný předpoklad pro formování skutečné kolektivnosti, pro niž je charakteristické spojení zájmů všech členů kolektivu. Jde o sladění osobních a společenských zájmů

[1]) Sokurenko, V. G.—Savickaja, A. N.: Pravo, svoboda, ravenstvo, Lvov 1981, str. 15 a násl., jejímuž pojetí se přibližujeme a literaturu tam k této problematice uvedenou.

v nejvýznamnějších sférách, zejména politické a ekonomické. Dosažení této jednoty je možné sledovat i v jeho právním vyjádření.

Osobnost je svojí podstatou společenská. Člověk nemůže být svobodný vně kolektivu, třídy, společnosti, které představují základ sociální a politické svobody ve smyslu Marxových slov: „Jen v kolektivu dostává jednotlivec prostředky, které mu dávají možnost všestranného rozvinutí jeho vloh."[2])

V socialistických podmínkách se kolektivismus stal do značné míry normou vzájemných vztahů lidí, patří k žádoucím principům socialistického způsobu života.

Jeho ztělesněním jsou masové společenské organizace, jejichž činností se vytváří a upevňuje morálně politická jednota společnosti. Nejde o uniformitu, potlačení individuálních vlastností, ale naopak o vytvoření nutných podmínek pro svobodný rozvoj jednotlivce.

Z výše uvedeného je patrné, že pojetí kolektivismu jako principu vyžaduje třídní přístup. V současné etapě vývoje nelze zdaleka hovořit o dosažení ideálního stavu.

c) Sociální aktivita a tvůrčí iniciativa osobnosti

Již v Komunistickém manifestu zformovali klasikové zásadu, podle níž „svobodný rozvoj každého jednotlivce je podmínkou svobodného rozvoje všech".[3])

Sociální aktivita osobnosti v současné společnosti vyžaduje uvědomělou cílevědomou činnost, v níž je patrná iniciativa člověka. Jde o altruistickou činnost ve prospěch kolektivu, společnosti či lidstva. Je to činnost společensky hodnotná, zaměřená na dosažení sociálně významného výsledku.

Zvýšení sociální aktivity osobnosti patří k bezprostředním důsledkům socialistické demokracie. Prohloubit tento stav a dosáhnout kvalitativně vyššího stupně je jednou z nejvýznamnějších otázek rozvoje politického systému. Přitom zdaleka nejde „jen" o dosažení plnokrevného obsahu stávajících institucí, ale i hledání nových cest a metod. Život plně potvrdil, že pro úspěšný rozvoj socialismu již nestačí poctivá práce, ale je nutné její spojení s aktivní účastí všech občanů na řízení společenských záležitostí. V tomto směru budou i v našich podmínkách sehrávat rozhodující roli pracovní kolektivy.

Z hlediska forem lze rozlišovat politickou, pracovní, kulturní, sociální a právní aktivitu osobnosti. Její stimulace je osnovou činnosti socialistického státu, což se pochopitelně projevuje i v právním zakotvení, jehož

---

[2]) Marx, K.—Engels, B.: Spisy sv. 3, Praha 1956, str. 87—88.
[3]) Marx, K.—Engels, B.: Spisy sv. 4, Praha 1958, str. 450.

základ představují práva a jim korespondující povinnosti v Československé ústavě.

V současných podmínkách je sociální aktivita základem projevu a formování svobody člověka, jeho sociální podstaty. Dává obrovské možnosti pro utváření společenského vědomí, představ, názorů a sociálních hodnot.[4])

Aktivita jako jeden ze základů svobody identifikuje reálné možnosti rozvoje vlastní osobnosti v souladu se zásadami socialistické společnosti, možnosti k tvůrčímu jednání ve všech sférách společenského života. Neboť „bohatství je absolutní projev tvůrčích vloh člověka".[5])

Současný vývoj potvrzuje zákonitost zvyšování role subjektivního faktoru v hranicích daných socialistickou zákonností a souladem mezi právním a mravním vědomím.

d) Všestranný a úplný rozvoj osobnosti

Jedná se o princip a cíl svobody, který rozvíjí a završuje osobnost svým jednáním.

K všestrannému rozvoji osobnosti patří především rozvoj všeobecné kulturnosti včetně profesionální a zvyšování morální zralosti. Harmonický rozvoj představuje soulad duchovního a fyzického rozvoje, intelektuálních a volních vlastností člověka, stejně jako jeho názorů, pocitů a projevů.[6])

Praktické řešení těchto otázek je možné toliko v socialistické společnosti na bázi maximálního rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů. Vně rozvoje základních oblastí společenského života nelze izolovaně dosáhnout rozvoje osobnosti jako podmínky její svobody. Jedině tato vzájemná jednota umožňuje dosažení konečného cíle, pro nějž je optimální prostředí socialistické demokracie.

e) Ovládnutí podmínek odpovídajících potřebám a zájmům společnosti i jednotlivce

Základní předpoklady této podmínky vytvořila socialistická revoluce ustavením politického panství dělnické třídy, diktatury proletariátu, která je výchozím momentem pro jejich rozšiřování a prohlubování ve prospěch rozvoje jednotlivce a jeho svobody. Tato vláda jako jeden z principů svobody se zdaleka netýká jen přírody a společnosti, ale i vlastních, osobních jednání subjektů, což se odráží v sebekontrole, vládě nad vlastním já. Základem této sebevlády je potom poznatek o charakteru svobody jako poznané nutnosti. Druhou stránku téže mince představuje působení objektu, nad nímž má být vláda uskutečněna. Tento daný objekt má odpovídat nejen zájmům osobnosti, ale i celku. Přitom je třeba vzít

---

[4]) Srov. Sokurenko, V. G.—Savickaja, A. N.: c. d., str. 23.
[5]) Marx, K.—Engels, B.: Rukopisy Grundrisse, Praha 1974, str. 100.
[6]) Ličnosť, obščestvo i gosudarstvo, Moskva 1966, str. 43.

v úvahu rozpor spočívající v tom, že potřeby a zájmy osobnosti se do jisté míry shodují a do jisté míry odlišují od zájmů skupiny, třídy a společnosti.

f) Úcta k svobodě, právům a zákonným zájmům druhých subjektů, jejich nerozlučné spojení s povinnostmi a jejich plnění

Tento princip odráží nezbytnou potřebu vytyčenou před jednotlivcem v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti.

Svoboda má vždy ve svém základu zákonnost, právní řád, či potřebu disciplíny. Proto bez vysoké právní kultury realizovat či rozvíjet svobodu jako společenskou hodnotu není dost dobře možné. Svoboda je výdobytek všech, nikoliv jednotlivce, a proto je nutné její těsné spojení s celým mechanismem právní regulace, pokud ho představujeme jako základní kámen společenského života.

3. Principy svobody představují základní zásady, bez nichž není možné formování, rozvoj a realizace svobody. Jsou bezprostředně a neoddělitelně spojeny objektivními zákony rozvoje společnosti s obecnými principy společenských vztahů v podmínkách demokratického prostředí. Představují v nich odraz vedoucích ideí a základů socialismu, jejichž základy položili klasikové marxismu-leninismu.

K zdokonalení svobody je třeba zvýšení role těchto základních principů, podmíněné dosažením další sociálně politické aktivity všech příslušníků socialistické společnosti.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 47—58

6.

ALEŠ GERLOCH

PŘESTAVBA A DEMOKRACIE

1. Další rozvoj naší socialistické společnosti není možný bez kvalitativních změn v politickém mechanismu, v celém politickém systému. Tyto změny se musí týkat jak určité restrukturalizace státního a politického mechanismu, tak zejména nových metod jejich činnosti, které musí rozhodující měrou přispět k formování potřebného demokratického prostředí života společnosti.

Politický systém socialistické společnosti lze v obecné rovině charakterizovat jako celistvý soubor všech prvků a součástí politického života společnosti (institucionální i neinstitucionalizované povahy), které se podílejí na tvorbě a realizaci politické moci nebo ji přímo ovlivňují. Základním systémovým faktorem, působícím na integrovanost a relativní samostatnost tohoto systému, je *politická moc* jako organizovaná síla způsobilá vnutit jednotlivcům a skupinám cizí vůli jako závaznou, podřídit je této vůli i za pomoci hrozby násilím nebo použitím fyzického násilí.[1])

Politická moc, charakterizující určitý konkrétně historický typ politického systému, má ovšem specifický třídní charakter a historickou podmíněnost. V případě politického systému socialismu je to politická moc dělnické třídy, která v procesu rozvoje socialistické společnosti postupně přerůstá v moc všeho lidu vedeného dělnickou třídou, aby perspektivně ztratila zcela svůj třídní, politický charakter a přeměnila se v bezprostředně společenskou moc. Právě tento charakter politické moci determinuje nutnost stále se prohlubujícího *demokratického charakteru* politického systému socialistické společnosti.

Na míře demokratičnosti politického systému socialismu do značné míry závisí takový způsob řešení rozhodujících otázek života celé společ-

[1]) Srov. Kučera, E. a kol.: Základy obecné teorie státu a práva, Část C, 2. vydání, Praha 1986, str. 36.

nosti, tříd, sociálních vrstev a skupin i jednotlivců a mezi nimi objektivně existujících a stále znovu se na různých úrovních a v různých souvislostech reprodukujících rozporů, který respektuje objektivní tendence a zákonitosti vývoje společnosti a současně i oprávněné zájmy těchto sociálních tříd, vrstev, skupin a jednotlivých občanů a dokáže je integrovat ve směru společenského pokroku.

Politický systém socialismu musí umožňovat reálný vliv pracujících na sociálně ekonomické procesy, neboť jen tak se naplňuje nejpodstatnější myšlenka socialismu a komunismu — přeměna pracujícího člověka z ovládaného subjektu ve skutečného tvůrce své sociální reality. V tomto směru je proces rozvíjení a zdokonalování socialistické demokracie rovněž nezbytnou podmínkou zdravého rozvoje socialistické společnosti.

Zůstává přitom skutečností, že tento proces soustavného prohlubování demokratismu politického systému a celé společnosti, jeho obohacování o prvky samosprávy a přímé demokracie, nebyl obdobně jako i v jiných socialistických zemích dostatečně intenzívní.

Nezbytné změny v politickém systému, ve všech jeho součástech a článcích, v jeho institucionální i faktické rovině, musí tvořit *ucelený komplex postupných, v časové řadě na sebe navazujících opatření,* realizovaných v souladu se strategickou koncepcí urychlení sociálně ekonomického rozvoje naší společnosti na základě její všestranné přestavby. Funkčnost a stabilitu politického systému by mohlo ohrozit stejně tak spoléhání na řízení beze změn, jako provedení řady změn v krátkém časovém období *bez promyšlené koncepce.* V tomto směru najdeme dostatečné poučení z vývoje situace ve druhé polovině šedesátých let.

2. Pozornost je třeba, podle mého názoru, v prvé řadě věnovat otázkám *přímé demokracie,* která se v posledních letech až desetiletích prakticky nerozvíjela. Oživení této perspektivně stálé významnější formy demokracie přinášejí v posledních měsících pořádané veřejné diskuse o zákonu o státním podniku, o zemědělském družstevnictví a výrobním, spotřebním a bytovém družstevnictví a o novelizaci zákoníku práce a v neformální podobě o dalších aktuálních otázkách a aspektech přestavby. Tento způsob tzv. konzultativní podoby přímé demokracie vyžaduje vyřešit a dlouhodobě právně stabilizovat náležitosti předmětu a rozsahu veřejných diskusí, metod jejich provádění a způsobů využití předložených námětů.

Především je třeba prakticky realizovat myšlenku, že veřejné diskuse nemusí být zaměřeny jen na problematiku celospolečenského dosahu, ale že by se měly rozvinout na všech úrovních řízení, včetně základního článku (obce, města, podniky a další instituce). Měly by být zaměřeny na posuzování základních otázek, celkovou koncepci právní úpravy či řešení určitého problému, na projednání opatření systémového charakteru.

V tomto smyslu by také měl být vždy podán příslušným orgánem zevrubný výklad cílů projektu, předloženého k veřejné diskusi, a zhodnocení funkčnosti prostředků k jejich dosažení. Diskuse by tedy neměla být zaměřena na projednávání dílčích otázek, posuzování konkrétních formulací jednotlivých ustanovení zákonů apod., které by mělo být ponecháno odborníkům. V takovém případě by totiž nutně docházelo k roztříštěnosti diskuse, která je obtížně kontrolovatelná ze strany zainteresované veřejnosti. Z faktického, politického i ideového hlediska je přitom nezastupitelná otázka exaktního statistického zhodnocení četnosti předložených podnětů, námětů a připomínek a jejich průběžné i celkové zveřejnění. Přitom je přirozeně mimořádně důležité respektovat převládající mínění, avšak současně nepřipustit koncepční nejednotnost výsledného dokumentu. Z tohoto hlediska bude zřejmě vhodné před vlastní diskusí provádět průzkumy veřejného mínění, které včas ukáží na možné problémy.

Konzultativní formu přímé demokracie lze postupně spojovat s formou imperativní, tj. s všelidovým hlasováním. Perspektivní zavedení systému obligatorního referenda bude rovněž vyžadovat právní úpravu okruhu otázek celospolečenského i lokálního charakteru, které budou předmětem hlasování, jakož i způsob jeho provedení. V nejbližších letech se jeví vhodné ověřit tuto formu přímé demokracie spíše v místním měřítku a pracovat na specifikaci problematiky, o níž by mohli rozhodovat celostátně všichni občané.

3. Přímá demokracie není v protikladu s *demokracií zastupitelskou*, která bude i v následujícím období převládat. Možnosti propojení obou forem jsou několikeré. Za prvé, u veřejných diskusí posílením (oproti současnému stavu) úlohy zastupitelských sborů při jejich vyhlašování, organizování a vyhodnocování. Za druhé, u všelidového hlasování vedle zákonné úpravy problematiky, která musí být obligatorně schválena v referendu, oprávnit zastupitelské sbory vyhlašovat všelidové hlasování i o dalších otázkách (fakultativní referendum). Za třetí, formou imperativního mandátu poslanců zastupitelských sborů, který, jak známo, spočívá v odpovědnosti poslance voličům a v možnosti jeho odvolání voliči v případě, že v jednání zastupitelského sboru vystupuje v rozporu s projevenou vůlí většiny svých voličů. Tato klasická myšlenka marxistickoleninské teorie o sepětí poslanců s voliči byla realizována jen zčásti v podobě tzv. vázaného mandátu, spočívající v možnosti odvolání poslance voliči na jejich shromážděních veřejným hlasováním. V této podobě však zůstává nezbytně do značné míry formální. Jeví se nezbytným upravit otázku odvolatelnosti poslance tak, že proběhne stejným způsobem jako volby (tj. tajným hlasováním ve volební místnosti) na základě iniciativy samotného zastupitelského orgánu nebo příslušného orgánu Národní fron-

ty, který by měl ve spolupráci s příslušným zastupitelským sborem činnost poslanců pravidelně hodnotit. U poslanců národních výborů je možné zvážit i naznačené řešení o možnosti odvolání poslance nejen na základě celkového hodnocení jeho činnosti, ale také při nesplnění konkrétního pokynu voličů, o němž bylo rozhodnuto na shromážděních voličů s poslancem.

V systému zastupitelské demokracie mají klíčový význam dva momenty: jednak již zčásti naznačená problematika vztahu poslance a voliče, neméně pak otázka postavení zastupitelského sboru ve vztahu k ostatním státním orgánům, zejména ve vztahu k orgánům státní správy.

Nezbytné budou změny ve volebním zákonu a ve volební praxi, které by umožnily reálný výběr poslance z více alternativ tajným hlasováním. V podmínkách socialismu volby do zastupitelských sborů nemají úlohu plebiscitu o státním a politickém zřízení (jak se snad někdy dosud chápaly) ani střetu rozličných politických koncepcí ve volebních programech, jak to známe z kapitalistických států. Cílem voleb je vytvořit zastupitelský sbor s poslanci, kteří vzhledem ke svým osobním vlastnostem a schopnostem mohou nejlépe vyjadřovat zájmy voličů a integrovat je se zájmy celé společnosti, resp. příslušného regiónu. Určitý význam má snad i reprezentativnost zastupitelského sboru ve smyslu rozličných třídních a skupinových zájmů, jež vyjadřují zejména rozličné společenské a zájmové organizace, naplňující zásadu socialistického pluralismu. V dosavadní volební praxi byl však na tuto otázku kladen přehnaný důraz a stanovený volební klíč do značné míry formalizoval průběh navrhování a výběru kandidátů na poslance (aniž by ovšem, zejména u nejvyšších zastupitelských sborů, zabezpečoval skutečně reprezentativní obraz složité a mnohovrstevnaté struktury společnosti, což by ovšem nemělo být hlavním cílem voleb).

Jsem toho názoru, že i v budoucnu by měly kandidáty na poslance navrhovat v prvé řadě organizace Národní fronty, při zvýraznění úlohy výborů jednotlivých složek Národní fronty (a popřípadě též pracovní kolektivy, občanské výbory a popř. shromáždění voličů) a všichni kandidáti by měli být vázáni rámcem společného programu Národní fronty.

Aktuální se jeví problematika jednomandátového nebo vícemandátového volebního obvodu a vlastní způsob hlasování. Vícemandátový volební obvod (který se v roce 1987 experimentálně ověřoval v SSSR a existuje již dlouho v NDR a PLR) má tu nevýhodu, že určitému počtu voličů není odpovědný jeden poslanec, neumožňuje (ani perspektivně) zavést tzv. imperativní mandát. Vztah poslance a voliče je oslaben. V případě, že pro výsledek volebního aktu je rozhodující předem stanovené pořadí kandidátů, je tento systém navíc poměrně formální, protože, jak ukazují zkušenosti, prakticky všichni kandidáti obdrží nadpoloviční většinu hlasů,

pokud není stanovena povinnost určitý počet kandidátů škrtnout. V případě, že pořadí není rozhodující, může ovšem o zvolení nebo nezvolení kandidáta rozhodnout několik málo hlasů.

V jednomandátovém volebním obvodu, kde se o mandát ucházejí dva, tři, popř. i více kandidátů, je výběr reálnější za předpokladu, že je stanovena povinnost eliminovat všechny kandidáty až na jednoho. Při větším počtu kandidátů než dva je však třeba počítat i s eventualitou opakovaných voleb, pokud by žádný kandidát nedosáhl potřebné nadpoloviční většiny hlasů. V případě dvou kandidátů by však mohla nastat problematická situace, jestliže by proti sobě kandidovala známá osobnost a vcelku neznámý člověk nebo i dvě známé osobnosti. Z tohoto důvodu se jeví vhodné právně stanovit, že na 1 mandát musí v příslušném obvodu být nejméně tři kandidáti (alespoň u nejvyšších zastupitelských sborů), resp. i zvážit zřízení v omezeném rozsahu tzv. celostátní kandidátky (pro volby do FS a národních rad) po vzoru MLR a PLR. Bylo by však současně žádoucí, aby funkce poslance FS byla inkompatibilní s funkcí člena vlády ČSSR, funkce poslance ČNR nebo SNR s funkcí člena vlády příslušné republiky a obdobně na úrovni národních výborů funkce poslance s funkcí vedoucího odboru příslušného národního výboru.

V samotném průběhu volebního aktu je přirozeně nezbytné vytvořit potřebné technické podmínky pro reálnou možnost naplnění volební zásady tajnosti hlasování.

Bylo by zřejmě rovněž vhodné časově oddělit volby do národních výborů od voleb do nejvyšších zastupitelských sborů a ve volebních zákonech diferencovaně upravit volební režim pro nejvyšší zastupitelské sbory a pro národní výbory.

Pro socialistický politický systém je příznačné, že principy volitelnosti, odpovědnosti a odvolatelnosti se neomezují na poslance zastupitelských sborů, ale rozšiřují se postupně na všechny řídící funkce, a to i v oblasti národního hospodářství. Při volbách vedoucích pracovníků a funkcionářů samosprávy a výborů v politických stranách, společenských a zájmových organizacích Národní fronty, ve státních podnicích, družstvech a státních institucích lze výše vyložené požadavky a principy uplatnit přiměřeně.

4. Zesílení tlaku na poslance ze strany voličů, které bude přirozeným důsledkem uvedených opatření, musí být vyváženo reálnou možností jednotlivých poslanců a zastupitelských sborů rozhodujícím způsobem ovlivňovat tvorbu a realizaci státní politiky v rámci federace, republiky, regiónu, města nebo obce v souladu s teritoriální působností příslušného zastupitelského orgánu. V opačném případě lze předpokládat výrazný pokles zájmu o výkon poslanecké funkce, který u národních výborů I. a II. stupně nebyl ani dosud velký.

Za tímto účelem bude třeba vytvořit nezbytné materiální, politické a právní podmínky k práci poslanců a zastupitelských sborů. U poslanců nejvyšších zastupitelských sborů lze při případném snížení jejich počtu uvažovat o přerušení výkonu pracovní činnosti po dobu funkčního období. Zvýraznit je třeba práci komisí národních výborů a výborů FS a národních rad tak, aby průběžně kontrolovaly práci výkonných orgánů. Členové vlád by zřejmě měli být voleni zastupitelským sborem (FS, ČNR, SNR) a nikoliv jako dosud jmenováni prezidentem republiky či předsednictvy národních rad. Výkon jejich funkce by se měl také stát předmětem hodnocení ze strany příslušného zastupitelského sboru na základě stanoviska příslušného výboru (u ministrů) nebo předsednictva (u předsedy a místopředsedů vlády) i s případnou možností jejich odvolání z funkce. Obdobně upravit tuto otázku u vedoucích odborů národních výborů.

V podmínkách federace by zřejmě bylo vhodné zvážit možnosti užšího propojení činnosti Federálního shromáždění a národních rad. Přispělo by k tomu také nahrazení přímých voleb do Sněmovny národů FS nepřímými volbami poslanci ČNR a SNR, přirozeně též s možností odvolání určitého poslance SN FS těmito republikovými zastupitelskými sbory, samozřejmě při zachování stávající zásady rovnosti sněmoven FS a zákazu majorizace při hlasování o ústavou taxativně stanovených otázkách.

V legislativní činnosti, která je u nejvyšších zastupitelských sborů klíčová, by bylo vhodné reálně využívat právo zákonodárné iniciativy poslanci a výbory zastupitelského sboru, kteří se dnes omezují toliko na projednávání vládních návrhů zákonů a celkově posílit úlohu FS, ČNR a SNR v této oblasti, včetně ústavního dozoru nad zákonností v odvozené normotvorbě.

Daleko větší prostor je nezbytné v práci všech zastupitelských sborů věnovat interpelacím a dotazům poslanců a kvalifikovaným opatřením a odpovědím ze strany odpovědných funkcionářů.

Soustavnou a všestrannou pozornost by měly činnosti zastupitelských sborů věnovat hromadné sdělovací prostředky a reálně tak naplňovat zásady veřejnosti a informovanosti.

Pokročit je třeba v dlouhodobém procesu posilování pravomoci národních výborů ve vztahu k centrálně řízeným státním orgánům a organizacím s cílem skutečně komplexně usměrňovat sociálně ekonomický rozvoj jejich územních obvodů. V této souvislosti bude zřejmě účelné posoudit také otázku přechodu od třístupňového k dvoustupňovému systému výstavby národních výborů a jejich územních obvodů, administrativního členění státu.

5. Ve smyslu závěrů 9. zasedání ÚV KSČ v dubnu 1988 byly provedeny změny ve struktuře a obsahu činnosti centrálních orgánů, včetně

snížení počtu jejich pracovníků. Jak zdůraznil generální tajemník ÚV KSČ M. Jakeš, „celý smysl těchto opatření je v tom, aby se podstatně změnily obsah, metody a styl práce po celé ose řízení, federální vládou počínaje".[2])

Nové pojetí úlohy centra neznamená ve svých důsledcích oslabení principu demokratického centralismu, ale naopak jeho posílení. Decentralizací všech otázek, které je možné efektivněji řešit na nižších stupních řízení se vytvoří lepší podmínky pro skutečně koncepční práci centrálních orgánů. Zároveň bude třeba změnit dosavadní stav v tom směru, aby rozhodování v centru bylo výsledkem otevřeného demokratického posuzování rozličných alternativ, odrážejících i rozdílné skupinové zájmy, které potom jako skutečně obecný, resp. společenský zájem formulovaný do podoby společensky relevantního cíle, integrující oprávněné skupinové zájmy a zachycující vývojové trendy sociálně ekonomické reality, musí být odpovědně a ukázněně realizován v příslušných územních a pracovních jednotkách. Za tímto účelem bude ovšem nutné centrum vybavit účinnými ekonomickými a politickoprávními nástroji k zabezpečení zájmů celku. V podmínkách relativní samostatnosti a samosprávnosti územních a pracovních jednotek, jejichž plné rozvinutí lze předpokládat po roce 1995, budou ovšem tyto nástroje působit převážně jen s dlouhodobými důsledky. Těmito ekonomickými nástroji budou v prvé řadě daňový, úvěrový a cenový systém a dlouhodobé normativy státního plánu, z právních nástrojů se uplatní zákony a další obecně závazné právní předpisy podzákonného charakteru (perspektivně snad jen nařízení vlád).[3])

Za současné situace ekonomické nerovnováhy a některých dalších společenských deformací je přirozené, že nejméně celé období 9. pětiletky se ještě budou uplatňovat i další nástroje řízení, v podstatě administrativní povahy, jako jsou jmenovité úkoly, limity a individualizované, resp. diferencované normativy devizové regulace a stimulace. Přechod od administrativně direktivního systému řízení k systému koncepčnímu a demokratickému bude tedy z výše naznačených i dalších příčin postupný.[4])

6. V těchto podmínkách se výrazně zvýší *úloha orgánů státní kontroly*, mezi nimiž budou zřejmě hrát výraznější roli než dosud soudy. Půjde však o zvýraznění a rozšíření všech stávajících forem kontroly (snad s výjimkou určitého zúžení rozsahu vnitřní kontroly v důsledku omezení článků řízení, vycházejících z principu přímé podřízenosti): kontrolní

---

[2]) K práci strany v podmínkách přestavby hospodářského mechanismu a rozvoje socialistické demokracie (zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená na 9. zasedání ÚV KSČ M. Jakešem), Rudé právo 9. 4. 1988, str. 3.

[3]) Srov. Směrnice k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu (usnesení vlády ČSSR č. 29/1988), Hospodářské noviny (příloha) č. 8/1988, zejména str. 11.

[4]) Tamtéž, str. 36.

činnosti zastupitelských orgánů ve vztahu k orgánům státní správy, orgánů lidové kontroly a specializovaných útvarů státní inspekce ve vztahu k nepodřízeným hospodářským a dalším subjektům a soudní kontroly zákonnosti správních rozhodnutí, která byla dosud jak známo omezena jen na několik taxativně stanovených případů. Půjde přitom i o zvýraznění dopadu sankcí na konkrétní odpovědné pracovníky, zejména v rámci hmotné odpovědnosti za způsobenou škodu. To se ovšem nemůže týkat jen pracovníků hospodářských a dalších organizací, ale také státních orgánů.

V přechodném období 8. a 9. pětiletky bude činnost soudů a orgánů kontroly a dozoru stížena objektivním prolínáním cílů dosavadní a nově se formující soustavy řízení a jim adekvátních prostředků řízení. Tato situace bude klást zvýšené nároky na pracovníky těchto orgánů, kteří musí usilovat o naplňování principu socialistické zákonnosti ve vazbách a souvislostech cílů přestavby při respektování principu svrchovanosti zákona a zásady lex posterior derogat priori. Perspektivně je třeba usilovat o vázanost nejen soudů, ale i orgánů kontroly a dozoru toliko zákonem.[5])

7. Významným institucionálním nástrojem pozitivní konfrontace a sjednocování zvláštních zájmů tříd, sociálních vrstev a skupin, reprezentovaných politickými stranami, společenskými a zájmovými organizacemi, formování obecných zájmů pracujících naší společnosti je Národní fronta. Zvýšení účinnosti její činnosti a jednotlivých jejích složek není možné bez provedení významných změn jak organizační, tak zejména faktické povahy v oblastech:

a) působení Národní fronty ve vztahu k jednotlivým složkám, t.j společenským a zájmovým organizacím a nekomunistickým politickým stranám a zprostředkování vztahů mezi těmito složkami (koordinační úloha Národní fronty),

b) působení Národní fronty jako celku, resp. jednotlivých jejích složek ve vztahu k socialistickému státnímu mechanismu, k orgánům státní moci a státní správy, a také ve vztahu k orgánům hospodářského řízení na všech úrovních (reprezentační úloha Národní fronty).

Přestavba činnosti Národní fronty ovšem nemůže znamenat popření charakteru Národní fronty jako sdružení společenských a zájmových organizací a politických stran pod vedením Komunistické strany Československa, usilující specifickými prostředky o rozvoj socialistické společnosti a naplnění oprávněných zájmů a potřeb rozličných sociálních skupin i jednotlivých občanů. Proto by se neměly měnit základní principy, na

---

[5]) Podrobněji k této otázce srov. Čapek, J.—Gerloch, A.: K některým aspektům společenské úlohy práva v podmínkách přestavby, Právník, 1988, č. 12.

nichž je Národní fronta vybudována, tj. zásady kolektivního členství, demokratického centralismu, reprezentativního charakteru orgánů Národní fronty, vedoucí úlohy KSČ aj. Jde však o to, otevřít na půdě Národní fronty větší prostor pro střetávání různých profesionálních, národnostních, generačních, regionálních a dalších zájmů, jejichž institucionálními nositeli jsou zvláště společenské a zájmové organizace a zejména pak zvýraznit místo Národní fronty při důsledném prosazování těch zájmů, které budou na základě této konfrontace aprobovány jako oprávněné, a to trojí cestou:

— bezprostředním působením orgánů NF na státní a hospodářský aparát,

— bezprostředním působením jednotlivých složek, zvláště nejvýznamnějších společenských organizací, na tento aparát,

— jednáním s vedením KSČ (celostátním či regionálním), pokud oprávněné zájmy nemohou být prosazeny přímo.

Komunisté v Národní frontě a v jednotlivých společenských a zájmových organizacích musí současně aktivně působit k naplňování obecných perspektivních zájmů společnosti, obsažených v politické linii KSČ, která by měla najít uplatnění také v programu Národní fronty.

V této souvislosti se nabízí také rozšíření členství v Národní frontě jednak o určité organizace, které již existují a stojí mimo ni (zejména jde o profesionálně zaměřené zájmové organizace), jednak i pro nově zakládané organizace. Zřejmě by měl být počet organizací sdružených v Národní frontě zvýšen, a to při zachování stávající diferenciace členství v Národní frontě ČSSR a v Národní frontě ČSR a SSR.

Významné místo připadá Národní frontě a jejím jednotlivým složkám v systému zastupitelské demokracie. Orgány a organizace Národní fronty by měly hrát významnou roli také při organizování a vyhodnocování veřejných diskusí a hlasování jako projevů formujících se prvků přímé demokracie.

Významnou otázkou je rovněž zvýšení publicity o činnosti orgánů a organizací Národní fronty, a to celostátně, regionálně i místně. Již dnes zřejmě zůstává určitá část aktivity Národní fronty skryta širší veřejnosti, což může vést i k podceňování její úlohy v našem politickém systému. Působení veřejného mínění by jistě napomohlo i realizaci řady oprávněných požadavků organizací Národní fronty, resp. Národní fronty jako celku.

Aktivizace Národní fronty si vyžaduje podrobnější právní a organizační úpravu její činnosti a jejího postavení v politickém systému.

8. Je zřejmé, že s postupující demokratizací politického života vzrostou nároky na uplatňování *vedoucí úlohy komunistické strany.* Proces spo-

lečenské přestavby není živelným procesem, nýbrž probíhá z iniciativy a pod vedením orgánů a organizací Komunistické strany Československa v čele s ústředním výborem.

Vedoucí úloha komunistické strany, vycházející z úlohy dělnické třídy jako předvoje společenské přestavby, vyrůstá z přirozené neformální autority strany, jednotlivých stranických orgánů a organizací a každého komunisty v konkrétních článcích politického systému a společenských strukturách. Je proto neodmyslitelně spjata s kvalitou stranických řad, s vysokou ideovou, morální, politickou a profesionální úrovní členů a zejména funkcionářů strany.

K tomu, aby mohla plnit náročné úkoly dané její vedoucí úlohou v politickém systému a v celé společnosti, musí být strana, která slouží lidu, hlavní hybnou silou přestavby. Jestliže pro členy strany stále platí Marxovo a Engelsovo,[6]) že se od ostatních pracujících liší svojí vyšší uvědomělostí, pak z toho logicky musí vyplývat i vyšší stupeň demokratické organizace, vyšší míra společenské aktivity a s tím spojená vyšší odpovědnost členů strany. Vnitrostranická demokracie, která je integrální a v jiném smyslu rozhodující součástí socialistické demokracie, musí ve svém rozvoji předstihovat obecnou úroveň demokratičnosti ve společnosti.

Politické vedení však nelze zaměňovat se společenským řízením tak, jak k tomu nezřídka docházelo v podmínkách převládajících administrativně direktivních metod řízení. Orgány strany mohou řídit pouze komunisty. Prostřednictvím jejich politické aktivity ve všech složkách politického mechanismu vykonává strana politické vedení společnosti, sjednocuje činnost politického systému k realizaci přestavby.

Zdokonalování vedoucí úlohy strany je tedy nedílně spjato s posilováním samostatnosti všech článků státního a politického mechanismu v rámci prostoru pro jejich činnost naplňující jejich specifické funkce v politickém systému, který je vymezen strategickou koncepcí přestavby společnosti, vypracovanou Komunistickou stranou Československa. Stranické orgány nemohou nahrazovat státní, družstevní a společenské orgány a organizace při vlastním řízení společenských procesů. Tím se současně vytváří i reálná možnost hodnotit výsledky politického působení komunistů v těchto orgánech a organizacích s určitým časovým odstupem z hlediska stanoveného programu společenských přeměn.

Z uvedeného vyplývá, že ve stranické práci budou mít nezastupitelné místo zejména vědecká koncepční činnost, promyšlené politickoorganizační působení, kvalifikovaná ideologická práce, zásadová kádrová politika a důsledná kontrola činnosti komunistů ve všech článcích politického sy-

---

[6]) Srov. Marx, K.—Engels, B.: Manifest komunistické strany, Vybrané spisy, sv. 1, Praha 1976, str. 383.

stému a ve všech společenských strukturách při naplňování strategické koncepce urychlení a přestavby.[7])

9. Pro proces prohlubování socialistické demokracie nejsou důležité jen institucionální změny, ale i zformování skutečně demokratického prostředí, ve kterém budou občané reálně naplňovat svá demokratická práva a uvědoměle plnit své povinnosti a budou tak aktivními spolutvůrci sociální reality. Obě tyto stránky procesu demokratizace (institucionální i faktická) se ovšem nejenom doplňují, ale také vzájemně prolínají a potencují.

Základem každé demokraticky organizované společnosti je respektování rovnoprávnosti subjektů demokracie. V posledních letech je oprávněně kladen důraz na otázku sociální spravedlnosti, která je v socialistické společnosti založena na rovném vlastnickém vztahu k výrobním prostředkům a tedy i na rovnosti při rozdělování vytvořeného společenského bohatství převážně podle dosahovaných pracovních výsledků. V politické sféře musí být tato sociálně ekonomická zásada spojena s rovným právem každého občana kontrolovat, jak se tento významný ekonomický zákon socialismu prakticky naplňuje. V současné době jde především o účinnou kontrolu veřejnosti nad všemi, jimž byly svěřeny odpovědné řídící funkce, realizace práva společenské kontroly se však týká pracovních výsledků všech vrstev pracujících.

Reálné uplatňování společenské kontroly není myslitelné bez soustavného zveřejňování činnosti stranických a státních orgánů v centru i v místech, práce vedení podniků, družstev a dalších socialistických organizací. Zvyšování informovanosti je nezbytnou podmínkou pro reálné využívání politických práv a svobod občany, pro formování demokratického prostředí společnosti. V této souvislosti se jeví žádoucí právně upravit přesněji než dosud postup při zveřejňování informací a současně blíže specifikovat okruh informací, tvořících předmět státního, služebního a hospodářského tajemství. Zároveň se ukazuje potřebné vymezit rovněž skutečnosti, které mají čistě osobní charakter a stanovit způsob jejich ochrany před případným zneužitím.

Z hlediska formování demokratického prostředí má ovšem význam nejenom sám fakt poskytnutí informace o určité skutečnosti, zejména též kritické informace o určitém negativním jevu, ale také informace o řešení dané situace a o přijetí preventivních opatření, která mají zamezit jeho opakování.

Významnou roli při uplatňování zásady veřejnosti hrají přirozeně hro-

---

[7]) K otázkám uplatňování vedoucí úlohy Komunistické strany Československa srov. Zprávu předsednictva ÚV KSČ přednesenou na 9. zasedání ÚV KSČ M. Jakešem, Rudé právo 9. 4. 1988, str. 3—5.

madné sdělovací prostředky, které se v duchu závěrů XVII. sjezdu KSČ stávají „skutečnou tribunou široké demokratické výměny názorů a zkušeností pracujících . . .“.[8])

Na formování demokratického prostředí působí zejména faktický postup odpovědných orgánů a organizací. Důležitá je rovněž úroveň politické kultury a přítomnost demokratických tradic, které upevňují potřebné demokratické návyky v politickém životě. Významná úloha však připadá také zdokonalení systému institucionálních předpokladů a záruk respektování práv a oprávněných zájmů jednotlivých občanů a sociálních skupin i zájmů a potřeb společnosti a jejich ochrany. V systému těchto institucionálních předpokladů a záruk má neopominutelné místo právní úprava rozhodujících aspektů organizace a metod činnosti státního a politického mechanismu (stanovení pravidel demokracie) a režim zákonnosti.

Současně reálnost socialistické demokracie vytváří základní předpoklad důsledného dodržování principu socialistické zákonnosti a dosažení potřebné efektivnosti v činnosti státního aparátu, politického mechanismu a celé společnosti. V tomto smyslu je rozvoj socialistické demokracie stěžejním předpokladem úspěšnosti přestavby hospodářského, politického a právního mechanismu a celé soustavy společenských vztahů.

---

[8]) Sborník hlavních dokumentů XVII. sjezdu KSČ, Svoboda, Praha 1986, str. 30.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 59—68

7.

JIŘÍ ČAPEK

STRATEGIE URYCHLENÍ HOSPODÁŘSKÉHO A SOCIÁLNÍHO ROZVOJE A NĚKTERÉ OTÁZKY SPOLEČENSKÉHO PŮSOBENÍ PRÁVA

1. Naše socialistická společnost stojí před řešením úkolů, které vyplývají ze strategie zaměřené na urychlení hospodářského a sociálního rozvoje. Hlavní článek přestavby představují komplexní přestavba hospodářského mechanismu a prohloubení socialistické demokracie. Procesy přestavby hospodářského mechanismu i rozvoje socialistické demokracie nebudou krátkodobé a budou spojeny s postupným řešením řady teoretických i praktických problémů.

Přestavbu ekonomického mechanismu je třeba chápat v širokých souvislostech přestavby mnoha stránek společnosti a zahájení pozitivních, kvalitativních přeměn celého souhrnu společenských vztahů. Jde tu též o perspektivy důsledného naplňování hodnot socialismu, sociální spravedlnosti i socialistického humanismu. Realizace těchto cílů se dotýká oblasti politiky, ekonomiky, sociálního rozvoje, právní nadstavby i kultury. V podstatě jde o záměry a procesy velikého revolučního dosahu, hodnocené jako nejzávažnější změny od února 1948.

Přestavba je hodnocena ve stranických dokumentech jako historická nevyhnutelnost, jejímž předpokladem je též nutnost zbavit se překonaných představ a názorů, uplatnit nové vědecky zdůvodněné teoretické a ideově politické přístupy k zajištění dalšího rozmachu socialistické společnosti.

Realizace těchto cílů bude dlouhodobějším, řízeným společenským procesem, respektive soustavou dílčích procesů, v jejichž průběhu bude praxí ověřována hodnota vhodných řešení.

Hlavní úkoly přestavby hospodářského mechanismu včetně vymezení funkcí a působnosti ústředních orgánů státní správy jsou rozloženy do tříleté časové řady, na níž navazují ještě hlubší a dlouhodobější společenské procesy.

Procesy přestavby nebudou bez problémů, dialektických rozporů a díl-

čích obtíží. Již to, že zahrnují kritiku některých stránek dosavadní praxe, hledání nových teoretických i praktických řešení, předpokládá překonávání řady obtíží i dílčích konfliktů.

Úkolem společenských věd, včetně obecné teorie práva, je hlouběji teoreticky analyzovat vznikající problémy, hlouběji vysvětlit zákonitosti probíhajících procesů a prognosticky osvětlovat průběh možných i nutných dialekticky rozporných procesů, předvídat vznik možných obtíží a navrhovat cesty, způsoby jejich překonání a řešení.

2. Leninská charakteristika socialismu jako živé tvořivosti mas předpokládá dotvářet politickoprávní předpoklady a mechanismy pro aktivní tvořivé činnosti všech subjektů.

Řízené procesy ovlivňování stavů vědomí a postojů lidí, subjektů, jsou důležitým faktorem spoluurčujícím efekt působení práva v souvislostech přestavby.

Při řízení procesů působení práva a celé soustavy právní regulace proto musí být věnována značná pozornost subjektu a dynamice jeho ovlivňovaného vývoje. Tyto změny stavu vědomí a postojů subjektů jsou součástí procesů, ovlivňujících efektivnost právní regulace a podmiňujících průběh přestavby.

Pro teorii působení práva mají značný význam poznatky psychologie a sociologie o struktuře osobnosti.

Struktura osobnosti je charakterizována jak prvky relativně stabilními, neměnnými, tak prvky dynamickými, měnícími se. Mezi prvky relativně stabilní je třeba počítat povahové rysy, namnoze úzce spjaté s typologickou charakteristikou odlišností funkcí centrálního nervového systému a dále modifikované výchovným působením a prožitky v mladosti. V dospělosti jsou povahové rysy (např. důslednost, houževnatost, rychlost či pomalost reakcí atd.) stabilizovány a málo ovlivnitelné.

Vedle toho existují dynamické, měnící se a ovlivnitelné prvky struktury osobnosti (např. postoje k hodnotám, cílům, právním institutům). Změny dynamických prvků struktury osobnosti jsou jedním z nejdůležitějších faktorů podmiňujících přestavbu; změny efektivnosti cíleného působení práva. Jde především o změny postojové stránky a vědomí subjektu, jednotlivého člověka, chápaných ovšem ve vazbách pracovních a jiných kolektivů i ve vazbách celospolečenských.

Zvýšení efektivnosti působení právních norem a právní regulace je jednou svou stránkou spjato se zvýšením kázně (uvědomělého plnění právních povinností), ale též iniciativy (hledání účinnějších cest zajištění a realizace společensky relevantních cílů). Socialistická společnost nemá vydatnější zdroj svého samovývoje a cíleného vývoje než uvědomělou tvořivou a přitom organizovanou činnost a práci lidí.

Problémy zkvalitňování cíleného působení práva jsou řadou styčných bodů spojeny s problémy formování aktivních životních postojů lidí, opírajících se o vědecký světový názor a s problémy zvyšování morální, právní, ekonomické motivace k určitému chování a práci. Jsou spojeny též s problematikou všech forem stimulace rozvoje tvořivosti a iniciativy lidí, včetně tvořivosti a hledání cest realizace cílů právní regulace a naplňování smyslu plnění právních povinností v konkrétních životních situacích.

Tyto problémy jsou úzce spjaty s procesy vytváření kvalitně fungujících pracovních kolektivů, místa jednotlivce ve vztazích existujících v pracovním kolektivu a s přetvářením dynamických prvků struktury osobnosti, zejména jeho postojů k plnění cílů a právních povinností pod vlivem pracovního kolektivu.

Do formování a přetváření subjektů vstupuje svým způsobem jak praxe, tak teorie. Do procesů, které souvisí s přetvářením dynamických prvků struktury osobnosti, subjektu, vstupuje v určitých vazbách přímo či nepřímo též celý soubor společenských věd. Působení práva v procesech přestavby závisí v určitém stupni též na tom, jak náležitě jsou poznatky souboru společenských věd využívány v praxi, v různých formách výchovného působení, v organizaci kolektivů a jejich působení, v různých aspektech řídící činnosti. Kvalitativně nový socialistický životní způsob, objektivně podmíněný podmínkami procesů přestavby, v sobě zahrnuje tvořivou činnost subjektů při pochopení a realizaci společenských cílů a jim odpovídajících právních povinností. V těchto relacích je třeba chápat a domýšlet Marxovu myšlenku o nutnosti podstatného přetvoření společnosti i souběžného přetváření osobnosti člověka.

3. Ze společenských požadavků přestavby vyplývá rostoucí význam společenských věd při řešení praktických otázek. V těchto souvislostech je zřetelnější nutnost prohlubovat teoretické základy právních věd, neboť praktická použitelnost námětů a doporučení předkládaných stranickým a státním orgánům je závislá na hloubce teoretického poznání, z něhož jsou tyto náměty a doporučení odvozovány. V současné době musí společenské vědy nacházet odpovědi na řadu závažných otázek, vyvolaných procesy přestavby a objektivně nutným směřováním socialistické společnosti do kvalitativně vyššího stavu. To se dotýká i právní vědy, zejména obecné teorie práva. Nutnost posunu poznatkového systému o společenském působení práva v souvislostech všech faktorů řízení je dnes nesporná. Právní věda se postupně včleňuje do celkového pohybu společenských věd, jemuž dominuje potřeba hlubšího teoretického poznání podstatných souvislostí rozvoje socialistické společnosti v nové fázi jejího vývoje.

Nejde toliko o poznání dílčích stránek společenského vývoje, podáva-

ných jednotlivými společenskými vědami, nýbrž též o hlubší poznání z hlediska totality zákonitých vývojových tendencí socialistické společnosti.

Takovéto hlubší poznání je nezbytné nejen pro rozvoj celého teoretického poznatkového systému. Je zároveň základnou, z níž teorie práva a právní věda může poskytovat společenské praxi odpovědi na nazrávající otázky, totiž návrhy a odpovědi, založené na hlubším teoretickém poznání, a tudíž také jiné, hlubší, než jaké si může připravit společenská praxe sama.

Výzkum, poznání a hodnocení společenského působení práva v procesech přestavby klade některé teoretické a praktické otázky, vyplývající z interdisciplinární povahy vědeckého poznání procesů působení práva.

Jádrem vědecké teorie společenského působení práva jsou obecné právněteoretické a právněpolitické poznatky, jež vypracovává právní věda. Ale tyto zkoumané problémy i poznatky zároveň překračují rámec právní vědy, neboť nutně je třeba zkoumat i ty stránky a aspekty procesů a elementů, které už předmětem právní vědy nejsou. Teorie společenského působení práva má tedy aspekty, k jejichž objasnění musí přispívat řada dalších oborů společenských věd (zejména teorie řízení, teorie informace, sociologie a psychologie řízení, vědy ekonomické i další).

Otázky, které se tu před právní vědu staví, souvisí s obecnější tendencí integrace i diferenciace vědeckého poznání. Východiskem úvah o sbližování a integraci jednotlivých věd je teze o organickém spojení kvalitativních změn ve vědě, technice a společenské praxi, které podmiňují neustále se zesilující vliv vědy na všechny stránky života socialistické společnosti. Procesy diferenciace a integrace ve vědeckém poznání představují složitý a dlouhodobý proces. Jednota obou těchto tendencí je jednou ze stránek rozvoje vědy.

Objektivní nutností spojenou s prohlubováním vědeckého poznání efektivnosti společenského působení práva je prohlubování integračních procesů v určité skupině vědních oborů. Teoretickým východiskem tu mohou být obecně probíhající základní směry integrace vědeckého poznání.

Výzkum společenského působení práva v procesech přestavby je svou povahou do značné míry interdisciplinární. Jako bariéra účelného postupného prosazování komplexního interdisciplinárního výzkumu efektivnosti působení práva však vystupují některé subjektivní faktory, zejména navyklý způsob organizace vědecké práce a též sklon části pracovníků držet se starých přístupů ve vědě, Potíže působí též objektivní složitost a subjektivní neznalost postupů a způsobů interdisciplinární týmové vědecké práce.

Zkoumání problémů působení práva v procesech přestavby předpokládá tedy nové, dosud nezvyklé myšlenkové postupy pracovníků právní teorie

i praxe. Postupně je prosadit je úkol dlouhodobější a jeho realizace není možná bez dílčích rozporů.

Při zkoumání problematiky se vychází dále z poznání, že úsilí všech společenských věd je třeba soustředit netoliko na samo poznání objektu výzkumu, ale na vypracování metod a prostředků adekvátně použitelných ve společenské praxi.

Zkoumání působení práva zahrnuje proto nejen samy vědecké poznatky o podmínkách a mechanismu efektivního společenského působení práva, ale zahrnuje i zkoumání a poznání příčin nedostatků a též společensky prospěšné, vědecky zdůvodněné návrhy na zlepšení stavu. Je třeba usilovat o to, aby vědecký výzkum práva ústil v kvalitní praktická doporučení.

Je účelné zabývat se též otázkou, do jaké míry a hloubky je právní věda ve spolupráci s ostatními společenskými vědami s to připravovat pro společenskou praxi také spolehlivé prognózy efektivnosti společenského působení práva na delší časové výhledy. Účel zkoumání a hodnocení působení práva a jeho mechanismů je praktický, jeho účelem je trvale v procesech přestavby zvyšovat úroveň působení práva a jednotlivých právních institutů ve vazbách komplexu všech společenských regulátorů.

4. Právní regulace společenských vztahů je toliko dílčí soustavou velmi složitého systému regulativního společenského působení a řízení. Právo není s to zastupovat a nahradit jiné metody regulace a řízení společnosti, zejména nástroje ekonomického řízení. Zároveň je ovšem nositelem hodnot a funkcí, v nichž nemůže být v systému regulativního společenského působení v podmínkách přestavby zastoupeno nebo nahrazeno. Důsledná analýza a hlubší vědecké poznání nezbytného rozsahu a zároveň mezí potřebné právní regulace, spojené s hlubším pochopením specifických vlastností a možností práva tvoří úkol právní vědy, jež musí být chápán jako vklad do teoretického poznatkového základu procesů přestavby. Zvlášť naléhavě se to jeví při dotváření systému řízení ekonomiky, v procesech přestavby hospodářského mechanismu.

Specifické vlastnosti a hodnota práva spočívá především v jeho schopnosti plnit funkci nástroje stabilizace určitých stránek společenských vztahů, ale též ve schopnosti systému právní regulace odrážet procesy změn, procesy hlubšího poznání společenských potřeb, všestrannějšího hodnocení společenských cílů a práva jako prostředku společenského pohybu v rámci historicky daných sociálních podmínek.

Teorie práva již počala hlouběji analyzovat dialektickou spjatost (i rozpornost) systému právních norem jako nástroje stabilizace určitých stránek společenských vztahů ve straně jedné, a systému právní regulace (zahrnujícího též právní vztahy a individuální právní akty) jako systému

a nástroje, schopnému odrážet a zprostředkovat procesy nutných změn už v samých jejich zárodcích. A to z části ještě předtím, než se odráží ve změnách textu obecně závazných normativních aktů. Mimo jiné právě nedostatečné teoretické objasnění těchto dvou stránek právní regulace vedlo v praxi k řadě nedostatků a disfunkčnosti.

Teoreticky je třeba hlouběji objasnit též spjatost norem, které kogentně nebo vůbec jednoznačně určují chování subjektů (typu zákazů chování v rozporu s § 132 trestního zákona) a norem, které předpokládají variantnost dovoleného chování subjektu v určitých, právními normami stanovených mezích. Nejde tu jen o funkci uvážení státních orgánů (např. § 450 o. z.), ale šířeji např. též o právní základ, v jehož mezích se rozvíjí iniciativa pracujících.

Z tohoto zorného úhlu je zajímavá analýza a interpretace ustanovení zákoníku práce.

Zvýšení efektivnosti působení právních norem a právní regulace v procesech přestavby je jednou svou stránkou spjato se zvýšením kázně (uvědomělého plnění právních povinností), ale též iniciativy (hledání účinnějších cest zajištění a realizace společensky relevantních cílů). Socialistická společnost rozvíjí procesy přestavby prostřednictvím uvědomělé, tvořivé a přitom organizované činnosti a práce nejširšího okruhu pracujících. Problémy zkvalitňování cíleného působení práva jsou řadou styčných bodů spojeny s problémy aktivních životních postojů lidí, kteří pochopili souvislosti, smysl a cíl společenských změn v procesech přestavby a se složitými problémy zvyšování ekonomické, právní a morální motivace určitému chování a práci. Jsou spojeny též s problematikou všech forem stimulace rozvoje tvořivosti a iniciativy lidí včetně tvořivosti a hledání cest realizace cílů přestavby hospodářského mechanismu a smyslu plnění právních povinností v konkrétních životních situacích. Tyto problémy jsou úzce spjaty s procesem vytváření kvalitně fungujících pracovních kolektivů a místa jednotlivce ve vztazích existujících v pracovním kolektivu.

Pro právní regulaci vztahu kázně a iniciativy je závažný rozbor ustanovení § 73 a 72 zákoníku práce. V § 73 zákoníku práce je stanovena povinnost pracovníků plnit pokyny nadřízených. Zákoník práce v § 72 zároveň v cílové normě stanoví, že socialistická pracovní kázeň je založena na vztazích soudružské spolupráce a vzájemné pomoci pracovníků, ...„z něho vyplývá i rozvíjení iniciativy v práci, upozorňování na zjištěné nedostatky, jejich odstraňování...“.

Interpretace ustanovení § 72 a 73 ZP vede k závěru, že právní základ pro vyvážený poměr iniciativy a kázně v pracovních kolektivech v průběhu procesů přestavby hospodářského mechanismu je dán v platném zákoně.

Průzkumy však ukázaly, že vztah kázně a iniciativy byl v praxi zužován, hledání variantních optimálních řešení s využitím iniciativy co nejširšího okruhu osob v pracovním kolektivu je spíše výjimkou a je do značné míry zformalizováno. Sám pojem „pokyny nadřízených", který ve smyslu § 72 zahrnuje při správné interpretaci i iniciativní a variantní návrhy řízeného pracovníka byl zhusta nahrazován pojmem „pracovní příkaz" se zužujícím významem a hypertrofií role vedoucího pracovníka. Rozvíjení všech stránek iniciativy však zřejmě platná právní úprava v zákoně nebránila a nebrání; při jejím rozvíjení půjde o spojování ekonomických, politickoorganizačních, morálních a právních faktorů, tedy problémy, které překračují meze právní teorie a praxe.

5. Efektivnost působení práva je třeba chápat a podrobovat analýze jako procesy s výsledky společensky cíleného působení. Jde tu tedy o působení, v jehož struktuře musí být poznány a analyzovány nejméně čtyři elementy a jejich vzájemné vazby: a) cíle společenského působení; b) právo (právní instituty) a jeho kvalita jako nositele hodnot a prostředku realizace cílů; c) procesy a mechanismy působení práva; d) výsledné stavy působení a jejich hodnocení kritériem společenských cílů a potřeb.

Cíle společenského působení práva tvoří vnitřně svázaný soubor, který je součástí cílů procesů, probíhajících v socialistické společnosti. Cíle tvorby práva a jeho společenského působení tvoří určitou strukturu, která podmiňuje účinnost působení práva mimo jiné v té míře, v níž jsou z ní cílevědomě odstraňovány možné rozpory. Relativní nerozpornost cílů společenského působení práva může ovšem být v dílčích aspektech prolamována. Je totiž složitě podmiňována strukturou objektivních společenských procesů, které se jen do určité míry daří odrážet bezrozporně v soustavě a hierarchii společensky relevantních cílů a tím i procesech cíleného společenského působení práva. Ve vytváření soustavy společensky relevantních cílů se organicky pojí úroveň poznání dílčích společenských potřeb a uznávání hodnotové hierarchie v socialistické společnosti. Právo, mechanismy a procesy jeho působení jsou vhodným prostředkem spolupůsobení k realizaci určitých cílů jen v rozsahu a míře, pokud v soustavě norem, jejich interpretace a aplikace mohou být a jsou v jednom procesu působení, předem záměrně vyvážené různé cíle a hodnoty socialistické společnosti. Procesy, v nichž dochází k vyvážení společensky relevantních cílů a hodnot, mohou být značně složité. Přitom čím dokonaleji je promyšlen a čím déle působí (s minimem nutných novelizací) zákon či jiný normativní akt, tím lépe je zpravidla dosaženo vyvážení komplexů cílů a hodnot, které jsou jeho společenským působením dotčeny a prosazovány. Poznávání a hodnocení společenského působení jednotlivých komplexů a norem a institutů práva probíhá v rámci trvalých procesů změn od

relativně uspokojivých k dokonalejším stavům. Tyto trvale probíhající procesy mají své kvantitativní aspekty, což se projevuje zvlášť výrazně v procesech přestavby.

6. Působení práva v regulaci ekonomických vztahů je třeba teoreticky v procesech přestavby stále hlouběji analyzovat. Jasněji se rýsují teoretické poznatky, že v závislosti na změnách hospodářského mechanismu se v určitých oblastech společenských vztahů nemění toliko konkrétní obsah jednotlivých zákonů a normativních aktů, ale že se do jisté míry mění i samy funkce společenského působení práva i význam a systémové vazby jednotlivých elementů mechanismu právní regulace.

V procesech přestavby hospodářského mechanismu lze teoreticky prognózovat určité objektivně nutné posuny v úloze a funkcích práva, respektive jednotlivých strukturních elementů mechanismu právní regulace. To se týká zejména individuálních právních aktů, dále pracovních příkazů podle § 73 zákoníku práce, interních směrnic a též konkrétních právních vztahů.

Zvláště obtížné praktické a teoretické otázky nastolují procesy, které budou probíhat v přechodné etapě přechodu od starého (o direktivní metody se opírajícího) k novému hospodářskému mechanismu.

Tato na několik let plánovaná etapa procesů přestavby hospodářského mechanismu klade před právní teorii a praxi zčásti nové, v praxi budování socialismu dosud neřešené problémy.

Z poznatkového systému teorie práva pro tyto nové otázky dosud plně adekvátní odpovědi odvodit nelze.

Na první pohled by se mohlo zdát, že právo se včlení do procesu přestavby hospodářského mechanismu prostě tak, že jednotlivé dílčí změny a úpravy budou provázeny změnou jednotlivých zákonů a komplexů právních norem, a že tu tedy jde o otázky platnosti a nerozpornosti normativních aktů, teorií dosti podrobně řešené.

Problematika je však mnohem složitější. Její kořeny neleží v problematice platnosti komplexů právních norem, ale ve vztahu a) společensky relevantní cíle — b) komplexy právních norem jako prostředek realizace cílů. Teoretické odpovědi na problémy, které tu vznikají, musí být odvozeny z úhrnu poznatků o společenském působení práva.

V přechodném období přestavby, v procesech provázejících postupné uplatňování nového hospodářského mechanismu, budou vedle sebe existovat vlastně tři soustavy společensky relevantních cílů:

a) soustava cílů překonaného hospodářského mechanismu a jí odpovídající právní prostředky a mechanismy,

b) soustava cílů několikaletého přechodného období postupné přestavby

hospodářského mechanismu, v níž se zvláštním, rozporným způsobem nutně budou prolínat cíle uvedené ad a) a cíle ad c),

c) soustava cílů nového hospodářského mechanismu a jí odpovídající právní prostředky a mechanismy.

Společensko ekonomické analýzy soustavy cílů prvého a třetího stavu hospodářského mechanismu, provedené jinými společenskými vědami, zejména ekonomickou teorií, ukazují, že v některých směrech, resp. subsystémech cílů jde o cíle rozporné, kontradiktorní. Část cílů o direktivní metody se opírající soustavy je neslučitelná s požadavky přestavby hospodářského mechanismu.

V přechodném několikaletém období, počínajícím rokem 1988, nutně dojde k dialekticky rozporné symbióze dílčích, ze staré soustavy dožívajících cílů a prostředků a perspektivní soustavy nových cílů, spojených s přestavbou.

Taková rozporná symbióza nemůže nevést k dílčím střetům a konfliktům, objektivně podmíněných a odrážejících se v procesech řízení. (Cesta k překonání těchto obtíží přechodného období je dána cíli a řízením přestavby, ale to samo problémy přechodného období neodstraňuje.) Tyto dílčí střety, konflikty a dialektické rozpory budou přirozeně postupem přestavby řešeny a odstraňovány, ale to nijak neznamená, že na jejich existenci v přechodném období nemusí teorie připravit prognostické analýzy a navrhovat prostředky adekvátního řešení.

Soustava právních norem a systém právní regulace, které vstupují jako objektivně nutný element do soustavy řízení a hospodářského mechanismu, budou těmito rozpornostmi a konflikty zasaženy, její funkce jimi bude částečně determinována. Velmi pravděpodobně budou tyto rozpory částí hospodářských subjektů chápány a interpretovány tak, že jde nikoli o objektivně podmíněné, nevyhnutelné rozpory, ale o rozpory, jejichž nositelem a příčinou je nedokonalá, nedomyšlená a nedostatečně funkční právní úprava.

Teoreticky je třeba vysvětlit, že při sebepromyšlenějším postupu změn právních norem a mechanismů působení práva tyto rozpory odstranit do důsledků nebude možno.

Právo, komplexy právních norem a mechanismy působení práva nemohou nepodléhat stejným zákonitostem jako celá soustava řízení a nemohou se vymknout působení a důsledkům objektivně působících rozporů a částečně protikladně působících faktorů přechodného období přestavby.

Pozornost je proto třeba upřít zejména na vzájemné vazby komplexu politického, ekonomického a právního řízení.

Tato situace dočasně nesmírně zvýší nároky na interpretační a aplikační praxi. Objektivně zvyšuje nároky na politickoekonomickou úroveň

a kvalifikaci pracovníků státních orgánů, vedoucích hospodářských pracovníků a řídících štábů podniků.

Jednou z možností, jak usnadnit řešení možných rozporů mezi některými trvajícími konkrétními povinnostmi a cíli dané etapy přestavby je promyslet právně politické mechanismy, které by průběžně umožňovaly hodnotit a slaďovat konkrétně vzniklé povinnosti s politickoekonomickými cíli.

Tak např. v činnosti kontrolních orgánů na všech úrovních a stupních je možno šířeji uplatnit princip, že kontrolní orgán může nesplněnou kontradiktorní povinnost kontrolovanému subjektu nevytýkat, ale vzít na vědomí, že uplatněný postup kontrolovaného lépe a zdůvodněji odpovídá vytyčeným cílům dané etapy přestavby a žádoucímu stavu.

To ovšem klade nesmírné nároky na politickoekonomickou a odbornou úroveň kontrolních pracovníků a velmi náročné politické vedení v jednotlivých etapách přechodného období.

Z hlediska zaměření práce kontrolních orgánů je žádoucí do důsledku promyslet vztah cílů přestavby, zákonů (resp. jiných obecně závazných předpisů) a konkrétních povinností subjektů ukládaných interními instrukcemi a konkrétními individuálními příkazy. Tyto tři úrovně, které v překonaném systému direktivního řízení namnoze působily stejným směrem (nebo tak byly chápány), se dostávají v přechodném období přestavby do zcela nových relací.

V přechodném období přestavby zřejmě musí být chápány jako rozhodující element systému řízení a jeho právního subsystému stanovené cíle přestavby a obecně závazné normativní akty. Z řady důvodů se v třetí úrovni, tj. v úrovni konkrétních závazných rozhodnutí a směrnic mohou projevovat nedostatky z hlediska žádoucího průběhu přestavby.

V procesech přestavby vystupuje též poznatek, že mechanismus hospodářského řízení je otevřeným systémem, který v dílčích aspektech může být doplňován podle poznatků společenské praxe. Pro mechanismy právní regulace, tvořící právní základ přestavby hospodářského řízení, pak vyplývá závěr, že efektivnost jejich společenského působení musí být trvale prověřována a zkoumána, přičemž kritériem kvality společenského působení může být jen společenská praxe, chápaná jako historický proces. Poznávání a hodnocení kvality působení práva je z tohoto hlediska stránkou poznávání reality společenských vztahů, jejich rozporů, a též místa a úlohy všech subsystémů společenského řízení.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 69—74

8.

EDUARD BORYS

K SOCIÁLNEJ PODMIENENOSTI HOSPODÁRSKEJ PRESTAVBY NAŠEJ SPOLOČNOSTI

Spoločenská produkcia predstavuje veľmi zložitý systém fungovania činnosti ľudí. Činnosť produkčného systému každej spoločnosti sa organicky spája so štruktúrou a fungovaním ďalších dôležitých oblastí spoločenského života, najmä oblasti politickej a kultúrnej. Tieto oblasti tvoria prostredie produkčného systému, vytvárajú podmienky pre jeho fungovanie. Vyznačené oblasti sú neoddeliteľnou súčasťou vyššieho celostného spoločenského systému. To, čo označujeme ako „ekonomický systém", je vlastne špecifický súhrn vzťahov určitého typu, vyčlenený abstraktným myslením zo živého konkrétneho celku mnohostranných spoločenských vzťahov. Podobne ako je z týchto vzťahov vyčlenený „politický systém" alebo „kultúrny systém".

Kultúra danej spoločnosti nie je akýmsi príveskom, na ktorom ekonomike nezáleží. K. Marx hovoril o „politickej ekonómii", pretože dobre videl sociálne súvislosti všetkých ekonomických kategórií a mechanizmov. Marx kritizoval buržoáznych ekonómov svojej doby, ktorí sa pokúšali konštituovať ekonomický systém „ako taký", bez analýzy historického spoločenského poriadku, ktorého bol súčasťou. Nie je možné plne uvažovať o štruktúre a funkciach ekonomického systému oddelene a nezávisle od sociálnych, politických a kultúrnych súvislostí. Marxov základný poznatok a požiadavka vidieť sociálne podmienky fungovania národného hospodárstva je dnes samozrejmou podmienkou vedeckých úvah v rámci ekonómie. Otázky sociálnej podmienenosti fungovania produkčného systému študujú ďalšie spoločenské vedy, najmä sociológia a sociálna psychológia. Napriek tomu stretávame sa v najrôznejších príspevkoch s názormi, ktoré tieto podstatné súvislosti nezohľadňujú a problematiku predstavujú tak, ako by sa ekonomika dala upravovať „sama o sebe" ľubovoľným spôsobom.

Pri analýze spoločenského systému v akejkoľvek rovine vždy ostane

jeho základným prvkom človek. Človek vnáša do tohto systému aktivitu a dynamiku, oživuje ho svojim konaním alebo umrtvuje svojou ľahostajnosťou a neúčastnosťou. Aj keby tento systém bol akýkoľvek, jeho fungovanie bude predovšetkým závisieť od výkonu a zamerania aktivity jednotlivcov a kolektívov, v ekonomike od ich pracovných výkonov, ktorých výsledným produktom sú užitné a výmenné hodnoty.

Musíme teda skúmať tie faktory, ktoré rozhodujúcim spôsobom určujú správanie ľudských subjektov orientované na dosahovanie stanovených cieľov, prostredníctvom voľby určitých prostriedkov. Vieme, že na správanie ľudí má veľký vplyv hodnotová štruktúra danej spoločnosti. Ide o to, či sa s ňou jednotlivci a kolektívy stotožňujú a ako ju prijímajú. Normy a hodnoty obsiahnuté vo vládnucej ideológii napríklad ukazujú, ako vysoko si cení daná spoločnosť zdravie, prácu, činorodosť, majetok, bohatstvo charakteru a pod., alebo záhaľku, nečinnosť, hry a pod. V socializme vystupuje ako dôležitý faktor občianskej, politickej vyspelosti a uvedomelosti to, do akej miery ľudia jasne chápu ciele socialistickej a komunistickej spoločnosti a dlhodobo sa riadia nimi vo svojom konaní. Do akej miery sa skutočne stotožňujú s hodnotami socializmu a správajú sa podľa noriem socialistickej morálky.

Správanie ľudí súčasne silne ovplyvňujú faktory reálnej spoločenskej situácie, ktoré môže pôsobiť alebo v súlade alebo v nesúlade s hlásanými spoločenskými normami a hodnotami. Preto je dôležité, aby základné ciele, normy a hodnoty boli spoločenskými inštitúciami, hromadnými oznamovacími prostriedkami a v procese výchovy a vzdelávania jasne vyhlásené, objasňované a propagované a aby sa nimi skutočne riadili všetci, aj vedúce zložky spoločenského systému, osoby, ktoré sú vo vedúcich funkciách na všetkých úrovniach a vo všetkých oblastiach. Ide o to, aby „pracujúce masy" nevideli v správaní vedúcich, „riadiacich kádrov" a „predstavených" protiklad medzi požiadavkami kladenými na prostých občanov a medzi oficiálne hlásanými požiadavkami. V inom prípade bude jestvovať „dvojaká" morálka, súkromná a verejná. Jedna, podľa ktorej sa budú jednotlivci a kolektívy skutočne správať, a druhá, ktorú budú hlásať a na verejnosti proklamovať.

Snáď nejvýznamnejšia z hľadiska našej problematiky je otázka motivácie jednotlivcov, kolektívov, podnikov, tj. celého komplexu faktorov a mechanizmov, ktoré aktivizujú ich správanie v požadovanom smere. V tomto komplexe vystupuje veľmi zložitý systém odmien a sankcií najrôznejšieho druhu a v produkčnej oblasti predovšetkým systém odmien za prácu. Je potrebné zdôrazniť, že v motivačnom systéme nepôsobia len faktory priamej odmeny za prácu (mzda, plat), ale mnoho ďalších sociálnych činiteľov. Z hľadiska výkonu daného subjektu (jednotlivca, kolektívu, podniku) je dôležité, aby protirečenia medzi jednotlivými faktormi

ovplyvňujúcimi ich konanie nenadobudli podobu protikladov, aby jestvoval určitý celkový súlad, „optimálny vzťah", napríklad medzi príjmami za prácu (mzdovou politikou) a bytovou politikou, medzi pracovnými a mimopracovnými odmenami. Podobne je tomu vo vnútri týchto faktorov, aby napríklad nebola rovnako odmeňovaná dobrá aj zlá práca.

Vonkajšou stránkou motivácie subjektov je ich záujem. Marx zdôrazňoval, že musíme posudzovať správanie subjektov podľa záujmov, ktoré objektívne sledujú. A tie sú dané zložitou súhrou sociálnych činiteľov. Nám ide predovšetkým pri sledovaní produktívnej činnosti o záujem o prácu, a to najskôr o záujem jednotlivcov o prácu. Otázku možno sformulovať takto: ako a čím sú jednotlivci motivovaní vo svojej pracovnej činnosti? Jestvuje v danom systéme veľká alebo malá motivácia k pracovnému výkonu a ku kvalitnej práci? Je samozrejme, že od toho bude závisieť, či systém spoločenskej produkcie bude skutočne fungovať podľa kritérií výkonu, efektívnosti alebo podľa iných kritérií.

Mnoho ľudí aj u nás je presvedčených, že výkon a kvalita práce sú priamo závislé na súkromnom vlastníctve podmienok materiálnej výroby. Človek podľa týchto názorov jednoducho pracuje hodne a dobre, keď pracuje „na svojom", „na seba". A podaktorí sú presvedčení, že ľudia v súkromokapitalistickom hospodárstve pracujú hodne práve preto a že ľudia v sozializme necítia spoločenské vlastníctvo podnikov ako „svoje", že toto je pre nich rýdzo abstraktné. V skutočnosti tomu tak nie je. Je pravda, že v kapitalistickej ekonomike je osobný záujem jednotlivcov na výkone a kvalite práce, na fungovaní podniku a pod. spojený so súkromným vlastníctvom, lenže nie podnikov, výrobných prostriedkov, ale vecí, tovarov dlhodobej spotreby — domov, bytov, chát, automobilov, všeobecne peňazí. Takto získané tovary a peniaze tvoria prostriedok pre určité spoločenské postavenie a súvisia s celkovým spôsobom hodnotenia a so spoločenským uznaním. Len u malého percenta populácie ide v podmienkach vyspelej veľkovýroby o vlastníctvo podnikov, výrobných prostriedkov. Tých, ktorí vlastnia aspoň určitý diel akcií vo vyspelých kapitalistických štátoch (USA), je okolo 10 % a z toho väčšina vlastní tak nepatrný diel, že nemá reálny vplyv na riadenie podnikov a ani z tohto vlastníctva nepoberá príjem porovnateľný s výškou odmeny za prácu. Skutečné veľké príjmy z vlastníctva podnikov má len malá menšina (radovo 3 % populácie).

A tak pracovný výkon, ktorí naši mnohí ľudia vidia vo vyspelých kapitalistických krajinách, nie je daný len existenciou súkromného vlastníctva podnikov, ako sa to pokúša zdôvodniť buržoázna ideológia, ale pôsobením celého komplexu mechanizmov, ktoré sa v kapitalistickej ekonomike rozvinuli a v daných sociálnych podmienkach nútia každého, kto chce dosiahnúť aspoň priemernú životnú úroveň, aby pracoval kvalitne

a podával veľký výkon. Sú to teda faktory riadenia, ktoré sú jadrom motivácie jednotlivcov, spolu s faktormi sociálnej štruktúry. Existuje určitý pomer, súlad medzi množstvom a kvalitou práce, odmenou za prácu a prestižou jednotlivca, jeho spoločenským postavením. Jednotlivec je odmeňovaný podľa zákonov hodnoty, ktoré sa presadzujú pôsobením zložitých mechanizmov trhu a konkurencie. Pracovná sila predstavuje tovar a cena tohoto tovaru musí zodpovedať jeho výmennej hodnote.

Prečo teda v našej socialistickej spoločnosti, ktorá dala svojim členom takéto sociálne vymoženosti, že by ich mali motivovať k hodnotnej práci pre spoločnosť, existuje veľká časť jednotlivcov, ktorí pracujú málo a zle, takže celkový pracovný výkon a produkcia práce je nižšia ako vo vyspelých kapitalistických krajinách. Ak chceme na túto dôležitú otázku zodpovedať rozumne a objektívne, musíme pochopiť celý rad okolností, ktoré vo svojom celku vedú k tomu, že systém riadenia v období extenzívneho rastu vytvoril taký systém odmeňovania za prácu, ktorý spolu s ostatnými sociálnymi faktormi predstavuje málo funkčný motivační systém. Predovšetkým preto, že nedokázal realizovať teoretické princípy odmeňovania a dopustil, aby jednotlivé faktory pôsobili nesúladne a protikladne. Jednoducho, základný problém ako vytvoriť efektívny motivačný systém v nových spoločenských podmienkach socializmu nebol dosiaľ úspešne vyriešený.

Hlavnou príčinou uvedenej skutočnosti bolo to, že predpisy a vykonávacie nariadenia nezohľadnili dostatočne princíp odmeňovania podľa množstva a kvality práce, rozdiel medzi prácou jednoduchou a zložitou, prácou nekvalifikovanou a kvalifikovanou, medzi nízkym, priemerným a vysokým výkonom jednotlivcov. Preto sú príslušné inštitúcie plne zodpovedné za žiadúcu diferenciáciu. V našej konkrétnej situácii by základným hľadiskom mal byť vedeckotechnický rozvoj, a teda väčšia diferenciácia podľa kvalifikácie a vzdelania. Je veľmi dôležité, aby zásady odmeňovania za prácu boli verejne propagované a boli všetkým jasné, aby najmä mladí ľudia vedeli, v čom a ako je závislá životná úroveň každého z nás na našej práci a akú odmenu môže v tom alebo inom zamestnaní očakávať. Pre mladých ľudí je to nevyhnutné, aby si mohli urobiť životnú predstavu o svojich perspektívach, aby si volili podľa toho svoje budúce povolanie, aby vynakladali svoje úsilie na získanie kvalifikácie. Aby verili, že ich vlastná práca bude skutočne určovať ich spoločenské postavenie, hmotné a morálne hodnotenie, životné ciele. Uskutočnenie diferenciácie odmien za prácu v jednotlivých kategóriách zamestnaní podľa zložitosti práce plynie v danej konkrétnej situácie spoločnosti. Ak chceme uskutočňovať rýchly vedecký a technický pokrok, musí práve toto hľadisko zložitosti práce vstupovať do systému pracovných odmien. Dosiaľ platné smernice o zaraďovaní pracovníkov do

jednotlivých platových alebo mzdových tried a o priznávaní rôznych príplatkov, udeľovaní výnimiek a pod. predstavujú neprehľadný súbor príkazov a smerníc, z ktorých mnohé sú nejasné a protichodné. Mnohé vznikli ako dôsledok rôznych preferencií podľa tlaku podnikov, inštitúcií a rezortov so zdôvodnením dôležitosti spoločenského významu niektorých činností. K tomu pristupoval neporiadok v mzdovej politike, takže rôzne podniky odmeňovali rovnakú prácu rôzne. Oficiálne sa udržiavali rôzne privilégia podľa postavenia v systéme riadenia. Doterajší systém odmeňovania za prácu nevytvoril nový efektívny socialistický systém motivácie jednotlivcov k pracovnému výkonu a ku kvalite odovzdávanej práce.

Ako bolo uvedené, zásada odmeňovania prijatá marxistickou teóriou pre etapu socializmu sa v praxi dostatočne nerozvinula. V tejto konkrétnej situácii je preto nevyhnutné najskôr odstrániť nivelizáciu, vypestovať v ľuďoch návyky a presvedčenie, že budú odmeňovaní skutočne podľa individuálneho výkonu a podľa hodnôt, ktoré vytvárajú. Ak majú sa mať všetci lepšie, musí každý dávať spoločnosti viac, ako od nej berie. V dnešnej situácii socialistickej priemyselnej veľkovýroby môžu byť všetky základné potreby ľudí (bývanie, ošatenie, potrava, vzdelanie, zdravotnícka starostlivosť) pri správnom spoločenskom riadení a plánovaní plne uspokojované. Preto ďalšie zvyšovanie materiálnej životnej úrovne by sa nemalo vyvíjať len v smere živelného pestovania „konzumentských" vzorov. Ďalšie zvyšovanie životnej úrovne by sa malo uberať v smere zvyšovania kultúrnej úrovne pracujúcich, skvalitňovania starostlivosti o zdravie všetkých ľudí, rozširovanie vyšších foriem vzdelania, masovej kultúrnej tvorivosti, všetkých tých prvkov, ktoré prispievajú ozajstne k rozvoju ľudskej osobnosti.

Všetky úvahy o ľudskej aktivite, iniciatíve, motivácii k vysokému pracovnému výkonu a ku kvalitnej práci obsahujú dôležitú filozofickú stránku, ktorá nemôže byť riešená v púhom rámci ekonómie. Je to otázka, čo vlastne človek v modernej socialistickej spoločnosti objektívne potrebuje k plnému životu a k rozvoju svojej osobnosti? Na odpovedi bude závisieť program a plán toho, čo chce spoločnosť vyrábať, aby ľudia mali dostatok prostriedkov na uspokojenie svojich životných potrieb na dnešnej a budúcej úrovni a pritom aby spoločnosť nemrhala prostriedkami. Táto otázka úzko súvisí a viaže sa na ciele spoločenského vývoja. Ak má komunizmus postupne prejsť k rozdeľovaniu podľa objektívnych potrieb, musíme tieto potreby poznávať, formulovať ich, modelovať a postupne im tiež podriaďovať plánovanie produkcie užitných hodnôt. Preto úvahy o prechode socialistických krajín k intenzívnemu rozvoju hospodárstva nemôžu vychádzať len z hľadiska a požiadaviek vedeckotechnickej revolúcie, ale tiež z perspektív budovania komunistickej spoločnosti. Musia voliť najefektívnejšie prostriedky a racionálnu organizáciu výroby. Ne-

pôjde ovšem o neobmedzenú tovarovú výrobu s nekonečnou špirálou spotrebiteľských hodnôt, ale o výrobu toho, na čom sa spoločnosť zhodne, že je potrebné k optimálnemu rozvoju človeka ako druhu, s rozumnou mierou variability v potrebách jednotlivcov.

1989 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA 4 PAG. 75—79

9.

PAVEL HUNGR

MAJETKOVÉ HODNOTY A ÚČINNOST PRÁVA V PROCESU PŘESTAVBY HOSPODÁŘSKÉHO MECHANISMU

Každý systém hodnot odráží rozpory společnosti, ve které vznikl. Funkčnost a efektivita právních norem, jako jednoho z prostředků řešení těchto rozporů, je proto závislá na posunu hodnotové orientace subjektů do společensky žádoucích poloh. V opačném případě působí právo relativně neúčinně. Rozpory jím regulovaných společenských vztahů nejsou řešeny, ale — v nejlepším případě — pouze tlumeny.

Pozitivní hodnotová orientace subjektů práva je však procesem závislým na řadě faktorů projevujících se ve struktuře konkrétních mezilidských vztahů. Věc je o to složitější, že řada těchto faktorů je ovlivňována formami působení mimoprávního.

Klikatá cesta k účinnosti práva prostřednictvím harmonizace hodnot individuálních, respektive skupinových s hodnotami celospolečenskými začíná poznáváním různorodých okolností a odkrýváním příčin vedoucích k negativní a protispolečenské deontické orientaci občanů v každodenních sociálních situacích.

Postupná realizace Zásad přestavby hospodářského mechanismu v ČSSR předpokládá zvýšení účinnosti práva jako jednoho z prostředků dosažení vytyčených společenských met. Jednou z nejtěžších překážek na této cestě je palčivý problém deformace hodnotové složky právního vědomí ve vztahu k majetku, zvláště pak v socialistickém vlastnictví.

Snaha státních orgánů a dalších společenských institucí o překonání závažných negativních jevů v této oblasti má dnes takřka chronický charakter — dlouhodobě nepřináší žádoucí výsledky. To platí i pro stávající normativně právní úpravu, kterou všek samu o sobě — bráno z juristického pohledu — nelze považovat za nekvalitní či zastaralou. Ani právo však nemůže překračovat své funkční meze.

Jak vlastně vypadá současný stav? Za více než dvě desítky let od vy-

dání platných trestněprávních norem se ustálily formy získávání majetku nepoctivým způsobem, které se nejčastěji projevují jako:

a) nedovolená činnost mající charakter služeb obyvatelstvu,

b) poškozování spotřebitelů v obchodě, pohostinství a dalších službách,

c) nedovolený dovoz a vývoz zboží bez placení nebo při krácení cla a jeho prodej za spekulační ceny nebo valutové machinace,

d) vytváření tzv. černých fondů v organizacích za účelem financování nedovolené činnosti,

e) nadsazování odměn za vykonané práce nebo úhradu prací vůbec nevykonaných či vadných,

f) četné formy úplatkářství a korupce včetně poskytování naturálních plnění či neoprávněných výhod,

g) rozkrádání nebo poškozování majetku v socialistickém vlastnictví,

h) krádeže, podvody, vydírání a jiné formy obohacování ke škodě občanů.

Zvlášť znepokojující je, že při stálosti „vžitých" forem se projevuje každoroční nárůst kvantity a nové kvalitativní prvky:

a) delikty skupin místně nebo meziresortně propojených,

b) vyšší podíl recidivního jednání.

V roce 1986 bylo stíháno pro trestné činy a přečiny proti majetku v socialistickém vlastnictví celkem 42 460 osob, které svými delikty pokryly takřka pětinu (18 %) celkové kriminality. V průměru se jedná o 115 pachatelů za den, 5 za hodinu a jednoho za každých 12 minut. Celková výše škod touto protiprávní činností způsobených činí ročně 150—200 miliónů korun.[1])

Sociologické výzkumy z posledních let potvrzují, že hlavní příčiny tohoto stavu tkví v disproporcích ekonomických vztahů. Jejich odrazem je deformovaný hodnotový vztah k majetku ve vědomí části občanů a konkrétním důsledkem pak chování v rozporu s právní normou jako prostředek dosažení cíle majetkové povahy. Žádná z dosavadních změn v soustavě hospodaření, žádný soubor opatření zatím nevyvolal takové účinky, které by negovaly rozvoj tendencí jednostranné preference materiálních hodnot, jejich naplnění protiprávním či amorálním způsobem. Nabízí se otázka: proč? Nejpravděpodobnější je, že žádná z těchto úzkostlivě řízených změn nepronikla až ke kořenům hluboce vžitých návyků sociální adaptace občanů. Ba naopak, přehnaným a jednostranným zdůrazňováním materiálních stimulů (nestabilních a často obměňovaných), ekonomických cílů bez adekvátních opatření v oblasti morálky, politiky, ideologie a kul-

[1]) Blíže viz Pešta, K.: O některých problémech boje s neoprávněným obohacováním, Informační týdeník FÚTI, 1987, č. 16, 19 a Výber zo svetovej a československej tlače, 1987, č. 38, str. 12.

tury byl negativní hodnotový trend v myšlení subjektů práva spíše posilován.

V této souvislosti je třeba připomenout, že člověk je takový, jakým ho utvoří společenské poměry. Psychologové charakterizují proces sociálního učení jako snahu napodobovat, při současné redukci primárních pudů. Sociální učení a adaptace v konkrétních poměrech variabilních sociálních situací, to je proces trvající celý lidský život. Už v jeho počátcích jsou redukovány primární, pudové potřeby — dílem věkem, dílem sociálními aspekty. Uspokojování primárních potřeb dnes proto nepatří ke statisticky významným motivům majetkové protiprávní činnosti.

Snaha mít stále více pramení z potřeb sekundárních, které se mění spolu s materiální úrovní a z nich vyplývají další a další osobní či skupinové motivy a cíle. V rámci forem mezilidské vzájemnosti tak sílí vitální tendence napodobování, přičemž jako nejvyšší vzory slouží členové sociálních skupin dosahujících svou životní úrovní špičkové parametry. Nic anomálního, pokud by se ovšem vzorová sociální vrstva skládala pouze ze společensko-profesních skupin, jejichž míra odměny a výše příjmů odpovídá míře zásluh a ocenění jejich skutečné práce pro společnost. V různorodé infrastruktuře vrstvy s vyšším materiálním standardem jsou však promiskue i skupiny, jejichž majetková úroveň zdaleka neodpovídá míře práce, společenským zásluhám.

Hodnoty a normy těchto „vzorových" skupin jsou nezřídka na nejzazším konci společensky negativní stupnice. Důsledkem toho je buď narůstající pocit sociální nespravedlnosti a společenského nedocenění u příslušníků skupin méně materiálně situovaných, avšak s převážně pozitivní deontickou hodnotovou orientací, anebo protiprávní tendence skupin s relativně nižším standardem, ale s vysokými majetkovými ambicemi a hodnotovými sklony k oportunistickým právním postojům. Jejich členové se v právních situacích často rozhodují výhradně podle referencí a vzoru „úspěšných" skupin s problematicky nabytou nadprůměrnou materiální úrovní, a to i v případě, že výsledné chování je v rozporu s právní normou. Na tomto stavu se bohužel příliš nezměnilo ani po vydání Souboru opatření federální vlády k předcházení obohacování a k zajištění účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů (prosinec 1982).

Potenciálním zdrojem společensky škodlivé deformace hodnotové hierarchie a následného rozporu chování subjektu s požadavky právní normy se tak stává nejen rozdílná životní úroveň, nestejné podmínky práce a nivelizace v odměňování, ale i příčiny odvozené, např. přesvědčení o faktické sociální nerovnosti (snaha o její překonání svépomocí) či osobní nedoceněnosti, nevíra v dosažení žádoucího (napodobovaného) majetkového standardu každodenní kvalitní a iniciativní prací. Vzniká klima ne-

důvěry v oficiální proklamované hodnoty, jejichž platnost a význam je popírán společenskou praxí. K upevňování tohoto tristního stavu přispívá řada faktorů sociální reality.

Jako příklad lze uvést postoje vedoucích pracovníků na všech stupních řízení. Úroveň hodnotové složky jejich právního vědomí je překvapivě nízká. Převládající utilitární, pragmatické tendence, až příliš často pramenící z jediného zájmu, jímž je snaha splnit jakýmkoliv způsobem ukazatele sledované nadřízenými orgány. Důsledkem je otupená citlivost k požadavkům právních norem — zvláště těch, jejichž obsah ztěžuje či ohrožuje realizaci skupinového (např. podnikového) zájmu. Svědčí o tom mj. i skutečnost, že pouze necelá desetina hospodářských trestných činů je stíhána na základě oznámení vedoucího poškozené organizace. Výsledky nedávno publikovaných výzkumů potvrzují, že hlavní příčina tkví v preferenci skupinových zájmů, s níž jsou spojeny výhrady vůči přiměřenosti či vhodnosti právních norem i laxní postoj k jejich požadavkům.[2])

Tato hodnotová deformace je hlavní příčinou malé angažovanosti vedoucích pracovníků v boji s hospodářskou trestnou činností. Její sociální důsledky jsou však mnohem horší. Spočívají v posilování přesvědčení příslušníků pracovního kolektivu o beztrestnosti postihu nelegálního majetkového obohacování. Prostřednictvím právních norem prosazovaná hierarchie hodnot (dobře vykonaná práce — odpovídající odměna a pocit uspokojení — iniciativa a nadprůměrný výkon — preferenční odměna a zvýšení společenské prestiže) ztrácí za těchto okolností na účinnosti. Její autorita a závaznost postupně slábne překrývána každodenní empirií, jejímž prostřednictvím se subjekt seznamuje s trpěnými formami obohacování, s obcházením právních norem „v zájmu podniku, dílny nebo oddělení". Postupně vypozoruje, že počet latentních případů daleko přesahuje počet případů odhalených, že tudíž pravděpodobnost právního postihu je velmi malá, zvláště s ohledem na výši potenciálního prospěchu, který je možno protiprávním jednáním bezpracně a rychle získat.

Tomu všemu napomáhají i nedostatky v práci kontrolních orgánů. Dopad vlivu resortních, místních nebo skupinových zájmů působí i na tomto úseku velmi rušivě, v rozporu s posláním těchto složek i s požadavky socialistické zákonnosti.

Co lze v tomto směru očekávat od přestavby hospodářského mechanismu? V důvodové zprávě k návrhu zákona o státním podniku je přestavba charakterizovaná jako prvořadý politickoekonomický úkol, který musí mít komplexní charakter. To je skutečně nový prvek, zvýrazňující

---

[2]) Blíže viz Bartošíková, M.—Nesnídal, J.: Hospodářská kriminalita a oznamovací povinnost vedoucích hospodářských pracovníků, Moderní řízení, 1987, č. 6, str. 27 až 30; Bartošíková, M.: Kriminální činnost vedoucích hospodářských pracovníků, Moderní řízení, 1987, č. 7, str. 28—30.

nejen organickou jednotu plánování, ekonomických nástrojů, organizační struktury řízení a kádrové politiky, ale i dalších stimulů, tj. nástrojů ideologických, právních, estetických, axiologických, etických. Takto pojatá komplexnost je nezbytnou podmínkou překonávání ekonomických disproporcí. Zahrnuje i požadavek radikálního ozdravení celkového morálně společenského klimatu, prosazování impulsů vyvolávajících proměny v hierarchii osobních a skupinových hodnot. Pouze na tomto základě se i právní normy mohou stát opravdu účinným nástrojem regulace hospodářských vztahů.

DAS SCHÖPFERISCHE VERMÄCHTNIS DES LENINISMUS FÜR DIE LÖSUNG DER AKTUELLEN FRAGEN DES STAATES UND DES RECHTES

Zusammenfassung

1. ÜBER LENINS WERK „STAAT UND REVOLUTION"

Mit dem Jubiläum der Großen sozialistischen Oktoberrevolution ist auch die Entstehung eines der bekanntesten und bedeutendsten theoretischen Werke W. I. Lenins, die Entstehung der Arbeit „Staat und Revolution" untrennbar verbunden. Dieses Werk von Lenin beinhaltet vor allem eine positive Deutung der marxistischen Auffassung des Staatswesens. Einen anderen Aspekt und zugleich eine notwendige Bedingung der weiteren Entwicklung der marxistischen Theorie des Staates stellt der unversöhnliche Kampf gegen die Gefahr der Deformation dieser Lehre dar.

Lenin widmete große Aufmerksamkeit der Erklärung des Staatswesens und der Marx- und Engelsschen Auffassung hierzu. Damit ist auch die Erklärung der Entstehung des Staates als eines Instruments der Herrschaft einer Klasse über der anderen eng verbunden. Deshalb ist der Staat, der in der sozialistischen Revolution geboren wird, unbedingt und unvermeidlich eine Diktatur des Proletariates.

Lenin versteht jedoch den sozialistischen proletarischen Staat als einen „absterbenden" Staat in Abhängigkeit davon, wie seine Einheit in der Gesellschaft gestärkt, wie sein wahrhaftig demokratischer Charakter vertieft wird.

Der Prozeß der Demokratisierung, d. h. der Sozialisation des Staates muß ein kontinuierlicher und bewußter Prozeß sein. Gleichzeitig bleibt jedoch dieser revolutionsmäßig sich verändernde Staat das Hauptinstrument der revolutionären Veränderungen der Gesellschaft und ihrer Umgestaltung.

2. ZU EINIGEN ASPEKTEN DER LENINISCHEN THEORIE UND METHODOLOGIE DER KRITISCHEN ANALYSE

Lenins Werk „Staat und Revolution" stellt eines der überzeugendesten Beispiele der kreativen Anwendung der marxistisch-leninistischen Theorie und Methodologie der kritischen Analyse der bürgerlichen Ideologie dar.

Einen entscheidenden Platz in der marxistisch-leninistischen Theorie der kritischen Analyse nimmt das Prinzip der Parteilichkeit ein. Die kritische Analyse, das Prinzip der Parteilichkeit hat nichts Gemeinsames mit dem vulgären Soziologismus, sie erschöpft sich nicht bloß in der Enthüllung der sozial-politischen Bedingtheit der jeweiligen Ideologie, sondern sie entdeckt ihre ideell-theoretischen Quellen, erforscht ihre gnoseologischen Ausganspunkte, ihre Methodologie, bewertet ihre theoretische Argumentation, identifiziert ihre Stelle im System der bürgerlichen Ideologie, konfrontiert theoretische und ideologische Positionen der Vertreter mit ihren konkreten politischen Einstellungen, enthüllt Spezifika ihrer Strategie und Taktik.

Die kritische Analyse bedeutet jedoch nicht die Ablehnung der bürgerlichen

Rechtstheorie. Wie in der sowjetischen philosophischen Literatur betont wurde hat jede Theorie in Bezug auf den gesellschaftlichen Charakter ihren gnoseologischen und ideologischen Aspekt. Die Aufgabe der Marxisten besteht nach Lenin in der Fähigkeit, sich diese wissenschaftliche Erkenntnisse anzueignen und zu überarbeiten, nachdem sie ihrer reaktionären Tendenzen befreit worden waren.

3. DIE FRAGE DER ÜBERGANGSPERIODE UND DER ENTWICKLUNGSETAPPE DES SOZIALISTISCHEN STAATES

Lenins Werk „Staat und Revolution" bringt eine Reihe von wichtigen Thesen, deren richtige Deutung selbst bei der Kenntnis Lenins weiterer Arbeiten und bei einem gründlichen Verständnis gegenwärtiger Ereignisse außerordentlich anspruchsvoll und häufig diskutabel ist.

Die Veränderungen, die im Prozeß der Umgestaltung erfolgen, werden als die größten und bedeutendsten seit der Großen sozialistischen Oktoberrevolution gewertet. Wenn die Gesellschaft, wie sie von Marx und Lenin formuliert wurde, nach der Machtergreifung durch das Proletariat eine Übergangsperiode, die niedere Phase des Kommunismus durchmacht und erst dann den vollständigen Kommunismus erreicht, wenn die bedeutendste Veränderung in der Gesellschaft nach der Beedingung der Übergangsperiode gerade mit dem Einstieg in die sozialistische Phase der Entwicklung verbunden ist, dann ist es zuzulassen, daß sowohl das theoretische als auch das praktische Projekt der sowjetischen Umgestaltung jene Trennlinie darstellt, wo die Übergangsperiode endet und die niedere Phase des Kommunismus, d. h. der Sozialismus anfängt. Wenn man die Periode vor dem entwickelten Sozialismus als eine Übergangsperiode charakterisieren würde, dann deckt sich die gesamte Übergangsperiode mit dem Staat der Diktatur des Proletariates.

4. BEMERKUNG ZUR DEMOKRATIE

W. I. Lenin faßte die Demokratie als eine historische Erscheinung auf. Er verstand sie historisch konkret, also konsequent klassenmäßig. Es war ihm offensichtlich, daß das Proletariat auf alles Positive in der Entwicklung der Demokratie anknüpft und mit dem neuen klassenmäßigen Inhalt erfüllt und zur weiteren Entwicklung bringt. Zugleich war er sich dessen bewußt, daß die ökonomische, soziale, kulturelle usw. Rückständigkeit Rußlands und die davon produzierte sozial-politische Umwelt schwerwiegende Hindernisse bei der Formierung der proletarischen politischen Gesellschaft und des Sozialismus sein werden.

Für W. I. Lenin war besonders die Pariser Kommune eine wichtige Quelle der Belehrung, die die grundlegenden Entwicklungsprinzipien der Demokratie mit einem neuen proletarischen Inhalt erfüllte: Freiheit, Gleichheit, Sicherheit und Teilnahme der Bevölkerung an der Verwaltung und Entscheidung über öffentliche Angelegenheiten; sie legte Grundlagen der Selbstverwaltungsorganisation des Proletariates und der Werktätigen. Gleichzeitig berücksichtigte Lenin auch spezifische Bedingungen in Vorrevolutions- und Revolutionsrußland.

Die Sowjets wurden zur unmittelbaren Organisation des Proletariates. In ihrer Struktur kam das Produktions-, später das Produktions-territoriale Prinzip zur Geltung. Die Sowjets bauten wesentlich den formalen Charakter der Demokratie ab. Im Zeitraum des Bürgerkrieges wird die sowjetische Demokratie objektiviert als Demokratie der Destruktion der alten Gesellschaft und der alten Verhältnisse und

als Demokratie der neuen, eine neue sowjetische Gesellschaft anstrebenden Macht.

Die Bedingungen, aus denen die Demokratie der Massenaktion und der Massentat hervorging, haben gleichzeitig ihre Grenzen gesetzt. Im Zeitraum einer relativen Ruhe wurde es dringend, die Massen in die „geläufige" Verwaltung und Leitung des Aufbaus der neuen Gesellschaft einzubeziehen. Es stieß jedoch auf eine Bildungsbarriere, auf einen Mangel an Erfahrungen bei der demokratischen Verwaltung, an demokratischen Leitungsmethoden seitens der Werktätigen. Es entstand die Notwendigkeit, sich mit einigen alten Mechanismen und gewissermaßen mit der alten personallen Zusammensetzung „auszuhelfen". Anderseits orientierte Lenin die Partei an einer Positiven Transformation der Demokratie der Massentat, an der Teilnahme der Werktätigen an der Verwaltung und Leitung des Staates und der Gesellschaft. Jeder Werktätige sollte wieder in die öffentliche Tätigkeit adäquat seiner Ausbildung, seinen Fähigkeiten und Interessen einbezogen werden. Diese Teilnahme sollte für ihn zur Schule der Demokratie, zur Vorbereitung auf die demokratische Entscheidung werden.

Die Entwicklung des Demokratismus in den ersten Jahren der Neuen Ökonomischen Politik erfüllte evolutionsmäßig grundlegende Prinzipien der durch die Macht des Proletariates im Bündnis mit den Bauern profilierten Demokratie. Sie entwickelte die Schule der Demokratie zu den ersten Sprossen der eigenen Entscheidung des Proletariates und der Bauern über staatliche und öffentliche Angelegenheiten. Weiter konnte sie dieses Prinzip offenbar noch nicht entfalten.

5. FREIHEITSPRINZIPIEN IN DER SOZIALISTISCHEN DEMOKRATIE

Die Entwicklung der sozialistischen Demokratie gehört zu den wichtigsten Aufgaben der Gegenwart. Das demokratische Milieu ist eine notwendige Voraussetzung für die Erhöhung der angagierten Einstellungen aller Mitglieder der Gesellschaft, für ihre freie Entwicklung.

Unter den heutigen Bedingungen sind Freiheitsprinzipien durch soziale Bedürfnisse der Gesellschaft festgelegt, in denen sich sowohl die Interessen der Gesellschaft als auch des Staates und der Individuen widerspiegeln. Si sing unmittelbar abhängig besonders von dem zeitweiligen Entwicklungsstand der Gesellschaft. Dabei wirken sie sich rückläufig auf die weitere Entwicklung der Gesellschaft. Auf dem sozialpolitischen und Rechtsgebiet sind folgende Prinzipien der Freiheit abzugrenzen: Gleichheit, sozialistischer Kollektivismus, die Bewältigung der den Bedürfnissen und Interessen der Gesellschaft und des Individuums entsprechenden Bedingungen, die allseitige und vollständige Entwicklung der Persönlichkeit aufgrund der harmonischen Entfaltung aller grundlegenden Sphären des gesellschaftlichen Lebens, die Achtung der Freiheit, der Rechte und der Gesetzinteressen anderer Subjekte, ihre untrennbare Verbindung mit den Pflichten und deren Erfüllung.

6. UMGESTALTUNG UND DEMOKRATIE

Abhängig vom Demokratiegrad des politischen sozialistischen Systems ist gewissermaßen diejenige Art und Weise der Lösung von entscheidenden Fragen des Lebens der ganzen Gesellschaft, der Klassen, der sozialistischen Schichten und Gruppen sowie Individuen und der zwischen ihnen objektiv existierenden und immer wieder auf verschiedenen Ebenen und in unterschiedlichen Zusammenhängen sich

reproduzierenden Widersprüche, die objektive Tendenzen und Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung der Gesellschaft und gleichzeitig auch berechtigte Interessen dieser sozialen Klassen, Schichten, Gruppen sowie einzelner Bürger berücksichtigt und es vermag, sie in Richtung des gesellschaftlichen Fortschritts zu integrieren.

Es steht dabei fest, daß der Prozeß der kontinuierlichen Vertiefung des Demokratismus des politischen Systems und der ganzen Gesellschaft, seine Bereicherung um Elemente der Selbstverwaltung und der direkten Demokratie — ähnlich wie in anderen sozialistischen Ländern — nicht genügend intensiv war. Deshalb ist in einem relativ kurzen Zeitraum ein erzwungener Komplex der schrittweisen, in einer Zeitfolge aufeinander aufbauenden Operationen auf der institutionellen sowie faktischen Ebene des politischen Systems in Richtung einer deutlichen Vertiefung seines demokratischen Charakters zu realisieren.

Die Aufmerksamkeit muß den Fragen der direkten Demokratie, in den nächsten Jahren dann ihrer konsultativen Form gewidmet werden, die sich in den letzten Jahrzenten praktisch nicht entwickelte. Gleichzeitig ist die direkte Demokratie mit der Demokratie auf der Basis der Vertretungen zu verbinden, die auch weiterhin die überwiegende Form der Realisierung der Volksmacht darstellen wird.

Im System der Vertretungsdemokratie ist die Bedeutung des Wahlaktes und die Beziehung des Abgeordneten zu den Wählern bzw. zu allen Komponenten der Nationalen Front, für die er kandidierte, zu stärken. Zugleich sind die Vertretungsorgane auf allen Ebenen als wirkliche Organe der Staatsmacht zu konstitutieren, ihre Stellung innerhalb des Systems der sozialistischen staatlichen Organe muß gestärkt werden.

Es muß die Aufgabe des Leitungszentrums neu gelöst werden, das auf strategische und konzeptionelle Fragen und auf die Lösung der Problematik der relativen Selbstständigkeit und Selbstverwaltung der territorialen Staatsorgane, Staatsbetriebe sowie anderer Institutionen ausgerichtet sein wird.

Die Nationale Front bleibt auch weiterhin ein bedeutendes institutionelles Instrument der positiven Konfrontation und der Vereinigung der spezifischen Interessen von durch politische Parteien, gesellschaftliche und Interessenorganisationen repräsentierten Klassen, sozialen Schichten und Gruppen, der Formierung der allgemeinen Interessen der Werktätigen in unserer Gesellschaft.

Mit der voranschreitenden Demokratisierung des politischen Lebens werden die Anforderungen an die Durchsetzung der Führungsrolle der kommunistischen Partei wachsen. Unter neuen Bedingungen der Entwicklung unserer sozialistischen Gesellschaft werden insbesondere die wissenschaftliche Konzeptionstätigkeit, die durchdachte politisch-organisatorische Wirkung, die qualifizierte ideologische Arbeit, die konsequente Kaderpolitik und die Kontrolle der Tätigkeit der Kommunisten in allen Gliedern des politischen Systems und in allen gesellschaftlichen Strukturen bei der Realisierung der strategischen Konzeption der Beschleunigung und Umgestaltung ihre wichtige Rolle spielen.

7. DIE STRATEGIE DER BESCHLEUNIGUNG DER WIRTSCHAFTLICHEN UND SOZIALEN ENTWICKLUNG UND EINIGE FRAGEN DER GESELLSCHAFTLICHEN WIRKUNG DES RECHTES

Das Recht ist bloß ein Teilgefüge eines sehr komplizierten Systems regulativer Wirkungen und der Leitung und kann andere Methoden der Regelung und Leitung der Gesellschaft, insbesondere die Instrumente der ökonomischen Leitung

nicht ersetzen. Zugleich ist es jedoch der Träger der Werte und Funktionen, in denen es im System der regulativen gesellschaftlichen Wirkung unter den Bedingungen der Umgestaltung nicht vertreten werden kann. Die Schlüsselaufgabe der Rechtswissenschaft ist eine konsequente Analyse und eine tiefere Kentnis der notwendigen Reichweite und zugleich der Grenzen der politischen Rechtsregelung und der Wirkungsmethoden des Rechtes unter den Bedingungen der Leitung mittels der Interessen. Auf keinen Fall sind die Funktionsmöglichkeiten des Rechts mit der Aufgabe des Rechtes im direkten System der Leitung zu identifizieren. In Prozessen der Umgestaltung des Wirtschaftsmechanismus und der ganzen Gesellschaft sind also objektiv notwendige Verschiebungen in Bezug auf die Aufgabe, auf die Funktion des Rechtes und auf einzelne Strukturelemente des Mechanismus der Rechtsregelung prognostisch zu ermitteln.

In der Übergangsperiode der Gestaltung des neuen Wirtschaftsmechanismus werden sowohl die Ziele des überwundenen als auch des neu gebildeten Wirtschaftsmechanismus ineinandergehen und sich im Mechanismus der Rechtsregelung widerspiegeln. Dieser Zeitraum wird höhere politische und fachliche Anforderungen insbesondere an das Gebiet der Gesetzgebung, aber auch an die mit der Interpretation und Anwendung verbundene Tätigkeit und ihre durchdachte Leitung sowie Orientierung im Geiste der Umgestaltung stellen.

8. ZUR SOZIALEN BEDINGTHEIT DER WIRTSCHAFTSGESTALTUNG UNSERER GESELLSCHAFT

Das Leitungssystem schuf in der Periode der extensiven Entwicklung ein solches System der Arbeitsentlohnung, das gemeinsam mit anderen sozialen Faktoren ein zu wenig motivierendes Funktionssystem darstellt.

Diese Tatsache war hauptsächlich darauf zurückführen, daß die Rechtsvorschriften und organisatorische Anordnungen das Prinzip der Entlohnung nach Quantität und Qualität der Arbeit, den Unterschied zwischen der einfachen und der komplizierten, der qualifizierten und der unqualifizierten Arbeit, zwischen der niedrigen, mittelmäßigen und hohen Leistung des Individuums unadäquat berücksichtigt haben.

In unserer konkreten Situation sollte der wichtigste Gesichtspunkt die wissenschaftlich-technische Entwicklung sein, d. h. eine größere Differenzierung in Abhängigkeit von Qualifizierung und Bildung. Es ist sehr wichtig, daß die Prinzipien der Arbeitsentlohnung öffentlich propagiert werden und allen klar sind, daß besonders junge Leute wissen, inwieweit das Lebensniveau jeden von uns von der Arbeit abhängig ist und wie hohe Entlohnung sie in einem konkreten Beruf erwarten können.

9. DIE EIGENTUMSWERTE UND DIE WIRKSAMKEIT DES RECHTS IM PROZESS DER UMGESTALTUNG DES WIRTSCHAFTSMECHANISMUS

Jedes Wertesystem widerspiegelt Widersprüche der Gesellschaft, in der es entstanden ist. Die Funktion und die Effektivität der Rechtsnormen als eines der Mittel der Lösung dieser Widersprüche sind also abhängig von der Verschiebung der Werteorientierung der Subjekte der gesellschaftlich gewünschten Lagen.

Nicht nur das unterschiedliche, den Arbeitsergebnissen nicht entsprechende Lebensniveau, ungleiche Arbeitsbedingungen und die Nivellierung in der Entlohnung, sondern auch abgeleitete Ursachen z. B. die Überzeugung von der faktischen so-

zialen Ungleichheit oder derungenügenden persönlichen Hochschätzung, der fehlende Glaube ans Erreichen des gewünschten (nachgeahmten) Eigentumsstandards durch die tägliche, qualitativ gute und initiative Arbeit werden zur potenziellen Quelle der gesellschaftlich schädlichen Deformation der Werteorientierung und des Folgewiderspruch zwischen dem Verhalten der Subjekte und den Anforderungen der Rechtsnorm. Es entsteht die Atmosphäre des Mißtrauens in offiziell verkündete Werte, deren Gültigkeit und Bedeutung von der gesellschaftlichen Praxis widerlegt werden.

Soziologische Untersuchungen der letzten Jahre bestätigen, daß die Hauptursachen dieses Zustandes im Mißverhältnis der ökonomischen Beziehungen bestehen. Ihre Widerspiegelung ist eine deformierte Werteeinstellung zum Eigentum im Bewußtsein eines Teiles der Bürger und die konkrete Folge ist dann ein der Rechtsnorm widersprechendes Verhalten als Mittel, um ein Ziel vom Eigentumscharakter zu erreichen. Deshalb muß die Umgestaltung des Wirtschaftsmechanismus einen komplexen Charakter haben, der nicht nur die organische Einheit der Planung, der ökonomischen Instrumente, der Organisationsstruktur der Leitung und der Kaderpolitik, sondern auch die Einheit weiterer Stimuli d. h. der ideologischen, rechtlichen, ästhetischen, axiologischen und ethischen Instrumente betont.

ТВОРЧЕСКИЙ ЗАВЕТ ЛЕНИНИЗМА В РЕШЕНИИ АКТУАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Резюме

1. О РАБОТЕ В. И. ЛЕНИНА „ГОСУДАРСТВО И РЕВОЛЮЦИЯ"

С годовщиной Великой Октябрьской социалистической революции неразрывно связано также возникновение одной из самых известных и значительных теоретических работ В. И. Ленина, возникновение книги „Государство и революция". Содержанием указанной книги является прежде всего позитивное толкование марксистских взглядов на государство и его сущность. Второй аспект и в то же время необходимое условие дальнейшего развития марксистской теории государства представляет собой непримиримая борьба против опасности искажений этого учения.

Большое внимание Ленин уделял разъяснению сущности государства и взглядов Маркса и Энгельса по этому поводу. С указанным тесно связано также толкование возникновения государства как орудия господства одного класса над другим. По этим причинам государство, которое рождается в процессе социалистической революции, неизбежно представляет собой диктатуру пролетариата.

Ленин, однако, социалистическое государство, государство пролетарское понимает в то же время как государство „отмирающее" по мере укрепления его единства в обществе, по мере углубления его подлинно демократического характера.

Процесс демократизации и, следовательно, социализации государства должен представлять собой непрерывный и сознательный процесс. В то же время, однако, это революционно изменяющееся государство продолжает оставаться основным орудием революционных перемен общества, его перестройки.

2. К НЕКОТОРЫМ АСПЕКТАМ ЛЕНИНСКОЙ ТЕОРИИ И МЕТОДОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Работа В. И. Ленина „Государство и революция" представляет собой один из убедительнейших примеров творческого применения марксистско-ленинской теории и методологии критического анализа буржуазной идеологии.

Решающее место в марксистско-ленинской теории критического анализа занимает принцип партийности. Критический анализ, принцип партийности, ничего общего не имеет с вульгарным социологизмом, не исчерпывается только раскрытием социально-политической обусловленности определенной идеологии, но открывает их идейно-теоретические источники, исследует их исходные гносеологические точки, их методологию, оценивает их теоретическую аргументацию, идентифицирует их место в системе буржуазной идеологии, сопоставляет теоретические и идеологические позиции их представителей с их конкретным политическим отношением, раскрывает специфику их тактики и стратегии.

Критический анализ не представляет собой, однако, отрицание буржуазной правовой теории. Как подчеркивается в советской философской литературе, любая теория

в силу общественного характера обладает познавательным и идеологическим аспектами. Роль марксистов согласно Ленину состоит в способности освоения и переработки научных сведений после избавления их от реакционных тенденций.

3. ВОПРОС О ПЕРЕХОДНОМ ПЕРИОДЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

Лениская работа „Государство и революция" приносит ряд важных тезисов, правильное толкование которых является исключительно сложным и часто дискуссионным даже в случае ознакомленности с другими его работами и при обстоятельном понимании современных событий.

Перемены, имеющие место в процессе перестройки, оцениваются как самые важные, крупные и существенные с ВОСР. Если общество, как сформулировали его Маркс и Ленин после взятия власти пролетариатом реализует переходный период, первый этап коммунизма и только затем переходит на этап полного коммунизма, если важнейшая перемена в обществе после завершения переходного периода связана именно с переходом на социалистический этап развития, то можно допустить, что теоретический, но и практический проекты советской перестройки представляют собой тот предел, когда кончается переходный период и начинается первый этап коммунизма, то есть, социализм. Если период до развитого социализма характеризовать как переходный период, то мы весь переходный период понимаем как период, совпадающий с государством диктатуры пролетариата.

4. ЗАМЕЧАНИЯ ПО ДЕМОКРАТИИ

В. И. Ленин понимал демократию как историческое явление. Он понимал ее исторически конкретным образом, то есть, последовательно в классовом плане. Ему было ясно, что пролетариат продолжит все позитивное в развитии демократии, наполнит новым классовым содержанием и далее развернет. В то же время он осознавал, что экономическая, социальная, культурная отсталость России и социально-политическая обстановка, которая представляет собой результат этой отсталости, будут существенными препятствиями для формирования пролетарского политического общества и социализма.

Для В. И. Ленина важным источником поучения явилась, в частности, Парижская коммуна, которая наполнила новым, пролетарским содержанием основные принципы развития демократии: свободу, равенство, безопасность и участие населения в управлении общественными делами и в процессе их разрешения, построив основы самоуправленческой организации пролетариата и трудящихся. Ленин, однако, учитывал в то же время специфические условия дореволюционной и революционной России.

Непосредственной организацией пролетариата стали советы. В процессе их формирования нашли свое применение сначала производственный, затем территориально-производственный принципы. Советы существенным образом освободили демократию от формализма. В период гражданской войны советская демократия объективизируется как демократия разрушения старого общества и предшествующих отношений и как демократия новой власти, которая стремится к построению нового советского общества.

Условия, из которых демократия массовых акций и массовых действий выросла, в то же время стали для нее лимитом. В период относительного спокойствия стало насущным включение масс в „текущее" управление и руководство конструкцией

нового общества. Это, однако, наталкивалось на барьеры в области образованности, на отсутствие опыта демократического управления, демократических методов руководства со стороны трудящихся. Возникла необходимость в „помощи" некоторых старых механизмов и в разных масштабах также в „помощи" старого персонала. С другой стороны, В. И. Ленин ориентировал партию на позитивное преобразование демократии массовых действий, на участке трудящихся в управлении и руководстве государством и обществом. Каждый работник должен опять „включиться" в общественную деятельность в соответствии со своей подготовленностью, способностями и интересами. Это участие должно было стать для него школой демократии, подготовкой для принятия демократических решений.

Развитие демократизма в первые годы НЭПа эволюционным путем реализовало основные принципы демократии, направляемые властью пролетариата в союзе с трудовым крестьянством. Развивалась школа демократии вплоть до первых ростков принятия собственных решений по государственным и общественным делам пролетариатом и трудящимися крестьянами. Далее развивать указанный принцип еще, видимо, не было возможным.

5. ПРИНЦИПЫ СВОБОДЫ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕМОКРАТИИ

Развитие социалистической демократии относится к важнейшим задачам современности. Демократическая обстановка представляет собой необходимую предпосылку для усиления активного отношения всех членов общества, их свободного развития.

В современных условиях принципы свободы определяются социальными нуждами общества, в которых находят отражение как его интересы, так интересы государства и отдельных граждан. Они непосредственно зависят от временного уровня развития общества, причем они оказывают обратное воздействие на его дальнейшее развитие. В области социально-политической и правовой сферы можно выделить следующие принципы свободы: равенство, социалистический коллективизм, реализация условий, соответствующих потребностям и интересам общества и отдельных граждан, всестороннее и полное развитие личности на основе гармоничного развития всех основных сфер общественной жизни, уважение свободы, прав и законных интересов других субъектов, их нераздельное сочетание с обязанностями и их исполнением.

6. ПЕРЕСТРОЙКА И ДЕМОКРАТИЯ

От уровня, от меры демократичности политической системы социализма в значительной степени зависит такой порядок решения основных вопросов жизни всего общества, классов, социальных слоев и групп и отдельных лиц и объективно между ними существующих и все снова на разных уровнях и в разных взаимосвязях воспроизводящихся противоречий, который принимает во внимание объективные тенденции и закономерности развития общества и в то же время законные интересы этих социальных классов, слоев, групп и отдельных лиц и способен интегрировать их в направлении общественного прогресса.

При этом остается фактом то, что процесс систематического углубления демократизма политической системы и всего общества, его обогащение элементами самоуправления и непосредственной демократии, не развивался — как и в других социалистических странах — в достаточной степени интенсивно. Поэтому необходимо в относительно короткие сроки реализовать вынужденный комплекс постепенных, во временном отношении взаимоувязанных операций на институциональном

и фактическом уровнях политической системы в смысле существенного углубления ее демократического характера.

Внимание следует уделять вопросам непосредственной демократии, в ближайшие годы в форме консультативной, которая в последние десятилетия практически не развивалась. В то же время нужно сочетать прямую демократию с демократией представительной, которая и впредь будет преобладающей формой осуществления власти народа.

В системе представительной демократии следует укрепить значение акта выборов и отношение депутата к избирателям, или же всем составным частям Национального Фронта, кандидатом в представительные органы которых он стал. Одновременно необходимо конституировать представительные органы на всех уровнях как действительные органы государственной власти, закрепить их положение в системе органов социалистического государства.

По-новому нужно решать роль центра руководства, которое будет ориентироваться на стратегические и концепционные вопросы и на решение проблематики относительной самостоятельности и самоуправления государственно-территориальных органов и государственных предприятий и других учреждений.

Значительным институциональным орудием позитивной конфронтации, сопоставления и объединения специальных интересов классов, социальных слоев и групп, представляемых политическими партиями, общественными организациями и объединениями граждан по их интересам, формирования общих интересов трудящихся в нашем обществе и впредь останется Национальный Фронт.

По мере продвижения демократизации политической жизни будут повышаться требования к осуществлению руководящей роли коммунистической партии. В новых условиях развития нашего социалистического общества незаменимое место в партийной работе будет иметь, в частности, научная концепционная деятельность, продуманное организационно-политическое воздействие, квалифицированная идеологическая работа, принципиальная кадровая политика и последовательный контроль за деятельностью коммунистов во всех звеньях политической системы и во всех общественных структурах в процессе реализации стратегической концепции ускорения и перестройки.

7. ПЕРЕСТРОЙКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ПРАВА

Право представляет собой лишь частную систему весьма сложной системы регулирующих воздействий и управления и не может заменять других методов регулирования и управления обществом, в частности, орудий экономического управления. В то же время оно, однако, является носителем ценностей и функций, в которых в системе регулирующего общественного воздействия оно в условиях перестройки не заменимо. Последовательный анализ и более глубокое познание необходимого объема и в то же время пределов правового регулирования и методов воздействия права в условиях руководства посредством интересов представляет собой ключевую задачу правовой науки. Ни в коем случае нельзя функциональные возможности права отождествлять с ролью права в директивной системе управления. В процессах перестройки экономического механизма и всего общества можно, таким образом, прогнозировать объективно необходимые сдвиги в роли, функциях права и отдельных структурных элементов механизма правового регулирования.

На переходном этапе формирования нового экономического механизма неизбежно

будут переплетаться и в механизме правового регулирования отражаться как цели преодоленного, так и формирующегося экономического механизмов. Указанный период будет предъявлять повышенные политические и профессиональные требования, в частности, к области законодательства, но также к работе в области толкования и применения юридических актов, на продуманное руководство и целенаправленность в духе перестройки.

8. К СОЦИАЛЬНОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПЕРЕСТРОЙКИ НАШЕГО ОБЩЕСТВА

Система управления в период экстенсивного развития создала такую систему оплаты труда, которая вместе с другими социальными факторами представляет собой не очень функциональную мотивирующую систему.

Основной причиной указанного факта было то, что предписания права и организационные указания надлежащим образом не учитывали принципа оплаты труда в соответствии с количеством и качеством труда, разницу между простым и сложным трудом, между квалифицированной и неквалифицированной работой, между низким, средним и высоким эффектом работы отдельных лиц.

В наших конкретных условиях основным критерием должно было стать научно-техническое развитие, то есть, бóльшая дифференциация по квалификации и в зависимости от образования. Весьма важно то, что принципы оплаты труда должны распространяться в обществе, должны быть для всех понятными, в частности, молодые люди должны знать, в какой степени уровень жизни каждого из нас зависит от нашей работы и какое вознаграждение за нее можно в конкретном случае ожидать.

9. МАТЕРИАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАВА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕСТРОЙКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА

Система ценностей отражает противоречия того общества, в рамках которого она образовалась. Функциональность и эффективность правовых норм в качестве одного из средств решения указанных противоречий зависят поэтому от сдвигов в ориентации субъектов на ценности, желательные с точки зрения общества.

Потенциональным источником вредного для общества искажения иерархии ценностей и последующего противоречия в поведении субъектов с требованиями правовой нормы становятся не только различный уровень жизни, не основывающийся на результатах труда, неодинаковые условия труда и уравниловка в оплате труда, но также причины производные, напр., убежденность в фактическом социальном неравенстве или личной недооценке, отсутствие веры в достижение желательного (подражаемого) имущественного стандарта вследствие ежедневной качественной и инициативной работы. Возникает обстановка недоверия в отношении официально провозглашаемых ценностей, сила и значение которых отрицаются общественной практикой.

Социологические исследования в последние годы подтверждают, что основные причины заключаются в непропорциональности экономических отношений. Их отражением является искаженное ценностное отношение к имуществу в сознании части граждан и конкретным результатом является, в свою очередь, поведение в противоречии с нормой права как средство для достижения цели имущественного характера. По этим причинам перестройка должна носить комплексный характер, подчеркивающий не только органическое единство планирования, экономических орудий, организационной структуры управления и кадровой плоитики, но также других стимулов, то есть, орудий идеологических, юридических, эстетических, аксиологических, этических.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4/1989

Redakční rada: prof. JUDr. Antonín Růžek, CSc. (předseda), doc. RSDr. Ján Gronský, CSc. (místopředseda), JUDr. Karel Malý, CSc. (tajemník), doc. JUDr. Jaroslav Drobník, CSc., prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc., prof. ing. JUDr. Eduard Kučera, DrSc., doc. JUDr. Vladimír Němec, CSc., doc. JUDr. Květoslav Růžička, CSc., prof. JUDr. Jiří Švestka, DrSc., JUDr. Rudolf Vokoun, CSc.

Vydala Universita Karlova, Praha
Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.
Obálku navrhla Jarmila Lorencová
Graficky upravila Kateřina Řezáčová
Dáno do tisku 28. 11. 1988
Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1
Vydání 1. Náklad 550 výtisků Brož. 10 Kčs ISSN 0323-0619

46018

Brož. 10 Kčs

ISSN 0323-0619